

મકરંદી. ડી. શાહ એન્ડ કો. લ્હા.

સુધરેલી રીત મુજબ
વર્નાક્યુલર ટેકસ્ટ બુક્સ રીવિઝન કમિટીએ
જે તેવાર કરેલી છે

જી હિંદી ચોપડીના અર્થ.

(જેની અંકર શબ્દાર્થ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે અને
દર બંને રીતે કવિતાનો અન્યથા; કવિતાની
સમજુતી; શાકના સચાલ તથા સાર.)

Publisher—D. N. Shah.
Gandhi chowk-SURAT.

સોલ એન્ડ-કમિશનર મગનલાલ શાહ
શાહપોર-સુરત.

આ પુસ્તક અને દરેકના વપરા એકદમ મુજબ રજૂ કરાવ્યું છે.

આપનાર—નારાયણરાવ ભદ્રમજરાવ નીકમ.
આપવાનું ટેકાણું—શ્રી 'શંકર' પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ, ચૌદાલી—સુરત.
[૧૯૪૩] કિંમત રૂ. ૦-૬-૦ [૧૯૪૨]

મકરંદી એન્ડ કો.—કમિશનર મગનલાલ શાહ (કમ).

૨૦૪૦૮

પ્રસ્થાવના : ગ્રંથાલય
 ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
 અમદાવાદ
 ગુજરાતી ગ્રંથોના સંગ્રહ
 ૧૦૪૦૮

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગજરાતી કાપીગમિટ વિભાગ]

અનુક્રમ ક ૧૦ ૪૦૮- વગાક

પુસ્તકનુ નામ છુટ્ટી રાત્રીના રુક્ષ

વિષય ૨/૩૪૬:૮૭૩:૬૦૦ ૧

મેસર્સ સી. ડી. શાહ એન્ડ કો. કૃત. છટ્ટી ચોપડીના અર્થ

પાઠ ૧.

કર્તવ્ય=(કૃત+તવ્ય) કરવા યોગ્ય કામ;

ફરજ; ધર્મ

પ્રત્યે=તરફ; સાથે

પૂજ્ય=પૂજવા લાયક

નમન કરવું=નમવું; પગે લાગવું

અનેક=(અન+નહિ+એક) એક નહિ

એટલે ઘણાજ

દુઃખ=આપદા; પીડા દુઃખ ત્રણ

પ્રકારના છે, આધિ=મનની પીડા;

વ્યાધિ=શરીરની પીડા; ઉપાધિ=

બહારથી આવેલી પીડા

સ્તન=ધાન; ધાઈ

અગણિત=(અ+નહિ+ગણિત)=નહિ

ગણી શકાય એટલા; ઘણાજ

અણુચિતવ્યા=(અણુ=નહિ+ચિતવ્યા

=ધાર્યા)=અણુધાર્યા

અસંખ્ય=(અ+નહિ+સંખ્ય=સંખ્યા)

સંખ્યા વગરના એટલે ઘણાજ

પાળનાર=(પાલ=પાલણ+નાર=કર-

નાર) પાલણ કરનાર

સ્મરણ=ધ્યાન; ભક્તિ

સૂર્યમંડળ=સૂર્ય અને તેની આસ-

પાસ ફરનારા ગ્રહો

ગ્રહ=સૂર્યની આસપાસ ફરતા ગોળા

(એ નવ છે.)

ઉપગ્રહ=(ઉપ+ગ્રહ) મુખ્ય ગ્રહની

આસપાસ ફરનારો નાનો ગ્રહ

નિયમિત=(નિયમ+ઈત=વાળો)

નિયમ પ્રમાણે

બ્રમણ કરે છે=(બ્રમ+અન) ફરે છે;

ભટકે છે

અગાધ=(અ+નહિ+ગાધ=છાછડે)

ઘણું ઉંડું; અપાર; અચાગ; ગહન

મસીદ=મુસલમાનોને નમાઝ પઢ-

વાનું મકાન

અગિઆરી=(અંરકૃત અગ્ન્યામાર;

અગ્નિ = દેવતા + આગાર=સ્થળ)

પારસીઓના આતશબેહરામ

પૂજવાની જગા

દેવળ=હિન્દીઓનું પ્રાર્થના કરે-

વાનું મકાન

૨] ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક રજના અર્થની નોટ પાંચ આના.

સંતાન=છાયા છોકરાં; વસ્તાર
 પરિવાર=કુટુંબ કબીલો; ખટલો
 મરકી=જે રોગથી ઘણા મરણ થાય
 તે (કાલેરા; શીતળા; પ્લેગ વગેરે)
 દુષ્કાળ=દુષ્કાળ ઉપરથી (દુષ્=નકારે
 +કાળ=વખત) અનાજ પાણી
 મોંઘા મળે એવો વખત
 સદિયાર=(સત્=સારા) સારા વિચાર
 દિવાસો=ધીરજ
 પારિસ=ક્રાન્સનું મુખ્ય શહેર
 (આખી દુનિયામાં સુંદર શહેર)
 મોટા મનથી=ઉદાર દિલથી
 આપણને નહિ હોય તો આપણા
 પાડોશીને હજો=મતલબ કે આ-
 પણી પાસે નહિ પણ આપણા
 પાડોશી પાસે હોય તો કોઈકે
 દિવસ આપણને પણ ખપ લાગે
 કહેવત=કહેતી; અનુભવ સિદ્ધ વાક્ય
 હિતકર=(હિત=ભલું+કર=કરનાર)
 ભડું કરનાર
 આરોગ્ય=સુખાકારી; તન્દુરસ્તી
 આહાર=ખાવાનું
 વિહાર=ફરવા

ખાવાને માટે જીવવાનું નથી=ખાઈ
 પી એશઆરામ માટે જીવવા
 નથી, પણ જીવવાને માટેજ ખાવું
 જોઈએ. મતલબ કે અતિશય
 અને ભારે પદાર્થ ખાવા નહિ.
 મર્મ=હૃદય ભેદ; ગુપ્ત વાત
 પવિત્ર=નિર્મળ શુદ્ધ; પાપ વગરનું
 નજર આગળ રાખી=મનમાં
 ખડા કરી
 વર્તન=ચાલ
 બ્રષ્ટ કરવું=અપવિત્ર કરવું; બગાડવું
 વખત નકામો જવા દેવો નહિ=
 સારા કામમાં વખત ગાળવો.
 તરંગો=વિચાર પર વિચાર
 વિચારવા=મનન કરવા
 સત્પુરુષ=(સત્=સારો+પુરુષ)=સારા
 માણસ
 સમાગમ=(સમ = સાથે + આગમ=
 આવવું) મેળાપ; મુલાકાત
 સાર=માણસની મુખ્ય ફરજ ત્રણ
 પ્રકારની છે. (૧) ઈશ્વર પ્રત્યે.
 (૨) પાડોશી પ્રત્યે. (૩)
 પોતાના પ્રત્યે.

પાઠ ૨.

દિલ્હી=જમના નદી પર હાલની
રાજધાનીનું શહેર છે. (હિંદુ અને
મુસલમાનની રાજધાનીનું શહેર
હતું. એમાં ૧૮૭૭, ૧૯૦૨ ને
૧૯૧૧માં દરઆરો ભરાયા હતા.)

વેપારની ધમાલવાળા = અહોગો
વેપાર કરનારા

પુરાણું=જીનું; અગાઉનું

ખંડેર=પડી ગએલી ઈમારતો
શાહજહાંના આદ=(શાહજહાંના આ આદ
=વસાવેલું) શાહજહાંએ વસાવેલું તે
ઈમારત=કંઈચી આંધણીનું મોટું ઘર
ધુમટ=અર્ધ ગોળ શિખરવાળું ઢાંકણ;
ગુમ્મદ

અરખી લેખો=અરખી ભાષામાં
પત્થરમાં કોતરેલાં લખાણ

કુરાન=મુસલમાનનું ધર્મ પુસ્તક
મહેસાત=સચ્ચ મકાનો

દિવાને આમ=રૈયત અથવા સાધારણ
વર્ગના લોક માટે કચેરી ભરવાનું
મકાન

દિવાને ખાસ=અમીર ઉમરાવોને

માટે કચેરી ભરવાનું મકાન

બેગમો=પાદશાહની સ્ત્રીઓ

ખીખીઓ=અમીરોની સ્ત્રીઓ

હમામખાનું=(હમામ-નહાવાનું+
ખાનું=કેકાણું) નહાવાનું કેકાણું

હોજ=હોથી આંધેસો કુંડ

હેરત=અચંબો; નવાઈ; અચરતી

જળદળી=પ્રકાશેલી; ઝળકાટ મારી
રહેલી

મયૂરાસન=(મયૂર=મેર+આસન=
બેઠક) મેરના આકારની બેઠક
(એમાં હીરા, માણેક વગેરે
જડાવ્યાં હતાં. એની કિંમત ટાવર-
નિયર નામના યુરોપી ઝવેરીએ
સાડા છ કરોડની કરી હતી.)

હેવાલ=ખ્યાન; વૃત્તાંત

ખ્યાલ=ધારણા; અટકળ

શરાફ=હુડી, વ્યાજી વગેરે કરનાર

પેઠી=શરાફની દુકાન

દિલ્હીગરા=દિલ્હીના વતની

જમા થએલા=મેગા થએલા

સસ્તનત=રાજ્ય સત્તા; હકુમત;

પાદશાહી

૪] ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક જ્ઞાના અર્થની નોટ સાત આના.

એશઆરામ=મોજશોખ

નિરુદ્ધમી (નિર=નહિ+ઉદ્ધમી=ઉદ્ધમ
વાળો) ધંધા વગરનો

નવાણુ=પાણીની જગાઓ, જેવા કે
કુવા, વાવ, તળાવ વગેરે

જગ જાહેર=દુનિયામાં પ્રખ્યાત
કુતુખમિનાર=કુતુખદીને બંધાવેલો
મિનારો

લાટ=ઉચ્ચો; સ્તંભ

અશોક=ચંદ્રગુપ્તનો પૌત્ર; ખિંદુસાર-
નો પુત્ર (એણે બૌદ્ધ ધર્મને આશરો
આપ્યો હતો)

હજીરો=કબર; રોજો; મિનારો

હૃદયભેદક=વાંચતાં અકસોસ થાય
એવો

વેધશાળા=(વેધ+શાળા) આકાશી
પદાર્થોની ગતિ વગેરે જોવાની જગા

મજલા=માળ

અટક=આધા; નિયમ; પ્રતિજ્ઞા

વંદાવન=ગોકુળની પાસેનું વન
(ન્યાં શ્રીકૃષ્ણે લીલા કરી હતી તે)

જયસ્તંભ=(જય=જીત + સ્તંભ =
થાંભલો) જીતનો થાંભલો; કીર્તિ-
સ્તંભ (૪ ત. પુ. સ.)

હાળેલો=નાખેલો; દાટેલો

મહુર્મ=સ્વર્ગવાસી; અગાઉ થએલા

કૈસરેલિંદ=લિંદનો સિંહ. (એ નામનો
ઈસ્કાળ છે)

જંગી=ધણોજ મોટો

રાજ્યાભિષેક=(રાજ્ય=રાજ+અભિ-
ષેક=નવા રાજ પર દૂધ પાણીની
જે ધારા કરવી તે) રાજ્યએ તખ્ત
નશીન થવું તે

સવાલ—દિલ્હીમાં જોવા લાયક મકાનો કયાં કયાં છે અને તે
કોણે બંધાવેલાં છે ? દિલ્હી નામ શા આધારે પડ્યું ? દિલ્હીનો કયો ભાગ
જોતાં અચંબો લાગે છે ? મયૂરાસન વિષે શું જાણો છો ? દિલ્હીમાં
દરબાર કયા કયા સનમાં ભરાયો હતો ? જુમામસીદ, કુતુખમિનાર,
જયસ્તંભ વિષે તમે શું જાણો છો ? લિંદની હાલની રાજધાનીનું શહેર કયું ?

પાઠ ૩.

પરાક્રમ=લોકોમાં જશ મજે એવું

કામ કરવાનું સામર્થ્ય તે

દળ=લશ્કર, સેના

નિવેદિ વા. પુસ્તક પમાનાં અર્થની નોટ આઠ આના. [૫

મહારથી=મોટો જોરાવર લડવૈયો

ધૂસી ગયો=દાખત થયો

વાળા=જુથ; ટોળું

ચીરી=ચિખેરી; કાપી નાખી

પ્રતાપી=પરાક્રમી

દાખવવામાં=અતાવવામાં

પાછી પાતી કરવી=કાયરપણું અતાવવું

હક=અખત્યાર; દાવો; માલકી

સહાયક=(સહાય=મદદ+અક=કરનાર)

મદદ કરનાર

નીમકહલાલી=(નીમક+હલાલી) જેનું

અન્ન ખાવું તેનું સાર કરવું તે;

કૃતગતા

લાલી=તેજ; શૌર્ય

પૂર્વજ=(પૂર્વ=પહેલાં+જ=જન્મ-મેલા)

આપદાદા

છાપ=મેળવેલી કીર્તિ

માવચંદ્રદિવાકરૌ=કાયમ; હયાત;

સૂર્ય ચંદ્ર રહે ત્યાં સુધી

સાથરે=પથારીએ

રોળ=કેર

તુંબડા=ઢોલકાં; માથાં

અડક્ટે ચઢતાં=અટવાઈને આવતા

તરવાર તાણી તૂટ્યા છે=તરવાર લઈ

ધૂમે છે

આણની હેડી કીધી છે=તીરને

વરસાદ વરસાવ્યો છે

ભાજમૂળા=ભાજમૂળા જેવા;

કમતાકાતવાળા

ગિડી પડ્યા છે=ધસીને દોડ્યા છે

વિસામો લેવાની=ઢીલ કરવાની

ઝાઝેરું=ધણું

પગ વાળવાનો=નચિતે ખેસવાનો

કારમી=ભયંકર; બિહામણી

કીકિઆરી=ચીસ

કાયાનો ધર્મ=શરીરનું ભાન

વાયુવેગે=પવન જેટલી ઝડપે

સંચરી=જઈ

હર=શિવ

શર=ખાણુ; તીર

ટંકાર=અવાજ

સંહાર=નાશ

કારમો=ભયંકર

જેર કરો=તાબે કરો

જોધ=જોડા; લડવૈયા

મદો=પુરુષો; બહાદુરો; ધરવીરો

સિસોદીઓ, તુંવાર, આલા, સહુંખરા

૬] ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક ૬૬ના અર્થની નોટ નવ આના

=એ રજપુત કુળની શાખાઓ છે

પાવ=પગ

પાવ પાછો ન ધરો=પાછા ન હકો

ચેતક=પ્રતાપના ઘોડાનું નામ

ધાવ=ફટકો

પિતૃ=પિતા

પંડ=પિંડ

મહી=પૃથ્વી

ફેર ન મળે=નહી; ખચિત

લા'વ=લાલવો; ઓરીઓ

દુર્લભ=(દુર+લભ=) મળવું કઠણ

દાવ=વખત

તણપાવી=ફૂંકો મરાવી

હોદ્દો-છત્રીવાળી અંખાડી

નિરંકુશ (નિર=નાંદ+અંકુશ=દાખ)

દાખ વગરનો; સ્વતંત્ર

વકરાએલા=ખીજવાયલા

દારણુ=મોટું; જગરું; ભયંકર

ધીંદ્રાસન (ધીંદ્ર+આસન)=ધીંદ્રનું આસન

અન્યથા—સિસોદીઆ, ધનુષનો ટંકાર કરી શર વાવરો, તુંવાર તરવરો કરી શત્રુનો સંહાર કરો. (૧) ઝાલા, કારમી ક્રોધ કરી, ભાલા વાવરો, સહુ'યરા સાવધ રહીને મહા જ્ઞેધ જેર કરો, (૨) મદો પાછો પાવ ન ધરો અને નામ અમર કરો; પ્રતાપ ચેતક ડેકવી, સલીમ શીર ધાવ દે છે. (૩) પુરુષો પગ પાછો પડે, તો પિતૃ પંડ લે નહિ; જુદામાં

મહિમાવાન=(મહિમા=મોટાઈ+વાન પ્રત્યય) મોટાઈવાળું

વિધાતા=(વિધા=પેદા કરવું+ત્ નોતા) બ્રહ્મા

મિથ્યા થવાનો=મટવાનો

ઉલટેલાં=સામા થએલાં

અગગું=આધું; દૂર

પ્રાણુઘાતક=(પ્રાણુ=જીવ + ઘાત=હત્યા+અધ=કરનાર)=મરણનીપજે તેવો

વિમાનમાં પગ મૂકતો થોભાવો=સ્વર્ગે જતો અટકાવો

સાહિત્ય=લઘિયાર

અંધારા ઉલ્લેચવાનાં થશે=મહેનત ફેકટ જશે.

મરદાની=મરદાઈ; બદાદુરી

વિજંબ=વાર; ઢીલ

પૂર્ણ પરાક્રમ=પુરેપુરી બદાદુરી

સાર—દંમેશાં ધણીનું ભલું ધરૂં.

ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક ૭માના અર્થની નોટ હસ આના. [૭

જય કીધા થકી નવ ખંડમાં કીર્તિ રહે છે. (૪) મહી વિષે મરવાનું છે. એમાં ફેર ન મળે, ક્ષત્રી મહો જીવમાં તન તજે, પણ ઘેર મરે નહિ. (૫) ઓ ! શરા સીસોદીઆ, આ દુર્લભ દાવ આવ્યો છે, પ્રતાપને જશ આપો ને કીર્તિનો લાવ લો. (૬)

સમજીતી—હે સિસોદીઆ રજપુતો ! કામડાનો અવાજ કરી બાણ વાપરો. હે ! તુંવાર રજપુતો, તરવારથી દુશ્મનોનો નાશ કરો. (૧) હે ! જાલા રજપુતો, લયંકર ક્રોધ કરીને જાલા વાપરો, સહુજરા સાવધ રહી મોટા લડવૈયા તાબે કરો. (૨) બહાદુરો પાછી પાની ન કરો. (પીઠ ન ખતાવો) અને તમારું નામ અમર કરો. પ્રતાપસિંહ સલીમના માથા પર ફટકો મારે છે. (૩) હે ! શરવીરો, પીડ ખતાવીએ તો પિતા પિંડ લે નહિ. (પિતા નામૂશ થાય) લડાઈમાં જીત મેળવ્યાથી આખી પૃથ્વીમાં આખરૂ (કાયમ) રહે છે. (૪) પૃથ્વીમાં જન્મ ધરીને (નક્કી) મરવાનું છે. એમાં લગાર પણ ફરક નથી. ક્ષત્રી મરદો લડાઈમાં મરે છે, પણ ઘેર મરતા નથી. (૫) ઓ શરવીર સિસોદીઆ રજપુતો ! આવો લાલવો ફરી ન મળે એવો આ વખત આવ્યો છે. પ્રતાપસિંહને આખરૂ આપો અને તમે આખરૂ મેળવો. (૬)

પાઠ ૪.

દીસંત=દેખાય

મંગળકારી=(મંગળ+કાર+દ) આનંદ-

દાયક

પરિતાપ=(પરિ+ચારે તરફથી+તાપ

=દુઃખ) પુરેપુરું દુઃખ

નિવારી=મટાડી

મધુર=મીઠી

કામળ=નાજીક; સુંદર

શી=કેવી

તરુવર=(તરુ+વર) મોટાં જાડ

અમૃત=મિઠાશ

ઝીલે=લે; ચાખે

રસીયું=ઓપ ચઢાવ્યો

પરમ=મોઢું
 શોભન=શોભનારૂં
 લોભન=લલચ્યાવનારૂં
 લોચન=આંખ; નેણુ
 સ્વર=સૂર, અવાજ
 સરિતા=નદી
 મલિનતા=મેલાપણું
 સમાવતી=મટાડતી
 શશી=ચંદ્ર; ચંદ્રમાં
 અંતર=મન
 વિહારતો=વાતો; મોજ કરતો
 લે'રી=લહેર; તરંગ
 પસારતો=ફેલાવતો
 હરે=લઈ લે
 પુરણુ=પુરૂં
 વાસિત=(વાસ+છત) વાસવાળું
 મુગંધીદાર
 શ્રમ=થાક
 વિરામતાં=આરામ લેતાં; શાંત થતાં
 નાવડી=નાની હોડી

ખવળ=સફેદ
 ખળળ=ખળખળ
 નાવિક=(નૌ+ધક)નાવવાળો; ખડાસી
 સમો=વખત
 વાગોળતા=મોંમાં પાછું લાવી ચાવતા
 શીંગડી=નાના શીંગડાં
 કંઠની=ગળામાંની
 ગાજતી=વાગતી
 પથિક=(પથિન+સ્તો+કુ) વટેમાર્ગુ;
 રસ્તે જનાર
 ઓઢણુ=ઓઢવાનું લુગડું
 બ્રાંત=ખોટો વિચાર
 શાંતિ=જંપ
 ત્રાસ=ખીક
 નિવાસ=રહેઠાણુ
 સકળ=અધી
 રચના=શોભા
 ઉચરતી=બોલતી
 કીરતી=વખાણુ; સ્તુતિ
 કરતા=કરનાર; પરમેશ્વર

અન્યથા—જંગલ મંગળકારી દીસંત, મનુષ્યના પરિતાપ નિવારી
 કામળ મધુર ચંદની શી ખીલે (છે!) સહુ તરુવરો અમૃતને ઝીલે
 (છે) (૧) ખધું વન રૂપેરી રસે રસાયું (હોય તેવું) પરમ શોભન (અને

લોચન લોભન (જણાય છે) મોઠો સ્વર કરતી જતી સરિતા મન્નિનતા (અને) તાપ સમાવતી (૨) (નદીના) જળે ચંદ્રતણાં ફિરણો રમતાં (જણાય છે. વળી) વિહારને શીતળ મંદ પવન જળ મહીં ઝીણી લેંરી પસારતો જાય છે તેથી શશી તણી છખી અંતર ઉછળે છે. (૩) (તે પવન) વન (નાં) ફૂલોની ઘણી સુગંધી દરે (છે ને તે વડે) તે વનને પુરણુ વાસિત કરે (છે) દિવસના અતિશે શ્રમ પામતાં પશુ પંખી (ત્યાં) છુપી ગયાં (ને) વિરામતાં (જણાય છે) (૫) નદી મહીં જળ કાપતી નાવડી (નો) સફેદ સદ અતિ પવને ફૂલ્યાં (છે) અરે એનું ઉદર વિશાળ હશે (તેથી) અરે ધવળ વસ્ત્રથી ઢાંકી દીધું (છે) (૫) જળમાં ખળળ અહુ શબ્દ થતાં; (અને) અહુ શ્રમથી નાવિક હાંફતા (ને) સમો જતાં નદી તીરે ગાડી છુટી (છે તેના) અળદ જેસી શું ત્રાસ વાગોળતા ! (૬) (કદીય વાંકડી શીંગડી ડોલતી (જણાય છે) કંદંતી ઘંટડી મધુર ગાજતી (સંભળાય છે ને) પથિક ભયની બ્રાંત તથા નિરાંતે એટલુ તાણી (ને) સૂઈ ગયા. (૭) અહીં શાંતિ નિવાસ કરી રહી (છે તેથી) અહીં તો જન ત્રાસ વિસરતા આ સકળ રગિઆમણી રચના (પોતાના) કરતા તણી કીરતી ઉચરતી. (૮)

સમજુતી—જંગલ આનંદદાયક દેખાય છે. માણસોનાં દુઃખને મટાડી આ મધુર કોમળ ચાંદની કેવી શોભી રહી છે ! અધાં ઝાડ અમૃતને ઝીલે છે અર્થાત્ ચંદ્રિકાને ધારણ કરે છે. (૧) અધું વન રૂપાના રસ વડે (ચંદ્રિકાથી) રસી લીધું ન હોય ! મતલબ કે રૂપેરી ચાંદની પૂર્ણ પ્રકાશી રહી છે. એવું જે ધણું શોભિતું ને આંખને લલચાવનારું છે અર્થાત્ આવી લલિત શોભા આંખમાં લોભ ઉત્પન્ન કરે છે એટલે જાણે જોયાજ કરીએ એવી આંખને ઇચ્છા થાય છે.

૧૦] ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક રજના અર્થની નોટ પાંચ આના.

મધુર અવાજ કરતી નદી મેઝાપણું (મેઝ) અને તાપ શાંત કરતી. (૨) નદીના પાણીમાં ચંદ્રનાં કિરણ રમતાં જણાય છે. વળી મોજમાં વાતો ઠંડો ધીમો પવન પાણીમાં ઝીણા તરંગો ઢાલાવતો જાય છે તેથી ચંદ્રમાની છબી ઉછળતી હોયતી ! એવું આપણા મનમાં લાગે છે. (૩) તે પવન વનમાંનાં ફૂલોની ઘણી સુવાસ લઈ લે છે, ને તે વડે તે (પવન) જંગલને પુરેપુરું સુગંધીદાર કરે છે. દિવસની ઘણી મહેનતથી થાકેલા પશુપંખી ત્યાં છુપાઈ જઈને આરામ પામતા જણાય છે. (૪) નદીમાં પાણી ડાગતી જતી હોડીનો ઘોળો સદા ઘણા પવનથી ફૂલેલો જણાય છે, અરે એનું પેટ મોટું હશે તેથી ખરેખર ઘોળા લુગડાંથી તેને ઢાંકી દીધું છે. (૫) હોડીના ચાલવાથી પાણીમાં ખગળ ઘણા શબ્દ થતા અને ઘણી મહેનતથી ખસાસીઓ લોકતા હતા; વખત થઈ જવાને લીધે નદી કિનારે ગાડી છુટી છે. તેનાં ખગદ ખેસીને કેવા ઘાસ વાગોળે છે ! (૬) કદી તે ખગદોની વાંટી શીંગડીઓ ઢાલતી જણાય છે અને ગળામાંની ઘંટડી મધુર અવાજથી વાગતી સંભળાય છે. વટેમાર્ગુઓ બીકનો ખોટો વિચાર છોડી દઈને નચિંતે મોડ તાણીને સૂઈ ગયા છે. (૭) અહીં શાંતિ (શીતળતા) રહેઠાણ કરી રહી છે તેથી અહીંઆ તો માણસ બીક ભૂલી જાય છે; આ બધી શોભાયમાન ખનાવટ જાણે ખનાવનારની (પરમેશ્વરની) આખર ખોડતી હોયતી ! મતલબ કે પરમેશ્વરની અગાધ શક્તિનું ભાન કરાવતી હોયતી ! (૮)

પાઠ ૫.

સંસ્કૃત=સંસ્કાર પામેલી; શુદ્ધ અને
સુંદર થએલી
સમૂહ=જથ્થા; વર્ગ

સાક્ષર=વિદ્વાન

સંસ્કાર પામેલી શુદ્ધ ને સુંદર થએલી
પુરોહિત = (પુરસ્ક્ર=આગળ+તિહ=
ધારણ કરેલું) કુળ ગૌર

વંશપરંપરા=પેઢી ધર પેઢી	પુસ્તુ=અકધાનિસ્તાનમાં બોલાતી
વિદ્વતા=(વિદ્ધ ધાતુ=જ્ઞણુવું)પડિતાઈ	ભાષા
પ્રાકૃત=અસંસ્કૃત; ચાલુ	ભાષાંતર=તરજગો; ખીચ ભાષામાં
પવિત્ર પુસ્તક=ધર્મના ગ્રંથો	નિરાળી=જુદી; નોખી [નકલ

સવાલ—હિંદુસ્તાનની ભાષાના મુખ્ય કેટલાક વર્ગ પાડી શકાય અને તે કયા કયા ? વધારે અગત્યની ભાષા કઈ છે અને શા માટે ? હિંદુસ્તાનમાં બોલાતી મુખ્ય ભાષાઓનો નકશો ચીતરો.

પાઠ ૬.

પાતશાહ=પાદશાહ (અલાઉદ્દીન)	કોમરું=કોંડલું; વાસણ
ઈસી=એવી	વકટ લેડ=એક, એને માટે ગિલ્લી
કિસી=કેવી	દેડાની રમતમાં બોલાય છે. (એ
કિસ્મું=કેવાં છે	શબ્દો દ્રાવિડ ભાષાના છે)
માંગરહર=માંગરોળ; કાઠિયાવાડમાં	ચત્રણી=વપરાતા
શહેર છે	રદિ=રિવાજ
અણહલપૂર=અણહિલપુર	ઉચ્ચાર=બોલ
સુરહ=સોરહ; સોરાષ્ટ્ર	સંલેપ=ટૂંકા
છિ કિસી=કેવી છે	માસિક=(માસ+ઇક) દર માસે
છાયા=સાસ	નીકળતું ચોપાનીડું

પાઠ ૭.

અપભ્રંશ=મૂળ શબ્દનું થએલું	સંપ=એકમત; એકય
અશુદ્ધ રૂપાંતર; વિકાર પામેલું	ઉદ્દેશ=હેતુ; મતલબ
નિકટ=ઘાડો; નજીકનો; પાસેનો	સુધારાવટ=(સુધારા+વટ)સુધારાપાત્રું
રાકું=ભાંગેલી ઈંટનો કકડો	રાન્ય પ્રકરણ રાન્ય વહીવટ
પોચકું=જરા જટલું	ડગલે ડગલે=વારે ધડીએ

૧૨] ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક ૪થાના અર્થની નોટ સાત આના.

કુસંપ=(કુ+સંપ) અણુબનાવ	ધર્મઠગ=ધર્મનો ડોળ કરી ઠગનાર
વણસાડે=બગાડે	ઉપદ્રવ=હરકત; પીડા; ઈજા
ફગેતી=ગેરઆબડ	અહિત=(અ+હિત) અકલ્યાણ; ખુરું
વિધ્ન=હરકત	દાઝ=લાગણી; બળતરા; દયા
ધાતમેલ=ગરબડ; પ્રપંચ	ધાર=માન; સમજ
પ્રકુલિત=આનંદી	દૈવ=નસીબ
બરકત=લાભ; કાયદો; કૃપા	આર=આરો; છેડા
ચિટીઆપણું=ખીજવાટ; બગિએલ-પણું	કુવે'મ=ખોટા વહેમ
સંપીલા=(સંપ+ઇલા) સંપવાળા	મત્સર=અદેખાઈ; કીનો; દ્રેષ
દ્રોહ=વેર બુદ્ધિ; અપકાર	આકરી=ખરાબ; માડી
રાન્યદ્રોહ=રાન્ય પ્રત્યે વેરબુદ્ધિ	સુસંપ=(સુ+સંપ) સારો સંપ
તૂટ=ગુલાણું; તરકટ; તોફાન	જંપ=શાંતિ
	પડી=પડીકું

અન્યથા—હું દિલમાં દાઝ ધરું છું અને દેશીને વિનંતી કરું છું, વળી ખરેખર કહું છું એમાં લેશ ગુકું ન ધાર. બહુ સુરાજ તો કુસંપથી સહુ તૂટી ગયાંજ; હું શું દૈવ વાત કહું છું કે દુઃખનો આરો નહિ રે, કુવહેમ, મત્સરે કરી, આવી આકરી દશા થઈજ, સુસંપની પડી વિના રોગ ભાર ન જશેરે, માટે કુસંપને નસાડવાને, સુસંપ જગાડવાને અને જંપનેજ વધારવાને ઝટ લઈ તું વિચાર રે. (૧)

સમજુતી—મને મનમાં દયા આવે છે અને તેથી હું દેશીઓને અરાજ કરું છું કે હું ખરેખર કહું છું તેમાં જરા પણ ગુકું માનશો નહિ, ઘણા સારા રાન્ય તો અણુબનાવથી નાશ પામ્યા. હું નસીબની શી વાત કહું કે દુઃખનો છેડોજ નહિ. ખોટા વહેમ અને અદેખાઈએ

ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક પમાના અર્થની નોટ આઠ આના. [૧૩

આપણી આવી ભુરી હાલત થઈ છે, સારા સંપત્તી પડી વગર દુઃખરૂપી રોગનો ભાર જશે નહિ. માટે કુસંપને હાંકી કાઢવાને, સારો સંપ ફેલાવવાને અને શાંતિ વધારવાને તું જલદી વિચાર કર. (૧)

પાઠ ૮.

એકાંત=નયો વાસ
હાસ્યવિનોદ=(હાસ્ય=હસવું+વિનોદ
=આનંદ) આનંદની વાતચીત
ખુદાવંદ=મોટા દરજ્જાવાળાને માટે
વપરાય છે.

એક વચની=મોક્ષેલું પાળનાર
તકસીર=ગુનો; વાંક અપરાધ
ચેતી=સમજી

જહાંપનાંહ=(જહાં=દુનિયા+પનાહ
=રક્ષણ કરનાર) દુનિયાનું રક્ષણ
કરનાર; મોટો પાદશાહ

તાળુખ=અચરજ; નવાઈ
એકનો ખે થયો નહિ=માન્યું નહિ
સૂચના=અગમચેતી
કનડે છે=હેરાન કરે છે

ખો=લત; કુટેવ

ટળવળે=વળખા મારે

દમ સુકાઈ જશે=પાયમાલ થઈ જશે

ગત=સ્થિતિ

રકઝક=વાદવિવાદ; તકરાર

અનદાતા=(અન્ન=અનાજ+દાતા=
આપનાર) જીવાડનાર

ખાર્વીંદ=હાકેમ; ધણી

આકરાં=ભારે

હીકમત=કળા; તદખીર; યુક્તિ

સાર—અક્ષતવાન માણસો સમય-
સૂચકતા વાપરી શકે છે.

પાઠ ૯.

પ્રસન્ન=ખૂશ; રાજી

નવ=નહિ

કીરતન=ભજન; ગુણગાન

અતીશે=ધણું; વધારે

ડાચાકૂટ=નકામી વાતચીત

લવ=લવારી; ગમે તેમ ખોલવું તે

પર=પારકી

નિંદા=મદખોઈ

પૂજન=પૂજા; સેવા

કાયા=શરીર

કંપે=ધ્રુજે

૧૪] (ત્રવેદિ વા પુરતક દુઠ્ઠાના અર્થની નોટ નવ અઃન.

ગંજકે=રમવાનાં પાનાં

કૂટતા=રમતા

આઃ પહોર=દહાડો ને રાત (એક
પહોર જા ઘડી એટલે ત્રણ
કલાકનો થાય છે)

જંપે=હરીને ખેસે

ચંદન=સુખડ; સુગંધીકાષ્ટ

કુંડી=મશાલો છૂંદવાનું પત્થરનું કુંડું

કુદકું=લાકડાનો દસ્તો

રગડે=વાટે; ધૂટે

એકાદશી=આગઆસ

આચ્છવ=ઉત્સવ; પવિત્ર દિવસ

ગગરણુ=ઉગગરે

ભાંડ=ભુંડા કે ખિલત્સ શબ્દ બોલનાર

ભવંયા=ભવાઈ કરનાર

સારી=આખી

લુખું=ધી વગરનું

પરણા=પરોણા

વેડ=ખીડ

મિષ્ટ=મીઠું ભાગત

પરાણે=અગાત્કારે

મગન=મૂશી

ડોલે=ડોકું ધુણાવી હા પાડે

ભગવત=ઈશ્વર

ભૂપણુ=ધરોણું

મણિ=હીરા; રત્ન

મુક્તા=મોતી

વીણુ=વગર

સુત=છોકરો

જપવા=જપ કરવા; ધ્યાન કરવા

ગગાં કાપે=વિશ્વાસઘાત કરે

ગગગળો=ગરીબ

ભાવા=આળા; ઢોંગ

અન્ય=બીજા

અનુચિત (અનુ+ઉચિત=સાયક) =

અયોગ્ય; અઘટિત

કર્મ=કામ

અંતર=મન

છગ=કપટ; દુગાઈ

લહે=ગળે

અંતરગમી=અંતર્યામી

રવામી=વણી; માલીક

સંગી=સોળતી

વૃંદાવન=ગોકુળતી પાસેનું વન

(જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને લીલા

કરી હતી તે)

કા'ન=શ્રીકૃષ્ણ

નાદે=અવાજથી

વેધી=વીધી

મુનિવર=(મુનિ+વર=મોટા) મુનિ-

ઓમાં જે શ્રેષ્ઠ; મોટા મુનિ

તરે=ઝાંડા

ઝુકી=લચી

ચરણે નમવાને=પગે લાગવાને

જમુના-ચમુના

નીર=પાણી; જળ

મોહન=ખુશ

નાદ=અવાજ

કાન દર્પ=ધ્યાનથી; એક ચિત્તથી

પય પાન કરે નહિ=ધાવે નહિ

ગાળા=ડોકમાં બાંધેલાં દોરડાં

પળે=ગળે; દોડે

કમળજળ=પાણીમાં પેદા થતું

લાંબી છાંડીનું એક જાતનું ફૂલ

ટાટડી=ચિર

ઉદીઓ=ઝાંચો

ભાણુ=સૂર્ય; સુરજ

શંકરે=શિવ; મહાદેવ

સમાધ મેલી રહ્યા=સ્તંભ થઈ

ધ્યાન છાંડીને એક ચિત્ત રહ્યા

અન્યથા—તારા દીવનું કપટ નવ જાણે; (તો પછી) તને પ્રભુ તે કેમ પ્રસન્ન થાયે? પ્રભુ (ના) કારતન (અને) પ્રભુ (ના) નામ સ્મરણમાં તારે અતિશે આગસ (છે) (પણ તું) આખો દિવસ ગ્રાયાકૂટ લવ (અને) પરનિંદા (કરવામાં) હારે નવ (તો પછી) તને પ્રભુ (૧) પ્રભુનું પૂજન કરતી વેળા તારી કાયા કંપે; (પણ) ગંજદા સોગટાં કૂટતાં આંદ પહાર નવ જંપે (ટેક) (૨) હરિનું ચંદન ઘસતાં શ્રમથી તારે શરીર ખગડે; (પણ) કુંડી, કુદકું લઈ મરી, મસાલો (અને) ભાંગજ ભાવે રગડ, (ટેક) (૩) એકાદશી ઓચ્છવના જગરણ તને અતિ કહણ લાગે; (પણ તું) ભાંડ ભવેયા જોવા સાર સારી રાતજ જાગે; (૪) હરિના ભગતને જાણે કેડ વળગી (એમ સમજી) લુપ્તું સુકું (ખવરાવે.) (પણ) સગાં સંબંધી (ને) પડણા આવે તેને પરાણે

મિષ્ટ (ભોજન) પીરસે. (ટેક) (૫) ગુરૂ બે પૈસાની સેવા બતાવે (ત્યારે) ત્યાં ગણગણતું બોલે; (પણ) બ્યારે ઘરની સ્ત્રી ઘરેણું માગે ત્યારે ત્યાં હસી (ને) મગન થઈ ડોલે. (ટેક) (૬) ભગવત (ને) ખોટાં મોતી, કાચ (અને) કિડીઆં (નાં) ભૂપણ ધાસે (પણ) સુત (અને) સ્ત્રીને સોનું, રૂપું, મણિ, મુક્તા વીણ નવ ચાલે. (ટેક) (૭) જગ દેખતા જપવા બેસે, બાકી ખાવાને માટે પણ ન નહાય; ગળાં કાપે ત્યાં ગળગળો થાય. એ વૈષ્ણવનાં ભાવા (છે) (ટેક) (૮) આ કરવું આ ન કરવું એમ અન્યને શિક્ષા દે (પણ) તું તે પ્રમાણે કરતો નથી. (અને) અનુચિત કર્મ કરે છે. (ટેક) (૯) અંતરના છળ અન્ય ન લહે. પણ અંતરજ્ઞનાં જાણે, દાસ દયાનો સ્વામી જે પ્રભુ (છે) તે તો સાચના (જ) સંગી છે. (ટેક) (૧૦)

અન્યથા—વૃંદાવનમાં કો'ન ઉભો ઉભો વાંસળી વગાડે (છે) તે વાગે (છે) રે. (તે) નાદે મુનિવરની વાંસળી વેધી (અને) કોને સાન નવ રહી રે. (ટેક) (૧) ચરણે નમવાને કાજ તરૂની શાખાઓ ઝુમી રહી (છે) રે; અને વૃક્ષ સાથે વેલી (પણ) ઝુમી રહી રે, આજ અમારા ભાગ્ય (ને) ધન્ય છે) (ટેક) (૨) જમુના નીર ચાલે નહિ રે, (અને) મૃગ મનમોહન થાય, પંખી માળામાં હાસે નહિ (અને) નાદ સુણી ન રહેવાય, (ટેક) (૩) વાછરૂ પય પાન કરે નહિ (અને) કાન દર્દને સાંભળે રે; કોને નાદ સૂણવાને ગાયો ગાળા તોડી તાંહાં પળેરે. (ટેક) (૪) ટાટડી જળકમળ ફૂટ્યા, (તેથી જાણે) ભાણ ઉદીઓ દીસે છે રે; શંકર સમાધ મેલી રહ્યા (છે) (એ સવગ્ન) જગતને જાણ થયું રે; (ટેક) (૫)

સમજુતી—તારા મનમાં છળ બેદ જાય નહિ તો પછી તારા પર પ્રભુ શી રીતે રાજ થાય ? પ્રભુના ભજનમાં અને ઈશ્વરનું નામ

ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક ૧ લાના અર્થની નોટ ચાર આના [૧૭

યાદ કરવામાં તને ઘણુંજ આગસ આવે છે, પણ તું આખો દહાડો પારકી બદબોઈ કરવામાં, લવરીમાં અને ડાચાકુટ કરવામાં થાકતો નથી. તો પછી તારાપર પ્રભુ (૧) ઈશ્વરની પૂજાસેવાની ક્રિયા કરતી વખત તારું શરીર ધ્રુજે છે, પણ તું પાનાં અને સોગટાં રમતાં રાત દહાડો દરીને ખેસતો નથી. (ટેક) (૨) ઈશ્વર માટે સુખઃ ધણવાની મહેનતથી તારું શરીર બગડે પણ ફુંડી અને ફૂદફું લઈને મરી મસાલો અને ભાંગ હોંસથી વાટે છે; ત્યારે તારું શરીર બગડતું નથી. (ટેક) (૩) તને અગિઆરસના અને ઓચ્છવના ઉગ્નગરા કરવા ઘણા ભારે લાગે છે પણ તું ભાંગ અને ભૈવયા બેવાને માટે આખી રાત જાગે છે. (ટેક) (૪) હરિ ભક્ત આવે તો જાણે પીડા વળગી હોય તેનું હુખું સુકું ખવડાવે; પણ જે સંગંધી અને પેરોણા આવે તો તેને તું આગ્રહ કરીને મીઠું ભોજન મૂકે છે. (ટેક) (૫) ધર્માચાર્ય નજીવી સેવા કરવાનું ખતાવે ત્યારે ત્યાં તું ગણગણતું બોલે છે. પણ જ્યારે ધરની બાયડી ઘરેણું માગે ત્યારે તું હસીને ખૂશ થઈ લા કહે છે, (ટેક) (૬) ઈશ્વરને ખોટાં મોતી, કાચ અને કિડીઆનાં ઘરેણાં ધાસે છે, પણ છોકરા અને બાયડીને સોના, રૂપા, હીરા, મોતી વગર ચાસે નહિ (ટેક) (૭) દુનિયાને ખતાવવાને જપ કરવા ખેસે છે, ખાટી તો ખાવાને માટે પણ નહાય નહિ. વિશ્વાસઘાત કરે ત્યાં ગરીબ થાય એવા વૈષ્ણવના (તારા) ચાળા છે. (ટેક) (૮) આમ કરવું આમ ન કરવું એમ બીજાને શિખામણુ દે છે. પણ તું તો તે પ્રમાણે કરતો નથી અને અયોગ્ય કામ કરે છે (ટેક) (૯) તારા મનનો પ્રપંચ બીજા જાણે નહિ પણ ઈશ્વર જાણે છે; દાસ દયારામનો ઘણી (પરમેશ્વર) એ તો સાચાનોજ સોખતી છે. (ટેક) (૧૦)

૧૮] ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક રજના અર્થની નોટ પાંચ આના.

જમના કિનારે ગોકુળની પ્રાસેના વનમાં શ્રીકૃષ્ણ ઉભા ઉભા વાંસળી વગાડે, તે વાંસળી વાગે છે તેના અવાજથી મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ તેમની પણ વાંસળી વિધાય જાય છે મતલબ કે તેઓ વાંસળીના મધુર સૂરથી મશગુલ થઈ ગયા અને તેથી કોઈને લાન રહ્યું નહિ. (ટેક) (૧) શ્રીકૃષ્ણને પગે લાગવાને માટે ઝાડની ડાળીઓ લચી રહી છે અને વૃક્ષની સાથે વેલી પણ લચી રહી છે. તે જાણે કહેતાં હોય કે આજ અમારા નસીબને ધન્ય છે. (ટેક) (૨) એ અવાજ સાંભળીને મમુના નદીનું પાણી વહેતું નથી અને હરણના મનમાં મોહ થાય છે, પક્ષીઓ માળામાં હાલતા નથી. મતલબ સ્તબ્ધ થઈ ગયા છે. એ અવાજ સાંભળીને મારાથી રહેવાતું નથી (ટેક) (૩) વાછરડાં ધાવતા નથી અને ધ્યાન દઈને સાંભળે છે, કાને અવાજ સાંભળવાને માટે ગાયો ગળામાં બાંધેલું દોરડું તોડીને ત્યાં જાય છે. (ટેક) (૪) સ્થિર જળકમળ ખીલ્યાં તેથી જાણે સુરજ ઉગ્યો દેખાય છે. મહાદેવ સ્તબ્ધ થઈ ધ્યાન છોડીને એક ચિત્ત થઈ રહ્યા છે. એ બધી દુનિયાને બંધર પડી છે. (ટેક) (૫)

પાઠ ૧૦.

પરવાગું=એકમતના દરિઆર્ધ
પ્રાણીનાં લોહીમાંથી ઉત્પન્ન થતો
મેલ. (એનો રંગ લાલ, ગુલાબી
કંઈક પીળો મણી રૂપે હોય છે.)
જંગલાર, ઝાંઝીઆર=આફ્રિકામાં
શહેર છે.

માડાગારકર=આફ્રિકા ખંડમાં દુનિ-

યામાંનો મોટો ખેટ છે.

ભૂમધ્ય=(ભૂ+મધ્ય) પૃથ્વીની વચ્ચે
આવેલો સમુદ્ર

પૂર બહારમાં=ખીલતાં; નીકળતાં
પાસિદ્ધિક મહાસાગર=શાંત મહાસાગર
(આ મહાસાગરે $\frac{1}{2}$ ભાગ પૃથ્વી
રોકેલી છે)

બહુ પગી=(બહુ+પગ+ઇ) ઘણા

પગવાળી
ખોખું=જીવ વગરનું ખોળાઉં
રસી=લોહી પાણીવાળો ચીકણોપદાર્થ
અનંત કોટી=(અન+અંત+કોટી)
ધણુજ કરોડ; અતિશય; સંખ્યાબંધ
વિભાગ=(વિ+ભાગ) ભાગના ભાગ
ઉષ્ણુ=ગરમ
કટિબંધ=(કટી=કેડ+બંધ.બંધન)
પૃથ્વી, પરબુદ્ધા બુદ્ધા પ્રદેશોમાં ટાઢ
તાપ કેવા પડે છે તે જાણવાને
પૃથ્વીના મુખ્ય પાંચ પટા પાડેલા
છે તે દરેકને કટિબંધ કહે છે.
ઉષ્ણુકટિબંધ=(ઉષ્ણુ+કટિ+બંધ)કર્ક-
વૃત્ત અંત મકરવૃત્ત વચ્ચેનો ૪૭
અંશનો ભાગ; વિષુવવૃત્તથી ઉત્તર
દક્ષિણ ૨૩½ અંશનો ગરમ પ્રદેશ.
ભંગાણુ=પોલાણુ
વામ=મે હાથને પહોળા કરી રાખતા
મે હાથ ને છાતી જેટલી લંબાઈ

જવાળામુખી = (જવાળા=અગ્નિ+
મુખ=મોં+ધ=વાળો) જેના મોઢા-
માંથી ધુમાડો, અગતા પત્થરા ને
ઉનો રસ વગેરે નીકળે છે એવા
વિસામો=વિશ્રાંતિ
નાગિએર=(સંસ્કૃત નારી કેર ઉપરથી
નારિક=પાણીવાળું+ધર=ઉગવું)
=પાણીવાળી જગાએ ઊગનાર
ઝાડનું ફળ; નાગિએરનું ફળ
પ્રતિ=જાત
યુનાની હકીમો=દારસી કે અરબી
વૈદક ગ્રંથ પ્રમાણે દવા કરનાર
વિધિપૂર્વક=અમુક રીત પ્રમાણે
ભરમ=રાખ
માત્રા=ધાતુ વગેરેને મારી કરેલી દવા
કિરમજી=સંસ્કૃત દ્રુમિજ ઉપરથી
(કૃતિમ=જીવડો+જ=પેદા થવું) એ
એક જાતના જીવડામાંથી પેદા
થાય છે. લાલરંગ; ઘેરો લાલરંગ

સવાલ—પરવાળાના બેટા ક્યાં છે? પાસિદિક મહાસાગર નામ :

પડવાનું કારણ શું? પરવાળા કોણ બનાવે છે? પરવાળાની બનાવટ કહો.

પાઠ ૧૧.

તાંદુરસ્તી=આરોગ્ય

સેવન=ઉપયોગમાં લેવું તે
બક્ષીસ=બેટ

૨૦] ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક ૪થાના અર્થની નોટ સાત આના.

અનિશ્ચિત=નિશ્ચય વગરની

વૃદ્ધિ=વધારો

લંગ થાય=પળાય નહિ

શરમ=સહે

મઘાર્કવાળા=(મઘ+અર્ક) ઘરના

તત્ત્વવાળા

ક્ષય=શરીર દહાડે દહાડે ધસાતું

જય તેવો રોગ

સવાલ—તંદુરસ્તી જળવવાનાં મુખ્ય સાધનો ગણાવો. મઘાર્ક-
વાળા પદાર્થ પીવાથી શા શા ગેરફાયદા થાય છે ?

પાઠ ૧૨.

અનારોગ્ય=(અન્ન=નહિ+આરોગ્ય=

તંદુરસ્તી) તંદુરસ્તી જગડે એવું

તખીએત=શરીર; પ્રકૃતિ

શરદી=ભેજ; પાણીવાળા હવા

તંદુરસ્તી=(તન=શરીર+દુરસ્ત=સાફ

+ધ્વ=વાળું) આરોગ્યતા

પચે=મચે

સડસડાટ=સપાટાબંધ; ઝડપથી

ચુઆ=વરસાદના છાંટા જાપરામાંથી

ટપકે છે તેવી જગા

તાડછાં=તાડનાં પાંતરાં

વગ=સવડ; જોગવાઈ

ભોંય તળાઉ=ધરમાં નીચેનો ભાગ

વેધ=ધર બાંધવાના શાસ્ત્ર પ્રમાણે

ન બાંધવું તે; ખામી; બાધ

નિકાલ=રસ્તો; માર્ગ

ફરાગત=ઝાડો પિશાબ; મળમૂત્ર

કમસમજ=(કમ=ઓછી+સમજ)

ઓછી અકબલ.

જમાવ થાય છે=ભેગાં થાય છે

ત્રિદોષ=વાયુ, પિત્ત અને કફનો જમાવડ;

તાવ, શળ અને ખાંસીનો રોગ

ફેફસાં=હવા ભરવાની કોથળાઓ

ઢોરઢાંખર=ઢોર વગેરે

ચૂંક=પેટમાં દુઃખાવો થવો તે

કોગળાઉં=ઓછી ઓછીને માણસ

મરે તે રોગ

સવાલ—ધર બાંધતી વખતે કઈ કઈ બાબતો ધ્યાનમાં રાખવી ?
ધરની અંદરની વ્યવસ્થા કેવી રીતની રાખવી ?

પાઠ ૧૩.

કાશી=એ ગંગા નદીપર હિંદુઓનું

પવિત્ર જગ્યાનું ધામ છે.

કાશીવિશ્વનાથ=મહાદેવનું નામ છે.

તીર્થક્ષેત્ર=જાત્રાનું ઠેકાણું

મંદિર=ઠેકાણું; ધામ

મુક્તિપુરી=(મુક્તિ=મોક્ષ+પુરી= નગરી) મોક્ષની નગરી; કાશી

અશક્ત=(અ=નહિ+શક્ત=શક્તિ) કમળેર

દેહ પડે=મરે

જન્મ મરણનો ફેરો ટળે=મોક્ષ મળે
ખ્યાલ=વિચાર; ધારણા

ભાથું=મુસાફરીમાં સાથે રાખેલો
ખાવાનો પદાર્થ

ચોરચખાર=ચોર વગેરે

પારાવાર=ધણીજ

ખીન=વગર; વિના

દશાશ્વમેધ=(દશ+અશ્વ=ધોડો+મેધ= ભોગ) બળિદાન; દશવાર ધોડાનું

બળિદાન આપેલી જગા

અહ નિરીક્ષણ=(અહ+નિરીક્ષ=ધારીને
જોવું+અણ એ પ્રત્યય નામ કરે

છે) અહનું અવલોકન

વિચિત્ર=તરેહવાર

ઘંટાકાર=(ઘંટ+આકાર) ઘંટના
આકારનું

ઘાટ=આકાર; ડોળ

શિવમંદિર=મહાદેવનું દહેરું

વિશ્વવિખ્યાત=દુનિયામાં જાણીતું

શિવાલય=(શિવ+આલય=ઠેકાણું)
મહાદેવનું દહેરું

ખિલીપત્ર=(ખિલી=ખિલા+પત્ર= પાંદડાં) ખિલીના પાંદડાં

દર્શન=જાંખી

સાનકૂપ=(સાન+કૂપ=કુવો) અક્કલનો
કુવો (એમાં નહાવાથી અક્કલ
વધે છે)

ભાવિક=(ભાવ+ધકિ=વાળો) આસ્થા-
વાળા; શ્રદ્ધાળુ .

આચમન=જમણી હથેલીમાં પાણી
લઈ પી જવું તે.

ગજવા કાતરું=ખીરસા કાતરું;
ચોરી કરનાર

સાવધાન=સચેત; હોશિયાર; ચાલાક

ઝરખાદાર=(ઝરખો=માળનો ઝૂલતો
ભાગ+દાર=વાળા) ગોખવાળા

ખિચોચીચ-પાસેપાસે; સબ્બર

કિનખાખ=કસખ અને રેશમથી
ભરેલું તરેહવાળું કપડું

કુમાસ=પોત

૨૨| ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક દર્દના અર્થની નોટ નવ આના.

મળલીન=એક જાતનું ઝીણું કપડું

પીતાંબર=(પીત=પીળું+અંબર= રેશમી વસ્ત્ર) પીળું રેશમી વસ્ત્ર;
અખોટીકું

નમુનેદાર=શ્રેષ્ઠ; ઉત્તમ

મૂર્તિ=પત્થર, લાકડા કે ધાતુનું

ક્રોતરેણું દેવ દેવીનું સ્વરૂપ

નાનાવિધ=જુદી જુદી જાતના

આંખ ધરાતી નથી=વારંવાર

જોવાનું મન થાય છે.

દખદખો=ભપકો; ઠાક

સાજ=શણગાર

શ્રેષ્ઠ=મોટામાં મોટું

ધુરંધર=ધણા મોટા

આચાર્ય=મોટા ગુરુઓ

પાઠશાળા (પાઠ+શાળા) કોલેજ

અનાદિ=(અન+આદિ=આરંભ)જેને

આરંભ નથી તે; ધણા જુના

પદ્ધતિ=રીત; રિવાજ

પાઠ ૧૪.

ખંત=કાળજી; ચેટક

સાયવટ=(સાય+વટ=પણું)સાચાપણું

કુમળું=નાનું

પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી=જો

અદત પડી હોય તે મટાડી મટે નહિ.

ખુખી=વખાણવા લાયક ચતુરાઈ

મહાવરો=અભ્યાસ

મહાલવા=મરજીમાં આવે તેમ કરવા

પરીક્ષા=(પરી+ધક્ષિ=તપાસવું+આ)

ચોગરદમથી તપાસવું તે

આદરી=આરંભી; શરૂ કરી

મુક્તાફળ=મોતી

અંકુર=ફણગો

હૃદયકમળ=જેમાંથી પ્રેમ પેદા થાય

છે તે; અંતઃકરણરૂપી કમળનું ફૂલ

અનુકરણ=(અનુ=પાછળ+કૃ=કરવું)

દેખાદેખી; એકનું જોઈ બીજાને

કરવું તે

અનુરૂપ=જેવું; આગેહુખ

તર્ક=વિચાર; કલ્પનાં

શોધક=(શોધ+અક)=શોધ કરનાર

પ્રજ્ઞસત્તાક=(પ્રજ્ઞ+સત્તા+અક)

રૈયતની સત્તાવાળું

પ્રમુખ=(પ્ર+મુખ) વડો; મુખી

ઉડી અસર=સારી લાગણી

બાલ્યાવસ્થા=(બાલ્ય + અવસ્થા)

નાનપણ; બચપણ

ભક્તિભાવ=ખરો પ્રેમ

સાંપડે છે=મળે છે; આવે છે

પાયા વગરના=નકામા

સ્વર્ગસભી=સ્વર્ગ જેવી

મૂળ=શરૂઆત

પ્રતાપ=બળ

પાઠ ૧૫.

વિવેક=ખરૂં ખોટું સમજવાની શક્તિ

જળપાત્ર=(જળ+પાત્ર પાણીનો ભોટો)

બગામું=સુસ્તીથી એકાએક મોં
પહોળું થાય છે તે.

હુંપદ=અહંકાર; ગર્વ

સંભાવિત=(સંભૂ=માનવું+ઇત)આગર-
દાર; પ્રતિષ્ઠિત

પરિચય=ઓળખાણ; સહવાસ

ખીભત્સ=ભુંડ

સવાલ—વિવેક શીખવાનું મુખ્ય સ્થળ કયું? આપણાં કરતાં
મોટા, ખરોખરીઆ અને નાના સાથે કેવી રીતે વર્તવું? આપણે ઘેર
કાંઈ આવે તેની સાથે કેવી રીતે વર્તવું? આપણો પોશાક કેવો
રાખવો? સારા માણસ દેખતા કંઈ કંઈ ક્રિયા કરવી નહિ! અંગ્રેજ
લોકોને મળવા જવામાં કયા કયા નિયમો યાદ રાખવા?

પાઠ ૧૬.

છત્રે=છત્રીથી

છાંય=છાયા

છડીધર=છડી ધરનાર; ચોપદાર

છાજતા=શોભતા

હોદ્દા=છત્રીવાળી અંગાડી

રસિક=(રસ+ધક) આનંદી

ગિરાજતા=શોભતા

ભાગ્યમાં=નસીબમાં

આગ્યમાં: આગમાં

ઉપભોગ=મોજમજા; સુખવિલાસ

અન્નેગ=અયોગ્ય; નાલાયક

ખજાને=ત્રિજોરીમાં

સોડતાણી=મોટું ઢાંકીને

મસાણુ=હિંદુ લોકોનાં મુઠ્ઠાં દાટવા

ખાળવાની જગો

છંદ્રપુરી=છંદ્રરાજની નગરી

અનુસાર=મળતી; જેવી

નગરીઓ=શહેરો
 નોખ=શોભા
 કોટીધન=કરોડોપતિ; લખેશરી
 ગરજતા=ગાજતા; બોલતા
 ગોખ=ઝૂંખો; રવેશ
 સુંદરી=પુખ્તમુરત સ્ત્રી; દેખાવડી
 ગુણસાર=સારા ગુણવાળી
 કો=કોણ
 દાર=ઢેકાણું
 ગર્દ=ધૂળ; ખાડો
 મટો=ટળો
 બ્રાત=ભાઈ
 શ્યામ=કૃષ્ણ
 ચરણ=પગ
 રમરણ=ચાદ
 ત્રિલોક=(ત્રિ=ત્રણ+લોક) સ્વર્ગ,
 મૃત્યુ ને પાતાળના લોક
 મધ્ય=માં
 હસ્ત=હાથ
 કરણ=કાન
 કૃપાળ=કૃપાળુ; દયાળુ
 નેત્ર=આંખ
 વદન=મોઢું

દંત=દાંત
 અભાગી=કમનસીબ
 પાખ્યો=કમાયો
 કાંપ=કચરો
 જાખ્યો=એકઠો કર્યો; ખાખ્યો
 આયુ=આયુરદા; જિંદગી
 મનરંજન=(મન+રંજન) મનને
 ખૂશ કરે એવી
 ગુપ્તોત્તર=(ગુપ્ત=છુપો+ઉત્તર) છુપો
 જવાબ
 નાથ=ધણી; સ્વામી
 નરક=પાપી પ્રાણીઓને તેમના માણ
 પછી શિક્ષા પામવાનું ઢેકાણું;
 દોઝખ
 સાર=તત્વ
 બોજન કરનારી=સંધનારી; રસોયણ
 લહો=લો; જાણો
 અંતર્બહિર્ગાપિકા=(અંતર્=માંદે+
 બહિર્=બહાર+ગાપિકા=ઉખાણો)
 અંદરથી અને બહારથી સમજાય
 એવી સમસ્યા; ગુપ્ત અને ખુલ્લો
 અર્થ સમજાય એવી સમસ્યા
 શ્રીકૃળ=નાળિયેર

ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક ૧લાના અર્થની નોટ ચાર આના. [૨૫

હારે=ગુમાવે

લહે=લે

આદ્ય=પહેલું; પ્રથમ

અંત=છેલું

વાચા=વાણી

અવિચળ = (અ + વિચળ) સ્થિર;

સ્થાયી; અચળ

દિનદિન=રોજરોજ

આદિ=પહેલા

વરણ=અક્ષર

ગામેતી=પટેલ; મુખી

શાશ્વત=જેનો નાશ નહિ તે.

અન્યથા—(જેને) છત્ર છાંય થતી (અને જેની આગળ) છડીધર છાજતા, અને (જે) રમિકે હાથીના હોદ્દામાં બિરાજતાં, (વળી જેના) ભાગ્યમાં આયુષ્ય (અને) અનેક રિદ્ધિ ભરેલી (હતી) તે પણ એક દિન ઉછળતી આગમાં સૂતા (૧) (જેઓ) ઉપભોગ ભોગવતા (હતા) (અને તેમાં) મહાસુખ માણતા (હતા) જોગ અજોગ જરી જેતાં (કે) જાણતા (પણ નહિ) (વળી જેઓએ) કરોડો દાન ખજાને (અને) ખાણમાં કીધા (હતા) (તેઓ પણ) મસીદ (કે) મસાણામાં સોડતાણી (ને) સૂતા (૨) ગોખમાં ઇંદ્રપુરી અનુસાર નગરીઓ હતી; (ને તેમાં) કોટીધજ સાહુકાર ગોખમાં ગરજતા (હતા) સારા ગુણની સુંદરીઓ (હતી) (અને) મર્દમાં મહા ગુણ (હતા) તે (નગરીઓ) કે જાણે કઈ કાર મર્દમાં મળી મર્દ! (૩) માટે હે! મારા મિત્ર, આ વાત વિચારો રે. જ્ઞાત પાપી મટો, (અને) ભક્ષા અને પવિત્ર ચર્મ જ્વઓ રે. (અને) જીવનનું કુળ ભગવાનનું ભજન જાણી (તેને) ભજોરે; અંતર પ્રીતિ આણી (તમે) નિત (તેનું) ધ્યાન ધરો. (૪) *

સમજીતી—જેને છત્રથી છાયા થતી. અને જેની આગળ છડી ધરનારા શોભતા; અને જે રસીઆ, હાથીના હોદ્દામાં શોભતા; વળી જેના નસીબમાં પૈસા તથા લાંબી ઉંમર હતી તે પણ એક દિવસ

૨૬] ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક રજના અર્થની નોટ પાંચ આના.

જેસભર બળતી આગમાં (ચિતામાં) સૂતા (૧) જેઓ મોજમજા ભોગવતા અને તેમાં ઘણું સુખ સમજતા ને મરણ મુજબ વર્તતા, વળી જેઓએ ત્રિજેરીમાં અને ખાણમાં કરોડો રૂપિયા ભેગા કીધા હતા, તેઓ પણ કબરસ્તાન કે મસાણમાં સોડ તાણીને સૂતા (૨) શોભામાં ઇંદ્ર રાજની નગરી જેવાં શહેરો હતાં; તેમાં કરોડપતિ સાહુકારો ઝરખામાં ગાંજતા હતા; વળી તે શહેરોમાં સારા ગુણવાળી દેખાવડી સ્ત્રીઓ હતી, અને પુરુષમાં મોટાં ગુણ હતા, તે નગરીઓ કોણ જાણે કયે દેકાણે ખાડામાં દટાઈ ગઈ! (૩) મોટે હે મારા મિત્ર! આ વાત વિચારો; ભાઈ તમે પાપી ટળી, ભણા અને પવિત્ર થઈ જાઓ, ઝવતરનો લાલ ઈશ્વરનું ભજન જાણી 'ઈશ્વરને ભજને; મનમાં હેત લાવી, તમે દરરોજ તેનું સ્મરણ કરો. (૪)

અન્યથ—હે મિત્ર શ્યામ (ના) ચરણ (નું) સ્મરણ (કરવું) (એજ) સાચી (અને) સરસ રીત (છે); તે વિના ત્રિલોક મધ્યે કોડ વાત કાચી (છે); (હિ) કૃપાળુ તે હસ્ત, ચરણ, કરણ (અને) નાક કીધું (છે.) (અને) નેત્ર, વદન (અને) દંત આપી વળી જ્ઞાન (નું) દાન દીધું, આજ એજ ખાનપાનની ખૂબ ચીજ આપે (છે); (તે વળી) ભૂખ તરસ, ઠંડ, તાપ (તથા) સર્વ કષ્ટ કાપે (છે); તે તને ઘડીએ ઘડીએ માદ આણે (છે); (પણ) તું દુષ્ટ અભાગી તે ઈષ્ટ દેવને ન જાણે (હિ અત્યા!) જીવ તું વિચારી જો (કે) જન્મ પામીને (નું) શું પામ્યો? (તે) ભક્તિની ગુક્તિ ન જાણી (અને) પાપનો કાંપ જામ્યો, (પણ) હજી ઉપાય છે. (તે) થાય તો ધણુંજ સાઈ કારણ કે જે ઘડીક જાય (છે) તેમાં તાઈ આયુષ્ય ઓછું થાય (છે)

સમજુતી—હે મિત્ર! કૃષ્ણના ચરણનું ધ્યાન કરવું એજ ખરી

અને સારી રીત છે; તે વગર ત્રણ લોક મધ્યે કરોડો વાત નકામી છે; હે દયાળુ! તેં હાથ, પગ કાન અને નાક કર્યું છે; અને આંખ, મોં અને દાંત આપી વળી સમજણ પણ આપી છે. આજ પણ એજ ખાવા પીવાની ઘણી વસ્તુ આપે છે; અને વળી ભૂખ, તરસ, ટાઢ, તડકો તથા સર્વ દુઃખને દૂર કરે છે; તે (ઈશ્વર) તને વારંવાર યાદ કરે છે. પણ તું પાપી, કમનસીબ તે મોટા દેવ (શ્રીકૃષ્ણ) ને જાણતો નથી. હે અલ્યા છવ! તું વિચારી જો કે અવતાર લઈને તું શું કમાયો? તેં ભક્તિની તદખીર જાણી નહિ, અને પાપનો કચરો એકઠો કર્યો; પણ હજુ ઈલાજ છે તે થાય તો ધણુંજ સાફ, નહિ તો જે વખત જાય છે, તેમાં તારું આવરણ ઓછું થાય છે. માટે જિંદગી પુરી થાય તે પહેલાં કાંઈ ઈશ્વરનું ભજન કરી લે.

અન્યથા—નરકનો નાથ કોણ? દહીંનું સાર (તેને) શું કહીએ? બાળક તણી પોથી તેનું નામ શું લઈએ? ભોજન કરનારી નિત્ય ઘઉંનું ઘેર શું કરે (છે?) ચતુર પુરૂષ એ ચાર (પ્રશ્નના) ઉત્તર મનમાં વિચારી લેહો. જો સમજી શકે, તો માન દઈ એસવા ઓટલી આપું, (ને) નહિ સમજી શકે, તો (હું) તને કહું (હું કે) જમ, ઘી, ચોપડી, રોટલી, (ઘી, ચોપડી રોટલી જમ.)

સમજીતી—નરકનો માલિક કોણ છે? દહીંનું તત્ત્વ તેને શું કહીએ છીએ? બાળકની ચોપડી તેનું શું નામ લઈએ? ભોજન કરનારી દરોજ ઘઉંનું ઘેર શું બનાવે છે? હે શાણા માણસ! તમે એ ચાર સવાલના જવાબ મનમાં સમજો. જો સમજી શકો તો આદરમાં આપીને એસવાને ઓટલી આપું; અને જો નહિ સમજી શકો તો હું તને કહું હું કે જમ ઘી, ચોપડી રોટલી [ઘી ચોપડી રોટલી જમ.]

૨૮] ત્રિવેદ વા. પુસ્તક ૪ થાના અર્થની નોટ સાત આના.

નરકનો રાજા જન્મ, દહીંનું તત્ત્વ ઘી, બાળકની પોથીનું નામ ચોપડી, ભોજન કરનાર સ્ત્રી દરરોજ ઘેર ઘઉંનું ખાવાનું રોટલી કરે છે.

અન્યથા—શ્રીકૃષ્ણમાં શું હોય છે ? દેવો કરતાં શું હારે ? ગામડા મહીં અધિક ભારે પદવી કોણ લહે ? મટે નહિ તે કોણ ? સૌથી પરમ દુઃખ શું છે ? આઘ ને અંત (અક્ષર) દાટી, ત્યાં જેમ નામ રહ્યું છે; એ વાચા(નો આપનાર) અવિચળ દેવ છે, અને દિન દિન આદિ વરણના પદ પર રહેમ નજર રાખી રહે (છે) એમ મધ્ય વરણનો કવિજન કહે (છે)

અંદરથી અને બહારથી સમજાય એવી સમસ્યા.

સવાલ—નાળિયેરમાં શું હોય છે ? કપટ કરતાં શું ગુમાવે છે ? ગામડામાં મોટી ભારે પદવી કોણ લહે ? મટે નહિ એવું શું છે ? સૌથી મોટું દુઃખ શું છે ? (ઉપજા પાંચ સવાલના પાંચ જવાબના શબ્દના) પહેલા અને છેલ્લા અક્ષર દર્શાવી (પછી) ત્યાં જે નામ રહ્યું છે; એ વાણીનું આપનાર અચળ દેવ છે અને (એ) રોજ રોજ પહેલા અક્ષરના પદ પર મહેરબાનીની નજર રાખી રહે છે. એમ વચલા અક્ષરના નામવાળો કવિજન કહે છે. ઉપજા પાંચ સવાલના પાંચ જવાબ કયા ? દેવનું નામ નીકળે છે તે નામ કયું ? એ દેવ પહેલા પદના અક્ષરના નામ પર રહેમ નજર રાખી રહે છે તે નામ કયું ? અને વચલા અક્ષરના નામવાળો કવિજન કયો ?

જવાબ—(૧) કોપરું. (૨) ધરમ (૩) ગોમતી (૪) શાશ્વત (૫) મરણ. ઉપર જે પાંચ જવાબ કહ્યા તેના દરેકનો પહેલો અને છેલ્લો અક્ષર દાખી રાખીએ અને બધા વચલા અક્ષર લઈએ તો “પરમેશ્વર” એવું નામ થાય છે. તેમજ છાંપામાં પહેલી છ લીટી લખી છે તેનો પહેલો અક્ષર લઈએ તો “શ્રી અમદાવાદ” નામ થાય છે, અને છાંપાના

ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક પમાના અર્થની નોટ આઠ આના. [૨૬

પદમાંથી વચ્ચે અક્ષર લઈ એ તો “દલપતરામ” એવું નામ થાય છે.

પાઠ ૧૭.

પાધરો=સીધો

ઝગઝગારો=ચળકાટ

દેગ=મોટો દેગડો

અનાવૃષ્ટિ=(અન+આ+વૃષ્ટિ=વરસાદ) યોગે=લીધે

વરસાદ નહિ પડે તે

રૂડાં વાનાં=પ્રતાપ

અમુલખ=કીમતી

છાવણી=લશ્કરી મથક

સવાલ—આગગાડીથી શા શા લાલ થયા? આગગાડીનાં •
એંજિનની હકીકત સમજાવો. હિંદુસ્તાનમાં સાડાપાંચ, સાડાચાર,
સાંડાત્રણ, અને અઢી પુટના માપની કઈ કઈ રેલવે છે ને તે ક્યાંથી
ક્યાં સુધી જાય છે? વરાળના બળ સિવાય બીજા કયા બળથી
આગગાડી ચલાવી શકાય છે?

પાઠ ૧૮.

શ્રીનગર=કાશ્મીર

દરિદ્રી=કંગાલ; ગરીબ

દરિદ્રતા=કંગાલિયત; ગરીબાઈ

પ્રહર=પહોર; ત્રણ કલાક

કુળવાન=(કુળ+વાન) કુલીન

કુળવતી=કુલીન [વાતો

કથની=(કથ=કહેવું) કુથલી; ખોટી

ચલાયમાન=અસ્થિર; ચંચળ

પાકટ=પુખ્ત

અંતકાળ=મરતાં સુધી; જિંદગી પર્યંત

આપત્તિ=(આપદ+ત્તી) દુઃખ; આફત

ઉડાઉ=કમાણી કરતાં વધારે ખર્ચ

કરનાર; નકામું ખર્ચ કરનાર

પ્રતિદિન=(પ્રતિ+દિન)દરરોજ; હંમેશાં

સેવવા=પાળવા

પાઠ ૧૯.

ખામી=તંગી; અછત

કરપણ્ણી=(કર=હાથ+પણ્ણી=છા-

રત) લાંચની નિશાની

મુદ્રા=ચિન્હ; નિશાની

શીઘ્ર=તરત ને તરત કરેલી

યાદદાસ્ત=રેમરણુ શક્તિ

હારા=છોડીનું નામ

૩૦] ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક દ્વીના અર્થની નોટ નવ આના.

ધિજનન=કુળનું નામ
 પરોપકાર બુદ્ધિ=પારકાનું બલ
 કરવાની વૃત્તિ
 સ્પર્શેન્દ્રિય=(સ્પર્શ+ઇન્દ્રિય) ચામડી;
 લાગવાની ઇન્દ્રિય
 શિક્ષણ પદ્ધતિ=શીખવવાની રીત
 ગત=હાલત
 લિપિ=ભાષા
 યોગ=શોધી; ગોઠવી
 બેહદ=(બે+હદ) ધણોળ
 અંધશાળા=(અંધ+શાળા) આંધળાની
 નિશાળ
 ચિન્હો=નિશાનીઓ; મુદ્રાઓ
 સાર—(૧) ગમે તેવો અપંગ
 હોય તો પણ તે ઉદ્યોગ, હોંસ
 અને દૃઢતાથી ભણી ગણી હોશિ-
 ચાર થાય છે. (૨) ઈશ્વરે આપણને
 સધળા અવયવો સારા આપેલા છે
 માટે ઈશ્વરનો પાડ માનવો, અને
 તેથી બીજા માણસોને સુખી
 કરવા પ્રયત્ન કરવા.

પાઠ ૨૦.

સાહસ=જે કામ પાર પાડવામાં
 જીવની હાનિ થવાનો સંભવ હોય

તેવું મોટું કામ કરવાની જે
 હિંમત તે; વગર વિચાર્યું કામ
 રવાના કરવામાં=મોકલવામાં
 બેપરવા=(બે+પરવા) બેદરકાર
 જામી=દરી
 સાહસિક=(સાહસ+ઇક) સાહસ
 કરનાર
 પરશુરામ=જમદગ્નિના પુત્ર; ત્રેતા
 યુગના પ્રારંભમાં વિષ્ણુના દશ
 અવતારમાંનો છઠ્ઠો ને ચોવીસ-
 માંનો દશમો અવતાર છે.
 નિજ=પોતાને
 ઇદ્રજીત=રાવણનો મંદોદરીથી થયેલો.
 મોટો પુત્ર
 શર=શરો
 વીર=યોદ્ધો; બહાદુર
 વિક્રમ=ઉજ્જનનો પરમાર વંશનો
 પરદુઃખભંજન મહારાજ
 સિકંદર=અલેક્ઝાંડર; ગ્રીસદેશનો રાજા
 અમર=(અ+મર) મરે નહિ એવું;
 કાયમ; અચળ
 જાગે=જાગે; ઠેકાણે
 યાહોમ કરી=ઝંપલાવી
 ઉધાડપગા=જોડા વગરના

ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક ઉમાના અર્થની નોટ હસ આના. [૩૧

અન્વય—સાહસ કર્મ કર્યાથી હર્ષનો નાશ હોય કવિ શામળદાસ કહે છે કે એ દૃષ્ટાંતથી દેખો.

સમજુતી—વગર વિચાર્યું કામ કરવાથી ખુશાલીનો નાશ થાય છે; માટે શામળદાસ કહે છે કે તમે એ દાખલાથી જુઓ.

અન્વય—સાહસે પરશુરામે અર્જુનને પુરો કર્યો. તે પ્રસિદ્ધ પરશુરામ નિજ વચને રહ્યો, સાહસે લક્ષ્મણે શરા ઇંદ્રજીતને હણ્યો; સાહસે વીર વિક્રમને સહુ જગત ભણે છે. સાહસે સીકંદર નામ સહુ જગે અમર છે. જો તમે યાહોમ કરીને પડો તો ફતેહ આગે છે.

સમજુતી—સાહસથી પરશુરામે અર્જુનને માર્યો છે. તે પ્રસિદ્ધ પરશુરામ પોતાનાં વચનથી રહ્યો, સાહસથી લક્ષ્મણે શર ઇંદ્રજીતને માર્યો. સિકંદરના સાહસથી તેનું નામ બધી જગાએ અમર છે. જો તમે સાહસથી ઝંપલાવો તો જીત અગાડીજ છે.

સવાલ—સાહસ કેટલી જાતના છે? સાહસ શબ્દને સારા અર્થમાં અને નહારા અર્થમાં વાપરી બતાવો. સાહસ શબ્દને સારા અર્થમાં વાપરો છે તે લાવણી બોલો અને નહારા અર્થમાં વાપરો છે તે દોહરો બોલો.

પાઠ ૨૧.

વાન=શરીર

નૃપતિ રાજા

વિભજ=ચોકખી; શુદ્ધ

મોહિની=મોહ પમાડનાર

કશું=શા હિસાબમાં

હીન=ચમર; વિના

મુહ=મૂર્ખ; અભણ

બગ્ગા=બગલો

કોકિલા=કોયલ

કગ્ગા=કાગડો; કાગ

મોર=મુગટ; છોગું

જટા=લાંબો ચોટલો

પતંગ=પતંગીઉં

નિજ પોતાની

જળચર=પાણીમાં રહેનાર પ્રાણી

૪૨] બાળગરબાવળીની નોટ તથા બાળપોથીનો ડિક્ટે. શિ. ૦-૨-૭

શીપ=માથું
અગ્ન અકરો
ગર્ધવ=ગધેડો; ખર
લોટે=આળોટે
છાર=રાખ
શુક=પોપટ
ભાખે=ખોલે
માનિની=સ્ત્રી
શ્વાન=કુતરો
વાગોળ=એક ગતનું પક્ષી; વનવાગોળ
ન્યાળે=જુએ
પાંડ=પર્વત
દદ=અચળ; કાયમ
છપીને=સંતાઈને
નોળાકર્મ=નાકેથી પાણી પીવું તે
ગજરાજ=મોટો હાથી
ભક્ષ=ખોરાક
પત્ર=પાંદડાં
કપિ=વાંદરો
વીણુ=વગર
ભંગ=નાશ
મનસા=મનની; મનવડે
સિદ્ધ=નક્કી; મુક્ત

ગંગા=ગંગાજી
તિલક=ટીલું
વલ્લાં=ગયાં
જપમાળ=જપ કરવાની માળા
નાકાં=છેડા
ચર્ણુ=પગ
પોંતા=પહોંચ્યા
શર્ણુ=શરણુ
કાન કૂટ્યા=કાન બહેર મારી ગયા
નાચ્યું=આચ્યું નહિ
બ્રહ્મજ્ઞાન=ઈશ્વર સંબંધી જ્ઞાન
ઉત્પાત=તોફાન; ખોટી મહેનત
તપ=મનની ઇચ્છા પુરી પાડવા
માટે દેહ કષ્ટ કરવું તે
સમરસ=સુખદુઃખમાં સમાનભાગ
સંજ્ઞેગ=મેળાપ
સાવ=અધા; સર્વ
ભોગ=સુખ; વૈભવ
તિમિંગલ=મોટો મચ્છર
પેરે પેરે=યુક્તિથી; ધીરે ધીરે; ક્રમે ક્રમે
મથી=ધણી મહેનત કરી
વેંત=મિલ્લસ
અળગો=જુદો; નોખો
આશ્ય=પુંજી

સાર:—જેઓ ઉપર ખતાવેલી | તેમનામાં ઈશ્વરને ઓળખવાની
ક્રિયાઓથી ઈશ્વર મળે છે. એમ સમજ નથી, તેથી તે ક્રિયા નકામી
સમજે છે તે ખોટું છે, કારણ કે છે. માટે મનથી ખરી ભક્તિ
એવી ક્રિયાઓ તો પશુ, પંખી, અને સાચવટ વગર બીજી બધી
ઝાડ, પહાડ, હંમેશાં કરે છે, પણ ક્રિયાઓ નકામી છે.

અન્યથ—વિદ્યા માન મુકાવે, વિદ્યા પૂર્ણ જશ આપે. વિદ્યા
(થી) વાન શોભે છે, નૃપતિ વિદ્યાને નામે (છે) વિદ્યામાંથી વિવેક (અને)
વિદ્યાથી વિમળ વાણી (છે) વિદ્યાને જગતમાં મોહિની જાણી. વિશ્વ
વિદ્યાને વશ રહે (છે) સદ્વિદ્યા વિશાળ રત્ન છે. વિદ્યાથી કશું વડું
નહિ; સદ્વિદ્યા આગળ ધન કશું (અને) વિદ્યાહીન જન તે પશુ (છે)
(૧) જ્યમ હંસ આગળ બગ્ગા, (તેમ) પંડિત આગળ મૂઢ (ને)
સમજવો. જ્યમ રાય આગળ રાંકાં, (તેમ) પંડિત આગળ મૂઢ (ને)
સમજવો. જેમ કોકીલ આગળ કગ્ગા, (તેમ) પંડિત આગળ મૂઢ
(ને) સમજવો; પંડિતમાં ધણાં પ્રાક્રમ છે. (તેથી) પંડિત ઐ શિર
મોર છે. શામળ કહે (છે કે) મૂઢ તો પંડિત આગળ ચાકર (અને)
ચોર (જેવો) (છે) (૨) વડનું વૃક્ષ જટા ધરે (છે) પતંગ નિજ કાયા
ખાળે (છે) જળચર જળમાં નદાય (છે) બગ ધ્યાન ધરવા ધાંયા;
ગાડર શિષ મુંડાવે (છે) અજ્ઞ મુખે દાટું રાખે (છે) ગર્ધવ છાર(માં)
લોટે (છે) શુક મુખ(થી) રામજ ભાખે (છે) વળી મોર માનિની તજે
છે, (અને) શ્વાન સકળનું ખાય છે; શામળ કવિ કહે (છે કે) (પણ)
સાચા વિના સ્વર્ગમાં કોણ જાય છે? (૩) ઊંટ ઉચું ભાળે (છે)
(અને) વાગોળ નીચું ન્યાળે (છે.) (વળી) તરવર તાપ સહે છે, પહાડ
દૃઢ આસન વાળે (છે) નાગ ધર કરી ન રહે; ઉંદરો છપીને રહે (છે)

ગજરાજ નોળીકર્મ કરે (છે.) કપિને ફળ (અને) પત્ર (નો) લક્ષ (છે.)
(પણ) અનુભવ વીણુ ઈશ્વર નવ મળે; લાવના સહેજ લંગ છે; તો
પણ શામળ કવિ (કહે છે) જેને મનસા સિદ્ધ (છે) તેને કથરોટમાં
(જ) ગંગા (છે.) (૪)

સમજુતી—વિદ્યા ખીજના માન મુકાવે, વિદ્યા પુરેપુરી આખર
આપે છે. વિદ્યાથી શરીર શોભે છે. રાજા વિદ્યાનને નમે છે. વિદ્યામાં
વિવેક રહેલો છે, અને વિદ્યાથીજ શુદ્ધ વાણી બોલાય છે; જગતમાં
મોહિની જાણીને દુનિયા વિદ્યાને તાબે રહે છે, સારી વિદ્યા એ કીમતી
જવાહીર છે. વિદ્યાથી કંઈ પણ મોટું નથી; સારી વિદ્યા આગળ
પૈસાં કંઈ નથી; તેથી પૈસાદાર અભણ માણસને દોર જેવો જાણવો,
(૧) જેમ હંસ આગળ બગલો તેમ વિદ્યા આગળ મૂઢને જાણવો.
જેમ કોયલ આગળ કાગડો, તેમ વિદ્યા આગળ મૂઢને જાણવો. જેમ
રાજા આગળ મરીખ તેમ વિદ્યા આગળ મૂઢને જાણવો. જેમ દરીઆ
આગળ ટાંકુ તેમ વિદ્યા આગળ મૂઢને જાણવો. વિદ્યામાં ઘણા પરાક્રમ
છે તેથી વિદ્યાન બધાથી મોટો છે. શામળ કહે છે કે, મૂઢ તો વિદ્યાન
આગળ ચાકર અને ચોર જેવો છે. (૨) વડનું ઝાડ લાંબો ચોટલો (વડવાઈ
રાખે છે,) અને પતંગીડું પોતાના શરીરને બાળે છે, પાણીમાં રહેનાર
પ્રાણીઓ પાણીમાં હંમેશાં નહાય છે. અને ધ્યાન ધરવા બગલાઓ દોડે છે.
ઘેટાં માથું મુંડાવે છે અને બકરા મોઢે દાઢી રાખે છે; ગધેડાં રાખમાં
આજોટે છે, અને પોપટ મોઢેથી રામ રામ બોલે છે; વળી મોર સ્ત્રીનો
ત્યાગ કરે છે અને કુતરો બધાનું જ ખાય છે; પણ શામળ કવિ કહે
છે કે સાચા વગર સ્વર્ગમાં કોણ જાય છે ? મતલબ કે કોઈ નહિ.
(૩) ઊંટ ઉંચું જીએ છે, અને વાગોળ પક્ષી નીચું જીએ છે;

ઝાડો તાપ વેડે છે; અને પર્વત સ્થિર આસનવાળી પડ્યા છે. નાગ ઘરમાં રહેતો નથી, અને ઉદરે સંતાઈનેજ રહે છે; હાથી નાકેથી પાણી પીવાની ક્રિયા કરે છે, અને વાંદરા ફળ અને પાંદડાંનો ખોરાક ખાય છે; પણ ઈશ્વર ખરી ઓળખ વગર મળતો નથી. કારણ કે ભાવનામાં સહેજ ખામી છે, શામળાટ કવિ કહે છે કે મનથી જોણે નક્કી કરેલું છે તેને તો કથરોટમાંજ ગંગા છે. (૪)

અન્યથા—તિલક કરતા ત્રેપન (વર્ષ) વહ્યાં, અને જપ કરવાની માળાના નાકાં (ઘસાઈ) ગયાં, તીરથ ફરી ફરીને (ચર્ણ) થાક્યા, તોય હરિને શર્ણ ન પોતા; કથા સૂણી (ને) કાન ફૂલ્યા તોય અખો (કહે છે કે) બ્રહ્મજ્ઞાન ન આવ્યું. (૧) એક મુરખને એવી ટેવ કે (જેટલા) પથ્થર એટલા દેવ (માનીને) પૂજે. પાણીને દેખી (ને) સ્નાન કરે. (અને) તુલસી દેખી (ને) પાન તોડે. અખો ભગત (કહે છે કે એ તો બહુ ઉત્પાત, ઘણા પરમેશ્વર એ ક્યાંની વાત? (૨) (સૌ) હરિ (ને) પામવાને (માટે) તપ કરે (છે) (પણ) અખો (તો) હરિમાં મેળે ફરે (છે) મારે તો સમરસ (હોવાથી) સેજ સંજોગ (છે) (એમ) સાવ સ્વ-તંત્ર (હોવાથી) હું ભોગ પામ્યો. જેમ ભર સાગરે તિર્મિંગલ રમે (તેમ) હું હરિમાં, તો દેહ કાણુ દમે? (૩) મેં પેરે પેરે મથા જોયું જે હરિ વિના (એક પણ) પદાર્થ નથી. તો હું જે આઠ વેતનો ઘણો તે તે ક્યાં અગગો જઈ (ને) પડ્યો; એમ જોતાં હરિ હાથ લાગ્યો (જેથી) અખો ટલ્યો અને એ (જ) આથ્ય રહી. (૪)

સમજુતી—ટીકું કરતાં ૫૩ વર્ષ વહી ગયાં, મતલબ કે ઘરડાં થયાં ને જપ જપવાની માળાના નાકાં ઘસાઈ ગયાં; પવિત્ર ધામોએ ફરી ફરી પગ થાકી મયા તો પણ પરમેશ્વરને શરણે પહોં-

૩૬] ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક ૪માના અર્થની નોટ સાત આના.

આ નહિ; કયા સાંભળી સાંભળી કાન ખહેર મારી ગયા, તો પણ અખો કહે છે કે ઈશ્વર સંબંધી જ્ઞાન પેદા થયું નહિ (૧) એક મુરખને એવી ટેવ હતી કે જેટલા પત્થર એટલા દેવ ગણીને પૂજે; જ્યાં પાણી દેખે ત્યાં નહાય, તુળસી દેખીને તેના પાંદડાં તોડે; અખો કહે છે કે એ બધો ઉત્પાત કહેવાય કેમકે ઘણા પરમેશ્વર એ ક્યાંની વાત? (૨) બધા પરમેશ્વરને મેળવવા માટે કષ્ટ વેડે છે. પણ અખો ભકત તો પરમેશ્વરમાં પોતાની મેળે મળેલો છે; મારે તો (અખાને તો) સરખો પ્રેમ હોવાથી સહેજમાં પ્રભુનો મેળાપ છે; અને તમામ (મારે) પોતાને તાબે હોવાથી હું સુખ પામ્યો; જેમ મોટા સમુદ્રમાં મોટું માછલું રમે છે તેમ પરમેશ્વરમાં હું રમી રહ્યો છું. તો પછી શરીરને નકામું દુઃખ કોણ આપે? (૩) યુક્તિથી મેં ઘણી મહેનત કરીને જોયું; તો પ્રભુ વગરની કોઈ પણ વસ્તુ નથી; તો પછી (હું) આદ્યંતની ઉંચાઈનો જે ધજો તે ધડનાર તે વળી જુદો ક્યાં જઈને રહ્યો એમ વિચારી જોતાં પ્રભુ હાથ લાગ્યો. જેથી અખાનું હું પાણું ગયું અને એનામાં પરમેશ્વર રૂપ પુંજી રહી. (૪)

પાઠ ૨૨.

સફરી=દરીઆની લાંબી મુસાફરી
કરનાર
વાધરી=ચામડાની દોરી
જળપ્રવાસ=(જળ+પ્રવાસ)પાણીની
મુસાફરી
અતેલા=નાનાં વહાણ
ફતેમારી=(ફતે+મારી) અતેલાથી
મોટું વહાણ

સવા=(સ+વા)સારો પવન; અનુકૂળ વા.
સુકાન=વહાણને ફેરવવાનો દાંડો
સફર=દરીઆની મુસાફરી
સરંજમ=સામાન; સાહિત્ય
મનવાર=લડાઈનું વહાણ
ગંજવર=ઘણું મોટું
બંદર કયાં વગર=મુકામ કયાં વગર
ટન=વીસ હંદ્રવેટ

યાંત્રિકઅળ=(યંત્ર+ઇક+અળ=શક્તિ)

સાદામાં સાદા યંત્રની શક્તિ

વિદ્યુત=(વિ=વધારે+દ્યુત=પ્રકાશવું

+ત=જૂતકૃદંતનો પ્રત્યય) પ્રાણી

માત્રમાં જે ગુપ્તઅળ રહેલું છે

તે; વીજળી (એને અંગ્રેજીમાં

ઇલેક્ટ્રીક સીટી કહે છે)

હોકાયંત્ર=(હોકા=દિશા + યંત્ર)

વહાણમાં દિશા જાણવાનો સંચો;

(જેની સોય હંમેશાં ઉત્તર દિશામાં

રહે છે.)

લોહચુંબક=(લોહ=લોહું+ચુંબક=

ચૂસી લેનાર) લોહને પોતાની

તરફ ખેંચનાર

પાઠ ૨૩.

દ્રાપદી=અગ્નિ કુંડમાંથી નીકળેલી

દ્રુપદ રાજની પુત્રી; પાંડવોની સ્ત્રી

સ્વયંવર=(સ્વયં=પોતાની મેળે+વર)

કન્યાએ પોતાની ઇચ્છા મુજબ

વર શોધી કાઢી પરણવું તે

દ્રુપદ=પંતાળ દેશના રાજા; પ્રપદનો

પુત્ર.

બૂદેવો=(બૂ+દેવો) આદ્યજ્ઞો

ત્રિવેદન કર=જથ્થાવ; કહી બતાવ

ધૃષ્ટદ્યુમ્ન=હોય કુંડમાંથી નીકળેલો

દ્રુપદનો છોકરો

યોજશ=તાકશે; દેંકશે

જળેજ=પાણીમાંજ

ક્ષત=ધા; છેદ

વરમાળા=સ્વયંવરમાં કન્યા જે હાર

પહેરાવી પોતાનો વર કરી થાપે

તે માળા; વરવહુની કોટમાં પર-

ણતી વેળા જે માળા ધાલવામાં

આવે છે તે

હાથ ધસીને=પસ્તાઈને; દીલગીર

થઈને

ડોળ=ભપકો

જળદ્રવ્ય=સિંધુ રાજનો પુત્ર. (એ

દુર્યોધનની જેન દુઃશીલા સાથે

પરણ્યો હતો.)

ખાંકા ટેડા=કાંકડા

તાવ=તાલ; મૂછપર હાથ ફેરવવો તે

સાધ્યો=તાક્યો

કુંટી=નાભિ; શરીરનું મધ્ય બિંદુ

પણછ=ચાપ; ધનુષની દોરી

ચોખડીઉં=ચાર ધડીનો વખત

શિશુપાળ=મધોપનો વસુદેવની

૩૮] ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક દૃઢાના અર્થની નોટ નવ આના.

બેનથી થએલો પુત્ર
 નયનવેધ=(નયન + વેધ) આંખ
 છેદવી તે
 પ્રખળ-(પ્ર+ખળ જોરાવર
 વેધી=વીધી; છેદી
 વરો=પરણો
 ખેદ=ખળાપો; અદસોસ
 કીર્તિમંત=(કીર્તિ+મંત) આખરવાળા
 સો'યે=જણાયે; શોભે
 સાર્થ=સદળ
 પણુ=પ્રતિસા; ખાધા
 દાખી=ખતાવી
 વીર્ય=પરાક્રમ; બહાદુરી
 ક્ષત્રીજયો=ક્ષત્રી પુત્ર
 ભીડે=ધરે
 વિપ્ર=બ્રાહ્મણ
 સરશે=થશે
 કોડ=હોંશ
 દીન=લાચાર
 વીનવે છે=વિનતિ કરે છે
 કર્ણુ=કુંતીને કુંવારી અવસ્થામાં
 સૂર્યથી થએલો પુત્ર
 સિદ્ધ કરીશ=પાર પાડીશ
 મંધાન=(મંધા+અન) જોડાણ

સૂતપુત્ર=(સૂત=સારથિ+પુત્ર) દાસીનો.
 પુત્ર; સારથિ પુત્ર
 લન્નિજતપણુ=શરમાળપણુ
 ક્રોધયુક્ત=ગુસ્સાવાળા
 નક્ષત્રી=ક્ષત્રી વગરની
 સાક્ષાત્=પ્રત્યક્ષ
 કન્યારતન=કન્યારૂપી રતન
 તેજ=આખર; કીર્તિ
 વામન=વિષ્ણુનો પાંચમો અવતાર
 ઇંદ્રના નાનાભાઈ
 અગણિત=વરૂણ અને ઉર્વશીના પુત્ર
 વાન=ખાંધો; શરીરની કાંતિ
 ચાંચત્ય=ચંચળાઈ
 છટાએ=ખુબીથી
 કાપડી=કાપડ વેચનાર. સાધુના
 વેપમાં અનુન
 મરોડ=વાંક; લઢણુ
 ગળ્યાં=ઝાંઝ્યાં
 દક્ષ=નિપુણ; હોંશિયાર; ચતુર
 ટાઢું કર્યું=નિવૃત્ત કર્યું; કામથી
 નવરું કર્યું
 સઘ=તરત
 વિરમે કરે=નવાઈ પમાડે

અન્યથા—વીરો સાંભળો, જે ધનુષ ઉડાવશે અને ચક્રમાંથી જતું શર જે ચોળશે; ને જળેજ નેઈ મચ્છને ક્ષત કરશે તેને (મારી) ભગિની આ વરમાળ પેરાવશે.

સમજુતી—ભાઈઓ સાંભળો, જે કામડું ઉચકશે અને ચક્રમાંથી જાય એવી રીતે ખાણ ફેંકશે, તે પાણીમાંજ નેઈને મચ્છ વિંધશે તેને મારી ખેન આ વરમાળ પહેરાવશે.

અન્યથા—કોઈ રાએ ઉઠો ઉઠોની ! અને મચ્છ વેધી કન્યાને વરો; મચ્છ વેધી કન્યા વરો; (કે જેથી) માફ પણ મિથ્યા ન થાએ. (૧) કોઈ મચ્છ વેધી નવ શકે, આ જોયે મુને (મનમાં) ખેદ થાય (છે); સા ક્ષત્રી કીર્તિમંત સો'યે, પણ શું ! અહીયાં (કોઈ) વીર ન હોય ? (૨) વાર માથે મુગટ મુક્યા છે (તો) હવે માફ પણ સાર્ય (ક) કરો; (તમે) કોટ મોતીની માળા ધાલી છે તો વીર્ય દાખી વરમાળ પહેરો (૩) કો ક્ષત્રીજયો હામ ન ભીડે (તો) વિપ્રમાંથી કોઈ કામ કરો; (કે જેથી) સભાકેરી ને મારી લાજ રહેશે (અને) વળી કન્યાનું કામ સરશે.

સમજુતી—કોઈ રાજા ઉઠો ઉઠો અને માછલાને છેદી કન્યાને પરણો; માછલાને છેદીને કન્યાને પરણો કે જેથી મારી પ્રતિજ્ઞા નકામી જાય નહિ. (૧) કોઈ માછલું છેદી શકતું નથી આ જોઈ મને મનમાં ખળાપો થાય છે, અફસોસ છે કે કોઈ માછલાને વિંધવાને સમર્થ નથી. બધા ક્ષત્રીઓ આખરદાર જણાય છે. પણ શું ? અહીંઆ કોઈ બહાદુર નથી ? (૨) વાર તમે માથે મુગટ મૂક્યા છે તો ફીક પણ હવે મારી પ્રતિજ્ઞા સફળ કરો; વળી તમે ગળામાં મોતીની માળા ધાલી છે તે ખોટી માનું છું; તો હવે પરાક્રમ બતાવીને વરમાળા પહેરો. (૩) કોઈ માફ કામ કરો કે જેથી સભાની ને મારી આખર રહેશે. અને વળી કન્યાનું પણ કામ થશે. (૪)

અન્વય—જુઓ વિપ્રે હામ ભીડી, છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે) કાપડી ક્ષત્રીનું કામ કરે છે; છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે;) તેનો અંગ મરેડ જુઓ. છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે;) ગર્વા ભૂપતિના કોડ ગળ્યાં છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે;) એના નેત્રનો લક્ષ જુઓ, છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે;) શર યોજવે કેવો દક્ષ છે. છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે;) અહો! એણે મચ્છ વેધ્યો અને (ધનુષ) ટાકું કર્યું. વિપ્રે અદ્ભુત (કામ) કર્યું, (તેથી) એ સઘ વરમાળા પહેરશે.

સમજુતી—(એક બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે) જુઓ બ્રાહ્મણે કેવી ક્ષિપ્ત કરી છે ને કેવી ખુખીથી કામકું પકડ્યું છે! કેવી ખુખીથી કામકું પકડીને સાધુ ક્ષત્રીનું કામ કરે છે! એના શરીરની લઢણ જુઓ! એણે ખુખીથી કામકું પકડ્યું છે, અહંકારી રાગએના હોંસ ગળા ગયા છે. ખુખીથી કામકું પકડ્યું છે, એની આંખની નિશાન તાકવાની ખંતીલી ધારણા જુઓ. એણે ખુખીથી કામકું પકડ્યું છે. બાણ મારવે કેવો નિપુણ છે એણે ખુખીથી કામકું પકડ્યું છે. અરે એણે માછલું વીંધ્યું ને ધનુષ ટાકું પાડ્યું. એ બ્રાહ્મણે નવાઈ જેવું કામ કર્યું તેથી એને દ્રૌપદી તરત વરમાળા પહેરાવશે.

અન્વય—બાઈ કાંઈ વિરમે કરે (એવું) દીસે (છે) દ્રૌપદી માળ પહેરાવે છે. (તેથી તેના) મનનું માન્યું થાય (છે;) (તેથી) તે અંતરે હરખાય (છે) (૧) બાઈ તે વરમાળા પહેરાવીને મચ્છવેધુની પાસ ઉભાં; એની (દ્રૌપદીની) આશ ફળો; અને એ વર ક્ષત્રી હજો, (૨) બાઈ તમારું હેત ન વીસરે; અમને (તમારાથી) છુટા પડ્યાનું દુઃખ (છે પણ) તમને સુખ થાઓ એમાં (અમે) સુખ માનીશું. (૩)

સમજુતી—આઈ કાંઈ નવાઈ પમાડે એવું લાગે છે. પણ તમે એને માળા પહેરાવો છો; તેથી એ મનમાં ખુશ થાય છે; (૧) કારણ એના મનનું ધાર્યું થાય છે. દ્રૌપદી તે વરમાળ પહેરાવીને મચ્છવેધુની (અર્જુનની) પાસે ઉભાં. એની (દ્રૌપદીની) આશા સફળ થાઓ અને એ વર ક્ષત્રી હોજો. (૨) આઈ તમારું હેત બ્રૂજાય તેમ નથી તેથી અમને તમારાથી વિયોગ થયાનું દુઃખ થાય છે. પણ તમને સુખ થશે તેમાં અમે સુખ માનીશું. (૩)

પાઠ ૨૪.

મક્કા=અરબસ્તાનમાં શહેર છે.
હજ=મક્કાની જાત્રા કરવી તે
હાજી=જાત્રા કરનાર; જાત્રાળુ
જેદ્દા=અરબસ્તાનમાં રાતા સમુદ્રને
કાંઠે ગંદર છે.

મજલ=ટપ્પો

પાક=પવિત્ર

ધારણ કરે છે=પહેરે છે

પાટલી=ઘડી

લીખ=જીનાં ઈંડાં

શરીફ=કીર્તિમંત; આપ્તાદ

નિમાજ=ગંદગી; પ્રાર્થના

ફરમાન=હુકમ

લખ્ખેક=હું આવું છું

ચૂમે=ચુંખી કરે

પદી=ભણી

અલ્લેસ્લામ =જેના નામ ઉપર

રહેમત રહે તેવા

ખુદઆ=ધર્મનો ઉપદેશ

ભોગ=અગિદાન

મહમદ પેગંબર=ઈશ્વરના ત્યાંનો

સંદેશો લાવનાર મહમદ; ઈસ્લામી

પંથનો સ્થાપનાર

મદીના=અરબસ્તાનમાં શહેર છે

એમાં મહમદ પેગંબર સાહેબની

કબર છે.)

ઈસ્લામી ધર્મ=મુસલમાની ધર્મ

શેતાન=પલિત; અપવિત્ર

પાઠ ૨૫.

પ્રાચીન=જીનું

અર્વાચીન=હાલનું; આલતા સમયનું

૪૨] ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક રજના અર્થની નોટ પાંચ આના.

તવ્યા=ચામડી; ખાલ
બહેરીન=ધરીની અખાતમાં બેટ છે
સિંહદ્રીપ=લંકા; સીલોન
છવાઈ રહે છે=ખીલી નીકળે છે
અડદીયા=કાળા
સટકીકે=ઝટ સરી છુટે એવી ગાંડ
ચામટા=ચીપીઆ
ભરમ=રાખ
વીંધ=છીંદ્ર; કાણું
અંકાય=નક્કી થાય; ધરાય
સરકો=શેરડી, તાડી વગેરેનો રસ

પાઠ ૨૬.

નિદા=કોઈનું ભુંડું બોલવું તે
ચાડી ચુગલી=વગર કારણે અથવા
કારણસર કોઈની છુપી વાત ખીજા
ધણા માણસ આગળ કહેવી તે
કુટેવ=(કુ+ટેવ) ખરાબ આદત
ચચા=વાદવિવાદ
કુથલી=નકામું ટહાપલું; નિદા
મંડળાની હવામાં જ ફેર પડતો=
મંડળામાં કાંઈક ભુદી જ અસર થતી
છાપ=અસર

ધર ભાંગે છે=ધરમાં તૂટ પડે છે
ચાનક=ખંત; ચેતક; કાળજી
ગીખત=નિંદા; નાકેસી; કોઈની
પાછળ તેનું ભુંડું બોલવું તે
હજાલ કરેલી=ખાવાને માટે ધર્મ
વિધિ પ્રમાણે કાપેલી
તાગુખ=વિસ્મય; આશ્ચર્ય
ખોડ=એખ; ખામી
ચીડ=કંટાળો; અલુગમો
નજરે નજર=પ્રત્યક્ષ
ખાસીઅત=ટેવ; આદત
જડમૂળથી=સમૂળગી; તદ્દન
જીભડી=જીભડી; જીભ
લુલી=જીભ
વિકટ=અધરું; મુશ્કેલ

પાઠ ૨૭.

પ્રાતઃકાળ=પ્રભાત; સવારનો વખત
ચિત્ર=ચિતાર; આખેહુખ વર્ણન
મર્યાદા=છેવટની હદ; છેડો
અરણુ=સૂર્યનો સારથિ
સારથિ=રથ હાંકનાર
ચંદ્રના મુઆ પછી=ચંદ્રના અસ્ત
થયા પછી

કુમુદિની=કુમુદ ફૂલનો વેલો; પોયણી

પ્રિયા=વહાલી

સેવતી=એક જાતનું ફૂલનું ઝાડ

નાસિકા ઇન્દ્રિય=શ્વાસ લેવાની ઇન્દ્રિય

નાક

દિવાકર=(દિવા+કર)દહાડાનો કરનાર;

ચોપદાર=છડીદાર [સૂર્ય

નેકી=સાચવટ

ધોર=મોટો અવાજ

પ્રભાતીઉં=સવારના પહોરમાં ગાવાની

કવિતા

અમથો રાગડો કાઢી જીકું રડવા=

મોટો વિલાપ કરવા

દોષિસ્તા= સાહી ચોપડી ધુંટેલા

જડા પત્તાં

ધત્યાદિ=(ધતિ=એ પ્રમાણે+આદિ=

ખીજ)એ પ્રમાણે ખીજ પણ; વગેરે

અંધ=અંધન

શંખણી=કંકાશીએણ; નદારી

આળસુ=જેને કામ કરવાનું મન

ન થાય તે

એદી=ધણેજ આળસુ

અંગ વચ્ચ=(અંગ+વચ્ચ) શરીર

દાંકવાનું લુગડું

સહસલિંગ=(સહસ્ર+લિંગ)

મહાદેવની હજાર દેહરીવાળું

સફળ=સિદ્ધ; પૂર્ણ

નિષ્ફળ=નકામી; ફેકટ

ચિંતાતુર=(ચિંતા+આતુર) શીકરમંદ

લાદીને=ખીંડ પર ભાર ભરીને

ધનુર્વિદ્યા=(ધનુર્+વિદ્યા)=કામકું

ખેંચી આણુ મારવાની વિદ્યા

પાઠ ૨૮.

કપીરવડ=નર્મદા કિનારે આવેલો

વડ; (એના જેવો મોટો વડ દુનિ-

યામાં નથી. મહાત્મા કપીરે અહીં

વડનું દાતણુકરીને ચીરી નાખેલી

તેમાંથી એ ઊગી નીકળેલો છે.)

ભારયો=દેખાયો; જણાયો

જોહો=લડવૈયો

કદે=ઉંચાઈ ને વિસ્તારમાં

મોર=અહાર પડતી શોભિતી વસ્તુ:

નાક

મોરાનો=મોખરાનો; આજૂપણનો

મગરુખ=અભિમાની; અહંકારી

સત્સંગે=કપીરના સમાગમથી; સારી

૪૪] ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક ૪ થાના અર્થની નોટ સાત આના.

સોખતથી	રમણીય=સુંદર
કખીરા ભગતમાં=કખીર પંથીઓમાં	લાલ લલના=ફકકડ સ્ત્રી પુરુષો
તંતુ=વડવાઈ; મુળા	જપ=ઈશ્વરના નામનો મંત્ર વારે
ખુંચે=ભોંયમાં પેસી જગી નીકળે	વારે મનમાં બોલવો તે
સંકેલી=એકડી કરી;	છાચી=પથરાઈ
જટા=માથાપરના લાંબા વાળ	હરિત=લીલાં
ગિરિ=પર્વત	ચૂંગવું=ચાંચ મારીને ખાવું
ભેદી=ઘટામાંથી પેસી	કુમસા=ટુંકા ને જડાં
મિત=મધ્યમ; થોડો	ખુશનુમા=આનંદ આપનાર
અમળ=ચોકખું; નિર્મળ	કાર=ઝાકળ; હીમ
ઘટા=ભરવ	ઠરી=ટાઠી થઈ; સંતોષ થયો
છાયા=છાંયડો	ખરી=ખરી પડી; જતી રહી
ખગ=પક્ષી	ગંભીર=પ્રૌઢ
હીન કરમના=ઓછા ભાગ્યશાળી;	નર્મદા=રેવાળ
કમનસીમ	કૃતાર્થી=(કૃત+અર્થી) ધારેલું પામેલો
થાળાં=મુળાંમાં બાંહેલી ઉંચી જગા	નરમદા=નર્મદાશંકર કવિ
ગલી=સાંકડો રસ્તો	

સમજુતી—ધુમસને લીધે દ્વરથી કખીરવડ ભુરો ઝાંખો પહાડ જેવો નદી વચ્ચે નિર્ભયપણે એક સરખો (સ્થિર) ઉભેલો દેખાયો; હારેલો લડવૈયો ખણે (નદી વચ્ચે બેસીને) ધ્યાન ધરતો હોયતી ! એવો એ કખીર વડ સવારે એકાંતે શોકને હરે છે. (૧) મોટાઈમાં અને દેખાવમાં એ (કખીરવડ) જગતમાં નવાઈ પમાડનાર જણાયું છે; ખરે ! જે દેશમાં આવું ભૂષણ હોય તે દેશ મગરૂખ કેમ નહિ રહે ? કખીરના

સમાગમથી એ કબીરપંથીઓમાં પવિત્ર મનાય છે ડાળી અને વડવાઈના વધારાને લીધે એ હંમેશ અમર કેમ નહિ કહેવાય? (૨) પ્રથમ ઝાડની ડાળોમાંથી ઝુટીને નીકળતી બોંયમાં પેસી જાય એવી વડવાઈની શોભાથી શરમાઈને શિવજી ઉઠ્યા ને પોતાની જટા સંકોચીને હિમાલય પર્વતપર જઈ રહ્યા. (૩) એ વડની એવી ઘટા છે કે જેમાં ઉનાળામાં પણ સૂર્યનું એક કિરણ ઘણી મહેનતે પણ પેસી શકે નહિ, ઉંચે એવી ઘટા હોવાથી નીચે શીતળ છાયા પડે તે છાયાનું લોકો સુખ લે છે; ખુલ્લી આળુઓ તરફથી પુષ્કળ પવન આવી જમીન ઉપરનો ધૂળ કચરો વગેરે સાફ કરે છે, પછી જોઈએ તેટલો પવન આવવાથી માણસોનાં મનને ખુશી કરે છે. (૪) ઘણાં જંતુ અને પક્ષીઓ અહીં રહીને ઉંચા પ્રકારનું સુખ પામે છે, અહીં ઘણા જાત્રાળુઓ પુણ્ય સમજીને ઉતરે, અહીં ઘણા શિકારીઓ ખડુ ગમત કરે છે, અહીં હજારો લોકોનો સમાસ થતાં અડચણ પડતી નથી. એ વડની છાયામાં ૧૫૦૦૦ માણસ સુખે રહે એવો મોટો છે. (૫) અહીંથી નદીને દૂર વહેતી જોવી તે ચકચકતી દેખાય છે. ને કોઈ કોઈ પશુઓ બેટ પર અહીં તહીં ચરે છે તે જોવા, ભારે ઘટા જોવી, ને કોઈ પક્ષીઓના સ્વર સાંભળવા, શરીરમાં ચોકખો વાયુ લેવો, આવું સુખ કમનસીબ માણસો હોય તે ન લે (૬) ઘટા અને મૂળાંઆની આળુઆળુ થએલી ટેકરીઓને લીધે ફરવા લાયક ઘણી ગલીઓ થઈ છે; વડવાઈઓની પોલાણમાં કેટલીક ગુફાઓ થઈ, અને તેમાં શોભિતી ઘણી બેઠકો બની છે. જેમાં નિરાંતે ફક્કડ સ્ત્રી પુરુષો ખુશીથી રમી શકે અથવા નિરાંતે જોગી પુરુષ ખુશીથી (જપમાં) ઈશ્વર સ્મરણમાં બેસી શકે. (૭) જાડાં લીલાં, કુમળાં કુમસાં પાંદડાં છાયા કરીને શોભે છે, વળી રાતાં (પાકાં)

૪૬] ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક ૧૬ના અર્થની નોટ નવ આના.

ટેટા ખાઈને ઘણાં જીવો પેટ ભરે છે, બાળુપરથી ઘણા આનંદદાયક રંગના કીરણો પડે છે, નીચે કરોળાઆ વગેરેએ ખાંધેલા પડો હીમથી તડકામાં ખરફ સરખાં ચળકતાં જણાય છે. (૮) હે! કખીરવડ તને જોઈને મારી આંખ ટાઢી થઈ, મારી પાપવાળી બુદ્ધિ જતી રહી ને મને ખરેખર સારી જત્રા થઈ. હે ગંભીર કખીરવડ! તારા વડે નર્મદા નદી સારી શોભે છે. વધારે શોભે છે, અથવા હે નર્મદા નદી (હું) નર્મદાશંકર કવિ તારા દર્શનથી ઘણો સુખી થયો છું. (૯)

પાઠ ૨૯.

મશહુર=પ્રખ્યાત; નામીયા
નિર્ધનતા=(નરૂ+ધન+તા) ગરીબાઈ
રસ=લહેજત; શોખ
ખંધારણુ=ખાંધો
રકોલરશીપ=વિદ્યાર્થીનિ મદદ દાખલ
જે રકમ મળે છે તે
નિર્વાહ=ગુજારો; પોષણ
ઉદાહરણુ=દૃષ્ટાંત; દાખલો
ખાહુખળ=જાત મહેનત
ઉચે સ્થાને=ઉંચી પદવીએ
મનોખળ=મનનું જોર; મગજશક્તિ
મંત્રી=કારભારી
સુધારક=(સુ+ધાર+અક) સુધારો
કરનાર
તંત્રીપણું=વર્તમાનપત્ર વગેરેમાં

લખાણ કરી તે ચલાવવાનું કામ
ગયું દીઠું ન પડયું=જવાથી કામને
હરકત ન આવી; કામ અટકી
ન રહ્યું
ઈસ્પેક્ટર=તપાસનાર
ડેપુટી=તાબાનો
વહોદારી=માથે લઈ
ખીડું ઝડપ્યું=આગેવાની કરી
ટ્રેનિંગ=શિક્ષણ
પ્રિન્સિપાલ=મુખ્ય ગુરુ
પ્રાથમિક=(પ્રથમ+ઇક) શરૂઆતની
અભિપ્રાય સલાહ; વિચાર
વર્નાક્યુલર=દેશી ભાષા; (ગુજરાતી)
સોસાયટી=મંડળી
પ્રસાર=ફેલાવો
ઉન્નતિ=ચઢતી

પ્રયાસ=મહેનત; ચત્ન
ઉદય=ચઢતી; ઉત્તનિ; વૃદ્ધિ
અર્પણ=અક્ષીસ; ભેટ
નિખાલસ=નિષ્કપટી; શુદ્ધ મનના

પાઠ ૩૦.

ઢંઢેરો=રૈયત માટે સરકાર તરફનું
જાહેરનામું

નામદાર=(નામ+દાર) પ્રખ્યાત
ધરટ છીડીઆ કંપની=ઈંગ્લાંડથી
હિંદમાં વેપાર કરવા આવેલી
મંડળી

સ્થાપના=મંડાણ; શરૂઆત
મૂળ હેતુ=અસલ વિચાર
રાજ્યવ્યવસ્થા=(રાજ+વ્યવસ્થા)
રાજ્ય બંધારણ

ગરબડ=ગોટાળો
પાર્લામેન્ટ=ઈંગ્લાંડની રાજકીય સભા
સનંદ=પરવાનો; પટો

મારફત=દારા; વડે
અભયવચન=(અ+ભય+વચન) બીક
વગરના, ખાતરી ભરેલા બોલ
પ્રગટ કર્યો=જાહેર કર્યો
હસ્તક=તાબે; કબજે

વાઇસરોય=રાજાનો પ્રતિનિધિ

તહનામું=સલાહનો કરાર
કરારનામું=સરતનો પટો
સદરહુ=ઉપર કહેલી; મજકુર
ધકકો=નુકશાન

મરતબો=માન; મોટાઈ
રાજ્યધર્મ=(રાજ્ય+ધર્મ)=રાજાની
ફરજ

ઈતરાજી=નાખુશી; કમ મહેરબાની
સ્વસ્થતા=(સ્વસ્થ=શાંત+તા=પાણું)
શાંતિ

લોકોપયોગી=(લોક + ઉપયોગી)
લોકોને જરૂરની

વૃદ્ધિ=વધારો
સમગ્ર=આખી; બધી

આબાદાતી=ચઢતી
સામર્થ્ય=જોર; બળ
વફાદારી=નીમકહલાલી

પાઠ ૩૧.

લંડન=એ ઇંગ્લાંડમાં ટેમ્સ નદી પર
બ્રિટીશ રાજધાનીનું શહેર
રોનકદાર=(રોનક+દાર) ધાટદાર
ઝળાંઝળાં થઈ રહેલી=પ્રકાશેલી

૪૮] બાળગરબાવળીની નોટ તથા બાળપોથીનો ડિકટે. (ચિ. ૦-૨-૦)

ઝંસ=વાયુ

જંગી=મોટી

સુરંગ=જમીનમાં દારૂ ભરી ઉડાવવો તે

ટેમ્સ ટનલ=ટેમ્સ નદી નીચેનો

બુગદો, જેમાંથી માણસ, આગ-

ગાડી ને વહાણો જવાનો રસ્તો છે.

ટનલ=જમીન ખોદીને તળેથી

જનાવેક્ષો રસ્તો; બુગદો

રદિઆળું=સુંદર, સુશોભિત

પટ્ટાલિપેક=(પટ્ટ+અલિપેક) ગાદીએ

ખેસવાની ક્રિયા

દ્દશ કરવું=દાટવું

પેલેસ=મહેલ

મ્યુઝિઅમ=પ્રદર્શન; સંગ્રહસ્થાન

ઐતિહાસિક = (ઇતિહાસ+ઇક)

ઇતિહાસ જણાવનારી

અખતર=લોહાની જળીનો અંગરખો

મુગટ=તાજ

શ્રીંગ=પૂલ

નેશનલ=પ્રજા સંબંધી

સાહસીક=(સાહસ+ઇક) જોખમ

ખેડનાર

દેશાભિમાન=(દેશ+અભિમાન)

દેશનું અભિમાન

પાઠ ૩૨.

કૃતચતા=(કૃતચ+તા) નીમકહલાલ-

પણું

લાગણી=ભાવ

વૃત્તિ=વલણ

ઉંચો ભાવ=આસ્થા

શ્રવણ=માત પિતાની આજ્ઞા પાળનાર

આહ્વાણ

વિસુવિઅસ=દટાલીમાં નેપ્લસની પાસે

જવાળામુખી પર્વત છે

લાવા=જવાળામુખીમાંનો ઉનો રસ

અગ્નિરસ=(અગ્નિ+રસ) અગ્નિનો

રસ

ગરક થઈ ગયું=દટાઈ ગયું

લીલો=ટાઢો; ઠંડો

અસાધારણ=(અ+સાધારણ)

ઘણીજ; સાધારણ નહિ તે

ભક્તિમાન=ભક્તિવાળા

ક્ષેત્ર=જમીનનું ઠેકાણું; ધામ

ગુણઅલ=ગુણ જાણનાર

શોકાતુર=(શોક+આતુર) દીવગીર

આભારી=(આભાર+ઇ) આભાર-

વાળા

પંક્તિ=દરજગે; પ્રકાર

ત્રિવેદિ વા: પુસ્તક ૧લાના અર્થની નોટ ચાર આના. [૪૬

કૃતધ્ન=(કૃત+કામ+ધ્ન=નાશ કરનાર)

ઉપકારના બદલામાં અપકાર કરનાર

કૃતધ્નતા=નીમકહરામી

કરમ=ભુડાં કૃત્ય

ધાર=ભયંકર

ચટકા ભયાંજ કરતું=મનમાં ખેદ

થયાજ કરતો

પાઠ ૩૩.

ભવ્ય=મોટી; સુંદર

મત્સ્યેન્દ્ર=ગોરખનાથનો ગુરુ

મઠી=ઝુંપડી; પર્ણકુટી; મદુડી

યોગશાસ્ત્ર=ચિત્તવૃત્તિના નિરોધનું

શાસ્ત્ર

ઉપદ્રવ=હરકત; અડચણ

ખો=ગુફા; ખખોલ; કોતર

હાડકું પણ ન જડે=હાડકાંના ચુરે-

ચુરા થઈ જાય

અંધારા=તંમર; ચકરી; ફેર

વેદાંત=એ નામનું એક શાસ્ત્ર

પારંગત=પાર પામેલા

ચંડિકા=દેવીનું નામ છે

યથાશક્તિ=શક્તિ મુજબ

કુળદેવતા=ગોત્રેજ

ધૃષ્ટદેવતા=પોતે પસંદ કરેલો દેવ

જતિ=ગોરજ

સ્થાનિક=મડવાળા; આશ્રમવાળા

પંથાઓ=પંથવાળા

વિરોધ=જુદાપણું; અણુબનાવ

ઝાંઝવાં=ઝાંખ; અંધારા

એક બીજના ખભા ઉપર માથા કરી

જોઈ રહેતાં હતાં=એક બીજને

ઢાળ પડતાં વળગી રહ્યા હતા

તળેટી=પહાડના મૂળ પાસેની જગા

ચાતુર્માસ=ચોમાસામાં સાધુઓ એક

જ જગાએ ચાર મહીના રહે છે તે

તાણાવાણા=વણવાની સાળપર ઉભા

આડા દોરા રાખવામાં આવે છે તે

અનહદ=(અન+હદ) હદ વિનાનું;

ધાણું

વરસાદની વૃષ્ટિ=ધણોજ વરસાદ

પડખામાં=આજુમાં

ઓરજ=જુદીજ; ન્યારી

ફોક=ફોકટ; નકામું

ગોરખ=તપસ્વીનું નામ છે

પાઠ ૩૪.

વિનાશ=નાશ પામવું તે

વિનાશકાળે=નુકસાન થવાને વખતે;

૫૦] ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક રજના અર્થની નોટ પાંચ આના

નાશ થવાને વખતે	હત્યું=હીધું; ભોગવ્યું
વિપરીત=(વિ+પરિ+ઇ+ત) અવળી;	સંત=સાધુ
ઉલટી	ટળે=દૂર થાય; મટે
સમાણી=સમાન; જેવી	તૃણા=મેળવવાની ઇચ્છા
સતી=પતિવ્રતા	ઈર્ષા=અદેખાઈ
પ્રતિજ્ઞાપ=પણ; બાધા	મોહ=માયા
પ્રમાણી=અનુસરી; તે પ્રમાણે ચાલી	મત્સર=ક્રોધ
કુરંગ=હરણ	મમતા=(મમ+તા) મારાપણું
હણવા=મારવા	પ્રકટે=પેદા થાય
મતિ બ્રષ્ટ કીધી=ભુદ્ધિ બગડી	ઉર=મન
કાળજાની=(કાળ+જાની)ભૂત, ભવિષ્ય	દદ=પાકું; સચોટ
અને વર્તમાન હકીકત જાણનાર	પતિત=પાપી; ધર્મથી બ્રષ્ટ થએલા
પાની=પગલું; પગ	ઓધારીઆ=ઉગાર્યા; ઉદ્ધાર કર્યો; તાર્યા
ધરાવી=મેળવી	પરતાપ=મહિમા
જમાવી=એકઠી કરી; મેળવી; પાથરી	સિદ્ધ=મુક્ત
છુત=જુગાર	શુક=વ્યાસના પુત્ર
વળુંધી=વળગી	આદિક=ખીજા; વગેરે
યદુપુરી=(યદુ+પુરી) જાદવોની	મુનિવર=મોટા મુનિ
રાજધાની; દારકા	ચોંટયું=લાગ્યું
સુરા=દાર	મર્મ=ભેદ; છુપી વાત
ભરાણો=ભરાયો	અનુપ=(અન+ઉપ=ઉપમા) ક્રોધની
શરીર શુદ્ધિ=શરીરનું ભાન	સાથે સરખાવી ન શકાય એવો;
વેત્તા=જાણનાર	ઉત્કૃષ્ટ
નિકટ=પાસે; સમીપ	મહંત=મોટો સાધુ

સેવ્યે=સેવા કર્યાથી

છૂટે=જતી રહે

માયાની જાળ=જગતના પ્રપંચ

પરિશ્રમ=પરમેશ્વર; સર્વ વ્યાપક

ઈશ્વર

મુક્તાનંદ=સાધુનું નામ છે

આળપંપાળ=કાંકાં

અનુવચ—સીતા સમાણી કોણ શાણી સતી (હતી.) (કે જેણે) સદા પતિ પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણી. (તેણે પણ) કુરંગ હણવા (ને) મતિ બ્રષ્ટ કીધી, (એ) વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ (સૂઝી) (૧) કૌરવ કેવા કાળજ્ઞાની હતા? (તેમણે પણ) કુસંપમાં પાછી પાતી ન કરી (તે) વપ સહિત કોંધી કપે મુઆ, (એમ) વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ (સૂઝી) (૨) નજે ન્યાય વિષે નિપુણતા ધરાવી (ને) જગતમાં સુકીર્તિ જમાવી (તેણે પણ) ઘુતને વળુંધી ગાદી ગુમાવી, એ વિનાશકાળે (૩) ચદુપુરી. (ના) યાદવ યાદ આણો, (તેમનો) જીવ સુરા વિષે ભક્ષો ભરાણો (તેથી તેઓ પણ) શરીરની શુદ્ધિ મૂકી (ને) મુઆ. (એ) વિનાશકાળે (૪) રાવણ રૂડો શાસ્ત્રવેત્તા હતા નવે ગ્રહો (નેની) નિકટમાં રહેતા (તેણે) સીતા હરી (ને) કુબુદ્ધિ (એ) કષ્ટ લલું. (એ) વિનાશકાળે (૫)

સમજુતી—સીતાના જેવી કોઈ ડાહી સતી ન હતી કે જે હંમેશાં ધણીના હુકમ મુજબ ચાલી; તેણે પણ હરણ મારવા માટે બુદ્ધિ બગાડી બ્યારે વિનાશ થવાનો હોય ત્યારે અવળી બુદ્ધિ સૂઝે છે. (૧) કૌરવ કેવા ત્રિકાળજ્ઞાની હતા. (ભીષ્મ, દ્રોણ, મંજય) તેઓ પણ કુસંપ કરવામાં હઠયા નહિ. તે કોંધી (કૌરવો) અદેખાઈ સહિત કપાઈ મુઆ. (ટક) (૨) નજે રાજ્યએ ન્યાય કરવામાં ધણી માહિતી મેળવી હતી જેથી તેની દુનિયામાં સારી આખર ફેલાઈ હતી તેણે પણ જુગારને વળગીને રાજપાટ ગુમાવ્યું (ટક) (૩) દ્વારકાના જાદ-

પર] ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક ૪થાના અર્થની નોટ સાત આના.

વેને સંભારો કે જેમનો જીવ દારૂ પીવામાં વણો ભરણો, તેથી તેઓ પણ શરીરનું બધું જ્ઞાન ભૂલીને અંધર અંધર ચલીને મુઆ. (ટેક) (૪) રાવણ સારી રીતે શાશ્વતે જાળુનાર હતો, અને નવે ગ્રહો તેની સેવામાં પાસે ને પાસે રહેતા પણ તેને સીનાનું હરણ કરવાની નહારી જીવિ થઈ તેથી દુઃખ વહોરું. (ટેક) (૫)

સમજીતી—સાચા સાધુપુરુષનો સમાગમ ખરું સુખ આપે છે. ખરું સુખ આપનાર છે, માટે સંત સમાગમ કરવો. સંત સમાગમથી આશા, તૃષ્ણા, અદેખાઈ, અલંકાર, માયા, ક્રોધ, મારાપણું, એ અવ-જીણો બગી જાય છે અને તેથી મનમાં ઈશ્વરનું પાકું જ્ઞાન થાય છે. (ટેક) (૧) સંત સમાગમથી નારદ મુનિ પોતે ઈશ્વરનું મન થયા અને ઘણા પાપીઓનો ઉદ્ધાર કર્યો. જેની આખરનો મોટો મહિમા ગણાય છે. (ટેક) (૨) શુકદેવ વગેરે મોટા મુનિઓ સતસંગથી સિદ્ધિવાળા પુરુષ થયા અને તેમનું મન સારી રીતે હરિના ઉપના ધ્યાનમાં ચોંટ્યું. એવો મોટો ગુપ્ત ભેદ સાધુ પુરુષોથી એમણે જાણ્યો. (ટેક) (૩) મહંતનો મહિમા મોટો છે, કે જેમની સેવાથી જગતના પ્રપંચથી છૂટાય છે; અને પરમેશ્વરમાં પ્રીતિ વધે છે, મુક્તાનંદ કહે છે કે કાંકાં મારવાં છોડી દઈને સંતસમાગમ કરો. (ટેક) (૪)

પાઠ ૩૫.

ઘાડાં=મોટાં

ગીચ=પાસે પાસે

સિદ્ધના=કિનારોનું બને છે તે જાડ

જવરનાશક=(જવર=તાવ+નાશ+ક)

તાવ: દૂર કરનાર; તાવ કાઢનાર

દેવદાર=એક જાતનું જાડ (એ જાડ હિમાલયમાં થાય છે)

સાંદર્ય=શોભા; ખુશ્નુરતી

કાઠ ઔપધી=(કાઠ+ઔપધી) વન-સ્પતિની દવા

ટુંક નજર=તાકાલિક લાલ

ઉન્મત્ત=(ઉન્+મત્ત)=ગાફું; મગરૂ; અલંકારી; ઉદ્ધત; અવિચારી
 વોકળા=નાળા
 સંહાર=નાશ; કતલ
 ઢાંકણ=ઢાંકણું
 દહેરાદુન=લિદ્દની સરહદ પર શહેર છે.
 તકતા=જથા; ખંડ
 ખંડ=ભાગ
 અમનુસ=એક જાતનું ઝાડ
 જુખીલી=પશ્ચિમ તરફના દેશમાં
 રામ કે રાણી ગાદી પર બેઠા પછી
 ૨૫, ૫૦, ૬૦, વરસે જે મહો-
 ત્સવ ઉજવાય છે તે
 ઢાંકણે=અવસરે; વખતે
 અવસર=રૂંટું ટાણું
 દિતકારક=(દિત+કારક) ભણું કરનાર

પાઠ ૩૬.

ખોદે તે પહે=ખીજને નુકશાન
 કરવાને જે ધારે તેને પોતાનેજ
 નુકશાન થાય
 કરે તે ભોગવે=જેવું કામ કરે
 તેવું ફળ મળે
 ખગદાદ=એશિઆઈ તુર્કસ્તાનમાં
 શહેર છે.

શીદા શીદા=મોહીત; મોહ પામેલું
 અમીર=જેને સરકાર તરફથી ખિતાબ
 કે જાગીર મળેલી હોય તે
 ઉમરાવ=સરદાર; શ્રીમંત
 નામના=પ્રખ્યાતિ; કીર્તિ
 બેગ=અમીરી ઇસ્કાબ
 આગા=શેઠ
 કરાર=કબુલાત; કરાવ
 કાજી=કુરાન પ્રમાણે ન્યાય કરનાર
 મુફ્તી=મુસલમાન ધારાશાસ્ત્રી
 જુમ્મા=શુક્રવાર
 ખલીફા=મહમદ પેગંબરના વારસ
 દસ્તખસ્તા=(દસ્ત=હાથ + ખસ્તા=
 ખાંધેલા) હાથ જોડીને; અદખસર
 કાનુન=ધારા
 લગ્ગ=શઘ્દ; પેણુ
 દામ=પૈસા
 હાડકાંની ખરાબી થશે=માર ખાતા
 હાડકાં ભાંગી જશે
 દરિઆફ=(ફા. દર્યાફત.) વિચાર
 ખાસિઆણા=ઝાંખા; વીસા
 ઘાણુ વળી ગયો=ધણેજ ખપ્યો
 ખાણુ પડી=ધાર ભાંગી ગઈ
 પેટ પકડીને હસ્યા=ખૂબ હસ્યા

૫૪] ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક દફાના અર્થની નોટ નવ આના.

પાઠ ૩૭.

શૌર્ય = (શરન્ય) ઉત્સાહ; શક્તિ
ખહાદુરી

વાટપાકુ=રસ્તો રોકી લૂટનાર
ધોળે દહાડે=દિવસના પ્રકાશમાં
ધાડ=લૂટારાની ટોળી [રક્ષક
પાલક=(પાલ+અક) રક્ષણ કરનાર;
ધાડપાકુ=ધાડપાડી લુટનારી ટોળી

શરાપુરા=ધણા ખહાદૂર નર
પાળીઆ=પત્થરમાં કોરેલા લેખ
કેસરીઆં=યુદ્ધમાં મરતાં સુધી
પાછી પાની ન કરે તે

સતીત્વ = (સતી+ત્વ) સતીપણું;
પતિવ્રતાપણું

ચિતા=ચેહ

રૂવાં ઉમાં થઈ જાય=કંપારી છૂટે
રણમંત્રામ=સંગઘનું મેદાન

વાવાઝોડું=પવનનું તોફાન; વંટોળીઓ
ધાડું=જાડું; ઘટ

જીવને તાળવે બાંધી=મરવાની દર-
કાર ન રાખી

સ્વાર્પણ=(સ્ત+અર્પણ) જાતનો ભોગ
આપવો તે

સૌભાગ્યવંતી = સારા ભાગ્યવાળી;
જેનો ધણી જીવતો હોય તે સ્ત્રી
આરે=કાંઠે; કિનારે
ડગ્યો નહિ=મન ફેરવ્યું નહિ;
સોભાયો નહિ.

દુઃખનો આલ=ધણુંજ દુઃખ
ટેક=વટ; પણ; નિયમ
યુગ=જુગ; જમાનો

પાઠ ૩૮.

ઝેર=અદેખાઈ

વેર=દુશ્મનાઈ

પર=પારકી

નાતીજા=નાતના

જાતીજા=જાતના

હરખ=ખુશી થા

લાજ=આખર

અનુપમ=કોઈની સાથે સરખાવી
ન શકાય એવું; ઉત્કૃષ્ટ

લેખ=જાણ

ધોર=ભયંકર

કુકર્મી=(કુ+કર્મી) નકારાં કામ કરનાર

મારણુ=મારનાર

તુલ્ય=બરાબર

જડ=મુળ

વિધવિધ=તરેહ તરેહના

વૈભવ=સુખના સાધન

હુલકર=હોલકર

ખરાખી=પાયમાલી

કોણુજ માત્ર=શી ગણુતરીમાં

પિટારા=લૂટારા

કુપાત્ર=(કુ+પાત્ર) નાલાયક

નેજા=વાવટા

તનુજ=(તનુ+જ=જન્મેલાં) છોકરાં

ગુલતાન=મશગુલ; ચકચુર

આશ્રય=છાય; મદદ

ધવળ=ધોળ; આનંદ ગીત

મંગળ=કલ્યાણકારી

ધારા=કાયદા; નિયમ

નિર્ઘળ=(નિઃ+ઘળ) કમળેર

કોળીનાળી=કોળી વગેરે

સંસ્થા=પાસેનો મુલક

ફાંસીખોર=ફાંસીઆ

ફેલ=દોંગ

વાટ=રસ્તો

વનમાં વાટ પાડી ન શકે=રસ્તો

રોકી ન શકે.

ધોંગા=મજબુત

કાડી=કાઠિઆવાડના

જત=જત સંસ્થાનના

ધાડાં=ટોળાં

કુવેતર=વાડી

હિમાચળ=હિમાલય (હિમ=ખરફ+

અ=નહિ+ચળ=ખસે) જ્યાંથી

ખરફ ખસે નહિ તે

પ્રવેશ=દાખલ; આરંભ

માળવ=માળવા

આદિક=વગેરે

સળંગે=પહેરજે

શણુગાર=આભૂષણ

મહીમાં=પૃથ્વીમાં

સમજુતી—અદેખાઈ ગઈ, અને દુશ્મનાઈ ગઈ, વળી ઘણો

જુલમ કરનાર પણ ગયા, પારકી નાતનો અને પોતાની જાતનાથી
લગ્નામળાને દુનિયાનો વહેવાર ચાલે છે; જો કે ગરીબમાં ગરીબ જે
બકરી તેના કાન પકડી કોઈ દુઃખ ઈર્ષ શકતું નથી તો પછી માણસને

તો કેમજ દુઃખ દર્દી શકાય ? મતલબ કે કોઈને પણ દુઃખ દર્દી શકાતું નથી, માટે હે ! હિંદુસ્તાનના લોકો, એ આભાર, પરમેશ્વરનો સમજીને હવે તમે મનમાં ખુશી થાઓ. (૧) તારા પર અનુપમ રાજ્ય હાલમાં થયું છે, અને એ રાજ્યે તારી આખર વધારી છે, એમ તું જાણ. ભયંકર નહારા કામ કરનાર ચોર ગયા ને કપટનું જોર નાશ પામ્યું તે તું જો, હવે મહામૂદ સરખા મારનાર નથી, અને તૈમુર જેવા તોફાન પણ નથી. માટે હે ! હિંદુસ્તાન (૨) જુલમી રાજાઓનો તો સમજો નાશ થયો, અને નાહિશાહ જેવા પણ મરી ગયા, હવે તો હિંદુસ્તાનની પ્રજાને તરેહ તરેહનાં સુખનાં સાધનો મળે છે. લુગડાં પહેરે છે ને પાન ખાય છે; મરજી મુજબ વર્તા શકે છે. માટે હે ! હિંદુસ્તાન (૩) હવે હોલકરથી ખરાબી થઈ શકતી નથી. અને મરાઠાઓ હવે હુલ્લડ તોફાન કરી શકતા નથી. સિંધિઆથી હવે કદી પણ કોઈનો નાશ થઈ શકતો નથી, અને નાલાયક પિંદારા લોક તે પણ ગયાં, અંગ્રેજ સરકારના અમલ નીચે હિંદુસ્તાનના લોક મોજમજાલમાં રહે છે. માટે હે ! હિંદુસ્તાન (૪) અંગ્રેજ સરકારની એ જોરાવર સત્તા નીચે લોક તેના શુભ ગુણનું કલ્યાણકારી ઘોળ ગાય છે; કે જેના કાયદા સૌ રાજ કરતાં શ્રેષ્ઠ છે કે જેથી કમજોર માણસને પણ મનમાં ખીક રહેતી નથી, વળી ઢોળી વગેરેની ખીક મટાડીને સંસ્થાનનું રક્ષણ કરે છે માટે હે ! હિંદુસ્તાન (૫) ફ્રાંસીઆ લોકો દોંગ કરીને જંગલનો રસ્તો રોકી શકતાં નથી, જખરા કાઢી લોક અને જત લોકોનાં ટોળાં ઘોડાથી પર્વતનો રસ્તો રોકી શકતા નથી. ખેતર કે કુવેતરમાં જઈને લશ્કર અનાજ લૂંટી શકાતું નથી, માટે હે ! હિંદુસ્તાન (૬) દક્ષિણમાં લંકાથી તે ઉત્તરમાં હિમાચલ સુધી અને પૂર્વમાં કલકત્તાથી

ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક ૧ લાના અર્થની નોટ ચાર આના [૫૭

પશ્ચિમમાં કર્ણમાં દાખલ થતાં સુધી, પંજાબી, સિંધી અને સોરઠીઆ લોક તથા દક્ષિણ, માળવા વગેરે દેશના લોકના બીકના ને દુઃખના ક્વિસ ગયા અને સુખના દલાડાનું દાન આપ્યું, માટે હે! હિંદુસ્તાન (૭) તેટલા માટે તમે હિંદુસ્તાનના લોકો ખરા અંતઃકરણથી એનો પાડ માનો અને હમેશ મનમાં ખુશી ખુશાલ રહીને સ્વર્ગના જેવો શણગાર પહેરો. વળી દક્ષપતરામ કવિ પોતાના ખરા મનથી એવો આશીર્વાદ આપે છે કે હે! હિંદુસ્તાન દુનિયામાં મોટી મોટાઈ મેળવજે. હે! હિંદુસ્તાન એ આભાર પરમેશ્વરનો સમજીને તું મનમાં ખુશી થા. (૮)

પાઠ ૩૯.

ચક્રવર્તી=જેની આણુ નાનાં મોટાં
ધણાં રાજ્યો ઉપર વર્તી હોય,
જેને સર્વ રાજ્યો ખંડણી
આપતા હોય તેવા

મહારાજવિરાજ=(મહા+રાજ+અધિ
+રાજ) મોટા રાજના રાજ

દિગ્વિજયી=(દિક્=દિશા+વિજય)

ધણા રાજ્યો પર જીત મેળવનાર

કલ્યાણપતિ=કલ્યાણનો રાજ

આસંકિત=(આસા+અંકિત) દુકમમાં
રહેનાર; તાબેદાર

સામંત શિરોમણી=સધળા ચોદા-
ઓમાં શ્રેષ્ઠ

શિરોમણી=શ્રેષ્ઠ; મોટા

યુદ્ધકૌશલ્ય=(યુદ્ધ+કૌશલ્ય)ગડાઈમાં
કુશળતાપણું

સેવામાં=હજુરમાં; નોકરીમાં

પરાજય=હાર

છગબેદ=દગોદટકો; કાવતરું

ઘાટ ધડશો=મારી નાખવાના ઉપાય
શોધશો

ફોટી=લાલચો આપી પક્ષમાં ઝઘ
ટીપ=યાદી

લક્ષ્મી ચાંલો કરવા આવે ત્યારે

મોં ધોવા જવું નહિ, પણ તરત

કપાળ ધરવું=મળતો લાલ તરત

લઈ લેવો.

સ્વહસ્તે=(સ્વ+હસ્તે) પોતાને હાથે

મસ્તકે=માથે

શ્રીમાન=ભાગ્યશાળી; ધનસંપન્ન

રાજેન્દ્ર=(રાજ+ઈન્દ્ર) રાજ્યોનાં

પણ રાજ

ગુર્જરૈશ્વર=(ગુર્જર + ઈશ્વર)

ગુજરાતનો રાજા

નીમકલલાલ=કૃતજ્ઞ; કરેલો ઉપકાર
જાણનાર

તન=છોકરો; પુત્ર

સુભદ્રોપરી=(સુ+ભદ્ર+ઉપરી) મોટા
ચોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ

સેનાધિપતિ=(સેના+અધિ+પતિ)
લશ્કરનો મોટો ઉપરી

બ્રષ્ટ=મગડેલી; અપવિત્ર થએલી

નિષ્કપટી=(નિસ+કપટી) કપટ

વિનાના; નિખાલસ

ચોકખા મનના=પવિત્ર મનના

સામાવળીઆ=વિરુદ્ધ પક્ષવાળા

રિપુ=શત્રુ; દુશ્મન

લાંચ=પગાર કરતાં બીજું કાંઈ
છાની રીતે લેવું તે

રશવત=લાંચ (એ કારસી શબ્દ છે)

ધર્મયુદ્ધ=યુદ્ધના નિયમ પ્રમાણે
લડવું તે

પક્ષપાત=(પક્ષ+પાત) તરફદારી
ભેદભાવ

દેશકલ્યાણભાવ=(દેશ+કલ્યાણ+ભાવ)

દેશનું ભલું કરવાની ઇચ્છા

દુર્દશા=(દુર્+દશા)=નકારી હાલત

ધમ્મહાદિક=(ધમ્મહા+આદિ+ક) ધમ્મહા

વગેરે

નખોદ=સત્યાનાશ

નખોદ વળવાનું=સર્વસ્વ જવાનું
સત્યમેવ જયતે=આખરે સત્યનો
જય છે

ધર્મે જય=ધર્મથીજ જીત

પાપે ક્ષય=પાપથી નાશ

તાણ્યો તણાવાનો નથી=લાલચથી
ડગવાનો નથી

ભરમાવ્યાથી=ભંભેરવાથી

લૂણદરામ=(લૂણ+દરામ) કૃતજ્ઞ;
નીમકલરામ

પ્રતિજ્ઞા=આખર; મોટાઈ

ત્રિલોક = (ત્રિ+લોક)=ત્રણ લોક
(સ્વર્ગ, મૃત્યુ, પાતાળ)

રાજપ્રોહી=(રાજ+પ્રોહ+ઈ) રાજ્ય
પ્રત્યે વેર બુદ્ધિ રાખનાર

શીટકાર=ધિક્કાર, તિરસ્કાર

સુકીર્તિ=(સુ+કીર્તિ) સારી આખર
ખટો=એખ; કલંક; ડાઘ

પાંચ ૪૦.

ઉઘાડાં=નવસ્ત્રા; નાગાં

હિસક=(હિસ+અક) હિસા કરનાર;

દાડી ખાનાર

કોતર=નદી કાંઠે જે હંડા ખાડાઓ
હોય તે; પહાડમાં કાઓ પહોળા
ને હંડા ખાડા હોય તે

ખખોલ=ઝાડના થડનું પોલાણ; ગુફા
ગુફા=પહાડમાં જે પોલાણ હોય તે
જિંદગી નિભાવવા=ગુનરો કરવા

ઋષિ પત્ની=મુનિની સ્ત્રી
વલ્કલ=જાડનાં લુગડાં
નજર પહોંચાડીને=અક્ષત્ર વાપરોને;
ભુદ્ધિનો ઉપયોગ કરીને

રેંટીઓ=સુતર કાંતવાનો સંચો

હાથ મહેનત=હાથની મજુરી

અનલદ=(અન+લદ) ધણોજ

ચમત્કારી=(ચમત્કાર+ઈ) નવાઈ
જેવી; આશ્ચર્યકારક

મીલ=કાપડ વણવાનું કારખાનું

છેટાં ભાંગી ગયાં=અંતર ઓછું થયું
પાશેરામાં પહેલી પુણી=પાશેર
રૂમાંથી પુણીઓ કરવી હોય અને
તેમાંથી એક પુણી બનાવીએ તે;

મતત્રય કે કામની શરૂઆત જ થવી.

પાઠ ૪૨.

શકુંતલા=કણ્વ ઋષિની ધર્મ પુત્રી;

દુષ્યંતના સ્ત્રી; હરતની મા
ગાતમી=કણ્વના આશ્રમમાં રહેતી
એક સાધ્વી. જેણે શકુંતલાને
ઉછેરવામાં મદદ કરી તે.

પ્રણામ પૂર્વક=(પ્રણામ+પૂર્વક)
નમસ્કાર સાથે

પરિક્ષમણુ=પરિ+ક્ષમણુ) પ્રદક્ષિણા
પ્રિયવંદા=ઋષિ કન્યાનું નામ; પ્રિય
ઉત્કંઠા=કચ્છ; મરજી [ખોજનારી
વિયોગ-(વિ+યોગ) બુદ્ધાપણું

કલ્પા=ભાવકા; ઝુડા

નર્તન નાચવું તે; નૃત્ય

નિગ્નેગ=બુદ્ધાર્થ; વિયોગ

સકલ=સઘળી; અધી

વનવ્રતા=વનવેલી; વનની વેણી

ઉભરો=મનનો જુરસો બહાર પાડવો તે

વનજ્યોત્સ્ના=વેણનું નામ છે

કાશ્યપ=કશ્યપના વંશજ; કણ્વ

મેળાપ=મુલાકાત; ભેટ

સંકલ્પ=વિચાર

ભર્તાર=ધણી; વર

અવર=અન્ય; બીજું

૬૦] ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક ૪થાના અર્થની નોટ સાત આના.

સકૃત્ય=(સુ+કૃત્ય) સારા કામ
 પ્રમાણુ=જેવો જેઈએ તેવો; મન
 ગમતો
 નવમાલિકા=વેલનું નામ છે.
 વધૂ=વહુ
 વરવધૂ=(વર+વધૂ) વર વહુ
 માર્ગે પડ=મ
 સપુરત=સોંપણુ
 અનસૂયા=અત્રી ઋષિની સ્ત્રી
 ભારેવહી=ગર્ભવંતી; દહાડાવાળી
 નિર્વિદ્ધે=(નિર્+વિદ્ધે) વગર હરકતે
 શુભ વર્તમાન=સારા સમાચાર
 પાલવ=છેડો
 કુશ=ડાહ
 અમળ=(અ+મળ) નિર્મળ; સ્વચ્છ

ઈગુદી=ઈગોરાનું ઝાડ
 સામો=મેઝા વિનાના ચોખ્ખાનું નામ
 મુડીભર=મુડીમાં માથ એટલો
 તુલ્ય=પરાપર; સમાન
 બાપડ્યા=બાપડા (દયાથી પુત્ર અર્થે
 પણ બોલાય છે.)
 શારંગરવ=કશ્યપ મુનિનો શિષ્ય
 ભગવંત=પવિત્ર મહાપુરુષ
 સંપ્રદાય=રિવાજ; ચાલ
 પાળ=કિનારો; કાંઠો; તટ
 દુષ્યંત=શકુંતલાનો ધણી
 વૃત્તિ=ધર્મ; વલણ
 અંધુગનો=સગાંસંબંધીઓ
 યુવતિ=તરુણી; જુવાન સ્ત્રી
 સકાર=અદરમાન

અન્યથા—(તારા) વિયોગથી હરણો મુખમાંથી દર્ભના કલ્પા
 બોંય નાંખી દે (છે) અને (મોરને) વિજેગના ભાલા વાગ્યા, (તેથી)
 મોર નર્તન તજે છે. (૧) સકલ વનલતા પણ જાણે ખરેખરાં આંસુ
 પાડે તેમ પત્ર વેરે છે; (અને) એવા પ્રકારથી ઉમરા કાઢે (છે.) (૨)

સમજુતી—તારા વિયોગથી હરણોએ મોઢામાંથી દર્ભના બાચકા
 બોંયપર નાખી ખાવાનું તણ દીધું છે. મોરને વિયોગનું દુઃખ થયું
 તેથી તે નાચ કરતો નથી. (૧) સવળી વનવેલ પણ જાણે ખરેખરાં
 આંસુ પાડતી હોય તેમ પાંદડાં બોયપર ખેરવી નાખે છે અને એવી
 રીતે મનનો જુસ્સો બહાર પાડે છે. (૨)

અન્યથ—તુજ કાજ મેં પ્રથમથીજ (મારા) મન વિષે (તારા) ભતારનો સંકલ્પ કરી મૂક્યો હતો તે (ભતાર) રૂપે, કુળે (અને) અવર સહગુણોમાં સમાન છે; તે) પ્રમાણે ધણીને હવે (તું) સુકૃતથી પામી. (૧) રૂડી નવમાલિકાને ઝટ આંખો મળ્યો (તેથી) એને વધુવર જોડ ખરેખર જામી. હવે આ (તમે) ખંને વર વિષે સુખીઆં થયાં, તેથી તેની તથા તુજ વિષેની આજ ચિંતા ગઈ. (૨)

સમજાવતી—તારે માટે મેં પહેલાથી મારા મનમાં (તારા) ધણીનો વિચાર કરી મૂક્યો હતો. તે (તારો ધણી) તો રૂપમાં કુળમાં અને ખીજા સહગુણોમાં (તારા) સરખો. છે. તે ધણીને તારા સારા કામથી મેળવ્યો એમ જાણુ. (૧) તારી રૂડી સખી નવમાલિકા (વેલ) વનજ્યોત્સ્નાને (વર) આંખો મળ્યો એથી તેની પણ વરવહુની જોડ ખરેખર જામી, અર્થાત્ જેવો આંખો છે તેવી વેલ છે; તે પ્રમાણે શકુંતલાને પણ આંખારૂપ દુષ્યંત મળ્યો. તેથી તમે ખંને (શકુંતલા ને વનજ્યોત્સ્ના) હવે વર તરફથી સુખીઆં થયાં; તેથી તેની ને તારી ખાખત આજે મારી ચિંતા દૂર થઈ (૨)

અન્યથ—પડેલા ધા રૂઝવાને માટે ઈંદુદી કેરું અમળ તેલ કુશ તણી અણીથી મુખે રેણું. વળી મુડી ભર સામો દર્ધને ઉછેર્યો એ પુત્ર તુલ્ય મૃગલો છોડી નવ જાતો.

સમજાવતી—પડેલા ધા રૂઝવાને માટે ઈંદુદી ફળનું ચોકખું તેલ ડાલતી અણીથી મોઢામાં રેણું; અને મુડી જેટલો સામો ખવડાવીને ઉછેર્યો એવો છોકરાના જેવો હરણુ મારાથી મૂકી જવાય નહિ મતલબ કે એ વહાલો છે.

અન્યથ—તપ એજ ખરું ધન છે એવા અમો ઋષિને જે

૬૨] ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક ૬ઠ્ઠાના અર્થની નોટ નવ આના.

જાણે (છે). (અને વળી) તે સાથે તમતણું કુળ ઉંચ છે તે ખુશીથી વિચારી શો; વળી આપોઆપ પરસ્પર તે રનેહની વૃત્તિ છુટી હતી (તે વખતે) કોઈએ બંધુજનો કોઈ પ્રકારથી વચ્ચે નવ હતા. જે રીતે આપના વડે બીજી ઘણી રાણી બહુ માનમાં છે; તે રીતે તેવા સામાન્ય સત્કારથી આ યુવતિને તમે પાળજો; ખરે તેથી વધુ ઉદય પ્રાપ્ત થવો તો ભાગ્ય આધીન છે. પણ વહુતાણા બંધુજનોથી વિશેષ ના બોલાય.

સમજાવતી—તપ એજ ખરું ધન છે એવા અમો ઋષિને તમો જાણો છો, તેની સાથે તમારું કુળ પણ ઉંચ છે તે ખુશીથી વિચારી શો; વળી તમો બંનેમાં એક બીજા ઉપર આપોઆપ પ્રીતિની ઇચ્છા થઈ હતી, તે વખતે કોઈ પણ સગાંસંબંધીઓ કોઈ પણ રીતે વચ્ચે હતા નહિ જે રીતે આપના વડે આપની બીજી બંધી રાણીઓ બહુ માનવાળી છે, તેવી રીતે તમે આ તરણીને સામાન્ય આદરમાનથી પાળજો, મતલબ કે જેવી તમે બીજી રાણીઓને ગણો છો તેઓની ખરોખર આને ગણજો, એથી વધારે ચઢતી થવી એ તો ખરેખર ભાગ્ય આધીન છે. એ વહુના સગાંસંબંધીથી વધારે કહેવાય નહિ.

પાઠ ૪૨.

ક્ષમા=કોઈએ અપકાર કર્યો હોય તે
સાંખી રહેવો તે; ખામોશ; મારી
ધૈર્ય=ધીરજ; સખુરી
વટ=ટેક; શાખ
વહેવાર=આપ લેનો સંબંધ
છેડણી=અટક્યાણું; હરકત
ખામોશ=ધીરજ

સંભવ=આશા
વકતા=છટાથી બોલનાર; ભાષણકર્તા
રાજદારી=રાજકાજ કરનાર
બદમાશ=બુઝ્યો
પીછો છોડ્યો નહિ=પાછળ પડ્યો
મશાલચી=(મશાલ+ચી) મશાલ
ધરનાર
આગાધારી=(આગા+ધારી) હુકમ
માનનાર

વિશ્વ વિખ્યાત=(વિશ્વ+વિખ્યાત)

જગજાહેર

પાનું પડયું=સંબંધ જોડાયેલો

ગાળોની વૃષ્ટિ=ઘણીજ ગાળો

સોફ્ટીસ=ગ્રીક પંડિતનું નામ

વિપત્તિ=દુઃખ; આક્રમ

રૂદેમાં=મનમાં

હેબકી=ડરી; ચોકી

ખેલ=રચના; ખનાવટ

માંડવો=મંડપ

મહાભોગ=દુર્દશા; ઘણીજ ખરાબ

દશા

તદાપિ=(તદ+અપિ=પણ) ત્યારે

પણ; તે વખતે પણ

સજે=રાખે

હરિશ્ચંદ્ર=અયોધ્યાના સૂર્યવંશી રાજા;

ત્રિશંકુના પુત્ર

અચળ=દૃઢ

દુઃખનાં ઝાડ ઊગ્યાં=ઘણુંજ દુઃખ પડ્યું

પાશ=ફાંદો; જાળ [એવું

અસહ્ય=(અ+સહ્ય) સહન થાય નહિ

અપૂર્વ=અસાધારણ; ઘણુંજ

રૂડો દહાડો=સુખનો વખત

અન્વય—પ્રભુને ગમે તે સમે સૌ સહેવું. (અને) રૂદેમાં સદા રાજ રાજ રહેવું. કદી હેબકી હૈયે લામ ન હારો. ઘણાં કષ્ટ કાળે ઘણું ધૈર્ય ધારો. (૧) જુઓ, મેહનો માંડવો ઘડીમાં થનારો (અને) ઘડીમાં જનારો જેવો હોય છે. ઈશ્વરે વિશ્વનો ખેલ એવો સરજ્યો (છે) ઘણાં કષ્ટ કાળે ઘણું ધૈર્ય ધારો. (૨) ભાઈ એક કાળે વિવાહની વધાઈ મળે. (અને) એક કાળે મહાભોગ મળે, સદા સારો નહારો કાળ ન ચાલે, ઘણાં કષ્ટ કાળે ઘણું ધૈર્ય ધારો. (૩) ન્યાં કદાપિ કશી જુક્તિ ચાલે નહિ (ત્યાં) દીલે ધારી જોવું તદાપિ ન રોવું; દેવને ભજો (અને) શાંતિ સજો એજ સારો. ઘણાં કષ્ટ કાળે ઘણું ધૈર્ય ધારો. (૪)

સમજીતી—પરમેશ્વરને જે વખતે જે ગમે તે આપણે સહન કરવું. અને મનમાં હંમેશાં ખુશી રહેવું; કદી પણ ડરી જઈને હિંમત છોડવી નહિ, પણ ઘણાં દુઃખની વખતે ઘણી ધીરજ રાખવી. (૧)

૬૪] ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક રજના અર્થની નોટ પાંચ આના.

જુઓ વરસાદના દહાડામાં વાદળની ઘટા ઘડીમાં થાય છે અને ઘડીમાં વેરાઈ જાય છે; પરમેશ્વરે દુનિયાની રચના એવી બનાવી છે. માટે ઘણાં દુઃખની વખતે ધણી ધીરજ રાખો. (૨) બાઈ એક વખતે વિવાહની ખુશ ખબર મળે છે, અને એક વખત મહાભોગ મળે છે; હંમેશાં સારો કે નહારો વખત ચાલ્યા કરતો નથી. માટે ઘણાં દુઃખની વખતે ધણી ધીરજ રાખો. (૩) જ્યાં કોઈ પણ વખત કાંઈ પણ યુક્તિ ચાલે નહિ ત્યારે ત્યાં મનમાં વિચાર કરવો પણ ડરવું નહિ, એવે વખતે પરમેશ્વરનું સ્મરણ કરે અને ધીરજ રાખે તેજ સારો, ઘણાં દુઃખની વખતે ધણી ધીરજ રાખો. (૪)

નરદેવ=રાજા

ભીમક=ભીષ્મક: વિદર્ભ (ખીરાર)

દેશનો રાજા; દમયંતીનો પિતા

સુતા=પુત્રી

સુંદરી=સુંદર અંગવાળી સ્ત્રી

પ્રશંસા=વખાણ; તારીફ

વરી=પરણી

સુર=દેવ; દેવતા

નરાદિક=મનુષ્ય; રાજા વગેરે

વરમાળ=પસંદ કરેલા ધણીની

ડોકમાં પહેરાવવાની માળા.

નૃપ=રાજા

કંઠે સજ્જ=ગળામાં પહેરાવી

દિવ્યાંગના=(દિવ્ય+અંગના) દેવ-

તાર્ક દેહવાળી; દેવી

તનયા=પુત્રી

તનય=પુત્ર

સુરપુર=(સુર+પુર) દેવલોકની નગરી;

સ્વર્ગ; ઇંદ્રપુરી; અમરાપુરી

ભાવતાં=ગમતાં

પુણ્યશ્લોક=યશરાજો; પવિત્ર ચરિત્ર-

વાળો; (નળ, યુધિષ્ઠિર; જનક

અને જનાર્દન કે વિષ્ણુ)

પ્રસરાવતાં=ફેલાવતાં

જુગદું=જુગાર

સુઘ (સુ+ઘ)=સારો જાણીતો; જ્ઞાની

નિજઅંધુ=(નિજ+અંધુ) પોતાનો બાઈ

પુષ્કર=નળરાજાનો પિતરાઈ બાઈ

દુર્દશા=નકારી હાલત
શિરપર ફરે=માથે ભમે
કર=હાથ
કર ગયું તાબામાં ગયું
પળ્યાં=ગયાં
સુકુમાર=અતિ કોમળ
શળ=કાંટાવાળી ડાખલી
આકરો=સહન ન થઈ શકે એવા
કાંતિ=શોભા; રૂપ
ભૂપરે=જમીનપર
હુધા=ભૂખ
ખગ=પક્ષી
પટ=વસ્ત્ર; લુગડું
દંપતી=ધણીધણિઆણી
ધરતાં=પહેરાંતાં
દુર્ભાગ્ય=(દુર+ભાગ્ય) કમનસીબ
પળવા=જવા
પ્રાણ=ધણી; નાથ
અલગું=વિખુટું; જુદું
ગુણવંતી=સારા ગુણવાળી સ્ત્રી
(દમયંતી)
રજની=રાત
હેરાન=દુઃખી

સતી=પતિ પર પ્રેમવાળી સ્ત્રી
જીવન=જેના વડે જીવવાનું છે તે;
પ્રાણ; ધણી
વ્યાધ=પારધિ; શિકારી
વૈદર્ભો=વૈદર્ભ દેશના રાજા ભીમ-
કની પુત્રી; દમયંતી; નળની સ્ત્રી
વલવલતી=ટળવળતી
કુળગુરુ= કુળ ગૌર
સલુણી=મનોહર કાંતિવાળી સ્ત્રી
સહી= નકકી
અહિદંશ=સાપનો (કર્કોટકનો) ડંખ
વિરુપ=કદરૂપું; બેડોળ, કુખડો
ઋતુપર્ણા=અયોધ્યાનો રાજા
સારથી=રથ હાંકનાર
શીઘ્ર=તરત
નરમણિ=(નર+મણિ) પુરુષોમાં
રત્ન; રાજા
બાહુક=નળરાજા (એ નામ એણે
ઋતુપર્ણા રાજાને ત્યાં રાખ્યું હતું)
લક્ષણ=સ્વભાવ; ગુણ; ટેવ
કળ્યાં=જેયાં
બાળુડાં=છોકરાં; બાળક
હૃદયેલા=હૃદયથી ગાંડા જેવા થએલા
સાનુકૂળ = (સ+અનુકૂળ) મસ્જી

માફક; પાધરં	ટકતાં=રહેતાં
છકી જવું=છકી જવું; ફાટી જવું;	નીતિ=નિયમ
અહંકારે ભરાવું	કિંવા=અથવા
હારવી=ગુમાવવી	છુત=જુગાર; જુગડું

સમજુતી—વિદર્ભ દેશના રાજા ભીમકની દમયંતી નામે સુંદર પુત્રીએ હંસને મોઢેથી નળનાં વખાણુ સાંભળીને મનથી તેને (નળને) પરણવાનો નિશ્ચય કર્યો. સતીએ સ્વયંવરની મોટી સમામાં દેવ, મનુષ્ય, રાજા વગેરેને છોડી, તેણે પ્રેમથી નળ રાજાને ગળે વરમાળ પહેરાવી (૧) દેવી સમાન શોભતી દમયંતીથી નળરાજાને સારા ગુણુ ને રૂપ-વાળાં એક પુત્ર અને એક પુત્રી થયાં, તેઓએ સ્વર્ગનાં જેવાં મન ગમતા બહુ સારાં સુખો ભોગવ્યા, વળી રાજાએ પવિત્ર આચરણથી વર્તી સારી આબરૂથી રૈયતને પાળી. (૨) અરે નળરાજા વિચારવાન હતો, છતાં પોતાના ભાઈ પુષ્કરની સાથે જુગાર રમ્યો; જેના માથા પર નકારી હાલત ભમતી હોય તેને અવળું જ સૂઝે. એ મુજબ એનું રાજ્ય પુષ્કરના હાથમાં ગયું, બાળકો મોસાળ ગયાં, અને નળ દમયંતી એક કુગડાંભેર શહેર બહાર નીકળ્યાં. (૩) અતિ કામળ પગમાં ધણી શ્વેત કાંટા, કાંકરા વાગ્યા અને ટેકરા ચઢતાં ઉતરતાં સહન ન થઈ શકે એવો થાક લાગ્યો, ત્રણ દિવસના અપવાસ થયા અને તેમની આંખો ઉડી પેસી ગઈ, મોંની શોભા ઝાંખી પડી ને શરીરમાં બળ રહ્યું નહિ. (૪) ત્યાં આવેથી ભોંય પર ઘણાં પક્ષીને ખેડેલાં જોયાં, તેથી રાજાએ જીખનું દુઃખ સમાવવાને તે પક્ષીઓ પર પોતાનું કપડું ફેંક્યું; તે કપડું લઈને પક્ષીઓ ઉડી જવાથી, ધણી ધણિઆણીએ એક વસ્ત્ર પહેર્યું. આવું કમનસીબ જોઈને નળની શુદ્ધ ઠેકાણે રહી નહિ. (૫)

ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક પ માના અર્થની નોટ આઠ આના. [૬૭

દમયંતીને દુઃખોથી ખચવા માટે પીયર જવાને ધણું કહ્યું પણ તે ગુણવાન સ્ત્રીને પતિથી છૂટાં થવું ગમ્યું નહિ, જંગલમાં ધણા હેરાન થઈને રાત પડતાં બંને જણુ ઊઘી ગયાં. પણ મધરાતે નળરાજ અર્ધુ વસ્ત્ર ફાડી નાંખીને દયા ત્યજીને ચાલ્યો ગયો. (૬) સતી જાગીને જુએ તો ધણીને ન દીઠો, એટલે ખેલાન થઈને ભોંયપર પડી, અને હે નાથ ! હે જીવન ! ક્યાં ગયાં ? એમ વારંવાર પોકારતી, ગલરાઈને નળને શોધતી હતી, એવામાં અજગરના મોંમાં આવી પડી. એવા દુઃખમાં ટળવળતી દમયંતીને એક પારધિએ તદખીરથી ખચાવી. (૭) જેમ તેમ કરીને માસીને ત્યાં ગઈ, અને ત્યાં દુઃખે સુખે કેટલાક દિવસ રહી. પછી સુદેવ કુળગોરની શોધથી મનોહર કાંતિવાળી (દમયંતી) નક્કી પીયરમાં પહોંચી. કઠોંટક નાગના કરડવાથી કદરૂપો બનીને નળ ઋતુપર્ણા રાજનો રથ હાંકનાર થઈને રહ્યો, પછી સતી દમયંતીનો ફરી સ્વયંવર સાંભળીને પુરુષોમાં રત્ન એવો નળરાજ તરત ત્યાં ગયો. (૮) બાહુક (નળ)નાં રૂપમાં બહુ તદાવત હતો. પણ લક્ષણો નળનાં જોયાં. પછી બે બાળક અને દમયંતી નળને હરખાયલાં જઈ મળ્યાં, આ વખતે નાગના ઝેરની અસર (પાસ) ગઈ એટલે નળ સ્વરૂપવાન થયો અને પુષ્કર તાબામાં આવી નમ્યો, ને ગયેલું રાજ્ય મળ્યું, માટે પરમેશ્વરની મહેરબાની થાય તો બધું સીધું થાય છે. (૯) કોઈએ સુખના વખતમાં છકી જવું નહિ તેમજ દુઃખના વખતે હિંમત છોડવી નહિ, કારણ કે સુખ દુઃખ હંમેશાં રહેતાં નથી, વળી ગરીબ અથવા રાજા બધા જીગારથી દુઃખી થાય છે. એ નિયમ મનમાં રાખવો; અને કોઈએ આ દુષ્ટ દુર્ગુણ પાસે કદી પણ નક્કી જવું નહિ. મતલબ કે જીગાર રમવો નહિ. (૧૦)

પાઠ ૪૪.

ઊડતો રોગ=ચેપી રોગ
ચોટે છે=વળગે છે; થાય છે
પરમાણુ=(પરમ+આણુ) ધણીજ
નાની રજકણ

છુટાછવાયાં=દૂર દૂર ભાગમાં
ઓરી=છેક નાના સૈયડ; ગોખર
મોટી ઉધરસ=ખરાખ ઉધરસ
અવધિ=(અવધ+ધ) મુદ્દતી
પ્રાણુહર=(પ્રાણુ+હર) જીવ લેનાર
કોલેરા=હથોક; કોગળાઉં
કોગળાઉં=ઓકી ઓકીને મરે તે રોગ
હથોક હથવું ને ઓકવું
ધોવણુ=ધોતાં નીકળેલું પાણી
નિર્ગત=(નિર્+ગત) શક્તિહીન;
નખજો; કમજોર

નવેસર=ફરીથી; ખીજવાર
પ્રાણુધાતક=(પ્રાણુ+ધાત+અક) જીવ
લેનાર
ગ્રેઈન=ઘઉંના દસ દાણાભાર
ખાજરીપૂર=ખાજરીના વજન જેટલું
પાવલીભાર=પાવલીના વજન જેટલું
પેટું=પેટની નીચેનો ભાગ
ધારટર=લેપ

શેક=ગરમાવો

સત્રિપાત=સનેપાત; વાના ચાળા
પેટમાંનું પાણું વળે=ઉલટી થાય;
ઝોકારી આવે

પાઠ ૪૫.

સત્યવાદી=(સત્ય+વાદી) સાચું
જોલનાર
રાજસભા=રાજકારભાર કરનાર મંડળ
મસલત=વિચાર
સભ્ય=સભા લાયક
મત=અભિપ્રાય; વિચાર
કાન પર ધરી નહિ=પત કરી નહિ;
ગણુકારી નહિ
કારી જખમ=નહિ વીસરાય એવું
દુઃખ

જુરસો=લાગણી
ધાત=ખૂન; કતલ
વ્યર્થ=ફેાકટ
કોલ=વચન

પાઠ ૪૬.

ચાતુરી=ડહાપણ
તાબુત=તાજીઆ; મહોરમનો તહેવાર
કમ=નિયમ

આગ્રહ=હટ; જી

પ્રયુક્તિ=(પ્ર+યુક્તિ) વિશેષ યુક્તિ

નિવેડો=તોડ; નિકાલ

વાસ્તવિક=યોગ્ય

સમજીતી=સમજ; વિચાર

સમાધાન=સમજીતી; નિવેડો

એકદીલી=સંપ; એક્ય

પ્રવીણ=નિપુણ; કામેલ; ચતુર

કુનેહ=યુક્તિ; ચતુરાઈ

હજરત=મુસલમાનોને માન આપ-

વામાં બોલાવેલો શબ્દ

મૂર્તિપૂજક=મૂર્તિ પૂજનાર(મૂર્તિ+પૂજ+અક)

જીર્ણોદ્ધાર=(જીર્ણ+જીવનું+ઉદ્ધાર

સમારવું તે) જીવનું સમારવું તે

મુખી=આગેવાન; અગ્રેસર

ફજર=સવાર; પ્રભાત

બડી ફજર=પ્રભાત પહેલાં; મગસકું

અગ્રેસર=(અગ્ર=આગળ+સર=જનાર)

મુખી; આગેવાન

અમીન=વિશ્વાસુ; ભરોસાદાર

સંકેત=વિચાર

ઉંચી અક્ષય-સારી સમજ

પાઠ ૪૭.

હાક=બૂમ

ભાંચા=તૂથ્યા; નરમ પચા

તાક=ગાત્ર; અવયવો

નૈપથ ભાણુ=નૈપથ દેશનો સૂર્ય; નળ

જોત=તેજનો ભડકો

ઉગ્રોત=પ્રકાશ

પેરે=પેડે

કુંડળ-કાનની લાલીને પહેરવાનું

ધરેણું

લહેકે=શોભે

અરગમ=ધણી જાતની સુગંધી

મેળવીને બનાવેલો ભૂકો; ચંદન

કમળનયન=કમળની પાંખડી જેવી

આંખ

ફંદ=ફાંદો; પાશ

નાસા=નાક

કીર=પોપટ

પંચ=પાંચ નળ

ગજમુક્તા=(ગજ+મુક્તા) હાથીના

ગંડ રથગમાંથી નીકળતાં મોતી

કુંજર=હાથી

શુંડાકાર=(શુંડ=સૂંઠ+આકાર) સૂંઠના

આકારના

હૃદયે=છાતીએ	ભાણુ=સૂર્ય; ભાનૂ
શોભાળ=શોભાવાળા	ગતે=ગતિ; જોરવડે
નાભિ કમળ=જેની ઢુંટીમાંથી કમળ	વાય=વાયુ
ઉત્પન્ન થયું એવા; વિષ્ણુ	મહિમાએ=મોટાઈમાં
કટી=કેડ	મેર=મેરૂ પર્વત
કુંજરકાળ=હાથીનો દુશ્મન; સિંહ; વાઘ	કુમેર=અલકાપુરીનો રાજા; મહાદેવના
શાદ્ધૂલ=વાઘ	ધનનો અધિપતિ; ભંડાર
ગત્ય=ચાલ; ગતિ	ઐશ્વર્ય=મોટાઈ
નરપત્ય=નૃપતિ; રાજાઓ	જુદ્ધે=લડાઈમાં
તવ=ત્યારે	ત્યાગી=મોહ વગરનો; જેને સર્વસ્વ
તેજે=પ્રકાશમાં	છોડી દીધું હોય તે

સમજાવતી—સ્વયંવરમાં ખૂબ પડી કે, ઓ નળ આવ્યો, એ સાંભળી સધળા રાજાઓના ગાત્ર શિથિલ થયા. જેમ સૂર્યના ઉગવાથી બધા તારાઓ ઝાંખા પડી જાય છે, તેમ નળરાજા આવવાથી સધળા રાજાઓ તારાની પેઠે ઝાંખા પડ્યા. (૧) નળરાજાના મુગટ ઉપર પ્રકાશના જેવા હીરા ચળકે છે. કાનનાં કુંડળ સૂર્યના કિરણોની પેઠે પલકારા કરી રહ્યાં હતાં અને શરીર પર સુગંધીવાળા પદાર્થ મધમધી રહ્યાં હતાં. (૨) પુત્રેમના ચંદ્રની પેઠે મોટું શોભે અને આંખ રૂપી કમળ તો જાણે પ્રેમનો ફાંસો હોયતી ! નાક પોપટની ચાંચના જેવું શોભે છે, એવી શોભાવાળા નળ ચાર દેવ સાથે આવતા હતા, તેમને કોઈ ન દેખતાં સૌ કોઈ એકલા નળનેજ દેખતા હતા. (૩) જેના ગળામાં હાથીનાં મદનાં ટીપાં જેવાં મોતીનો હાર હતો, હાથ હાથીની સૂંઠના આકારના હતા, જેનું હૃદય અને નાભિકમળ ઘણાં શોભાવાળાં હતાં.

જેની કંમર સિંહને પણ હડાવી દે એવી હતી. (૪) નળને વાઘની પેઠે ચાલતો આવતો દેખી સર્વ રાજાઓ નાહિમેઠ થયા કે એ દમયંતીને જીવાડનાર છે તેથી હવે નક્કી એ દમયંતીને પરણશે. (૫) દમયંતીને ખજર થઈ કે જે નળના હંસે વખાણ કીધાં હતાં તે નળ આવ્યો; તેનું તેજ તો જાણે સૂર્ય તપતો હોયની ! પણ ચંદ્રના જેવી તેનામાં શિતળતા હતી. (૬) ચાલમાં તો જાણે પવન જેવો, મોટાઈમાં તો જાણે મહાદેવ જેવો, મનના સ્થિરપણામાં તો જાણે મેરે પર્વત જેવો, અને ધનમાં તો જાણે કુબેર હોયની ! એવો દેખાતો હતો. (૭) સાચું બોલવામાં શિબિર રાજા જેવો, મોટાઈમાં નિર્ધૂષ રાજાના જેવો, લડાઈમાં જાણે ઇંદ્રના જેવો અને ત્યાગીમાં જાણે હરિશ્ચંદ્ર જેવો નળ આવ્યો. (૮)

પાઠ ૪૮.

આણોદ=વડોદરા પ્રાંતમાં નર્મદા કાંઠે જત્રાનું ધામ છે.

કંદ=સૂર; ધાટી

પદ=કવિતાનું ચરણ; દૂક

અચ્છો=સારો; મજનો

નિરાધાર=નિર્+આધાર આધાર વગરના

દર્શન=જાંખી

લાવણી=કવિતાની એક જાત

કરનાળી=ઓન અને નર્મદા સંગમ-પર એક ગામ છે.

કૃષ્ણચરિત્ર=કૃષ્ણલીલા

કદપના=ધારણા; અટકળ

પ્રવાસ=મુસાફરી

નિમિત્તે=કારણે; સખએ

વ્રજભાષા=વ્રજમાં બોલાતી ભાષા

ઉગ્ર=કોધી; તાપસી

ખાંધો=મંધારણ

લીન=એકતાન; મશગુલ

યશોદા=નંદની સ્ત્રી; કૃષ્ણને ઉછેરનાર મા

ઓર્શીગણ=આભારી

તાંબુરો=એક જાતનું વાજુ

૭૨] ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક રતના અર્થની નોટ પાંચ આના.

કીર્તન=ગુણગાન

ક્ષણભંગુર=નાશવંત

શૃંગાર=પ્રેમ

સાહિત્ય=ઘતિહાસ, અલંકાર, કવિતા

વગેરે ભાષાના ગ્રંથો

ઉભરૌ=ઉમળકો; લાગણી

ચંચળ=ચળાયમાન; ડગમગતી

પ્રકૃતિ=રિચિતિ; હાલત

તરુણો=જુવાન પુરુષો

સૃષ્ટિસાંદર્ભ=કુદરતની શોભા

સંગીત=ગાવું બજાવવું તે

પાઠ ૪૯.

ચાણક્ય=ચંદ્રગુપ્તનો પ્રધાન

પ્રપંચ=કાવતરું

વત્સ=નોકરને બોલાવવામાં વપરાતો

શબ્દ

પુનઃ=ફરીથી; બીજીવાર

પ્રવેશ=દાખલ

પ્રતિ=તરફ

નિર્દોષ=(નિર્+દોષ) બીન ગુનેહગાર

અચાનક=ઓચિંતો; એકાએક

અમાત્ય=પ્રધાન; વજીર

વાગ્દોષ=(વાક્+વાણી+દોષ) વાણીનો

દોષ; બોલવામાં ભૂલ

ભપતાબંધ=પહેરા સાથે

વિરાજ્યે=ભિરાજ્યે; બેસીએ

અઘટિત=(અ+ઘટિત) અથોગ્ય

અકારં=અણુગમતું; નાપમંદ

મર્મ=ભેદ; છૂપું કારણ

આદર=માન

ધમધોકાર=ધણોજ

ગત=મરણ પામેલો; મરુંમ

પૂર્ણિમા=પુનેમ

તુલ્ય=પરાપર; સમાન

પ્રતિપ્રિય=ગમતું કરી બદલો વાળવો તે

નિવૃત્તિ=શાંતિ; નિરાંત

સહર્ષ=(સ+હર્ષ) આનંદભેર

અવિરુદ્ધ=(અ+વિરુદ્ધ) મળતાપણું

અધન્ય=(અ+ધન્ય) અભાગીઓ

કમનસીબ

રાજવિરોધી=રાજની બેલટો ચાલનાર

અઘાપિ=(અઘ+અપિ) આજસુધી;

હજી લગી

માજી=પહેલાંના; અગાઉના

વિરુદ્ધ=ઉલટી

પ્રતિકાર=ઉપાય; ઈલાજ

વિનમ્રું=કહું

અન્વય—ચાણક્યને અચાનક તેડેથી નિર્દોષ પણ ભય પામે. તો હુંતો ગુનાહમાંજ છુંજ તો તેહ દૂર થકી મને ભય કેમ ન રહે ?

સમજુતી—ચાણક્યના એકાએક તેડાથી ખીન ગુનેહગાર પણ ખીએ, તો હું તો ગુનેહગારજ છું તો તે ઘાતકીથી મને ખીક કેમ ન રહે ? મતલબ કે ખીક રહેજ.

પાઠ ૫૦

ધનવંત=(ધન+વંત) પૈસાદાર
ધર્મ=દરજ; કર્તવ્ય
વિનતિ=અરજ
રૂડાં=ખરા; સાચા
લક્ષ=ધ્યાન
દો=આપો
વડાં=ખૂબ
જરણુ=ધરડાં
પાંગળાં=પગમાં જન્મથી ખોડ
હોવાથી ચાલી ન શકે તેવાં
નિકટ=નજીક; પાસે
સ્નેહી=જ્ઞાતાં; દોસ્ત
કારજો=કામો
સરો=પાર પડો; કરો
હરો=વર્ષ લો; મટાડો
દોહલાં=અધરાં
રૂઝવો=રૂઝ લાવો; સારા કરો

ધ્રૂજત=ધ્રૂજતા; કંપતાં ધરધરતા.
હાડ=હાડકાં; શરીર
મંદ=ધીમી
અસર=ઝાગણી
વજ=દયા વગરનું; કઠણુ
છાતી=હૈયું
રૂડી=ઘણી
ધર્મકાજ=પુણ્યનું કામ
નિરાશ્રિતો=આશ્રય વગરના; નિરાધાર
તાણુંજ=તુંજ
કુંભર બાંધીને=મંડયા રહીને
કાપીએ=મટાડીએ; દૂર કરીએ
ધીરવું=આપવું
હણી=નાશ કરી
સંચીએ=મેળવીએ; એકઠું કરીએ
છાંડજો=મૂકી દેજો;
કરો=વેરો; રિવાજ
હરો=હરણુ કરો; છોડી દો

ધૂર્ત=ધુતારો

વે'મ=વહેમ

ચોંપ=કાળજી; ચેટક; ખંત

ધર્મબુદ્ધિ=દાન કરવાની બુદ્ધિ

મોખરે=આગળ

પાત્ર=માણસ

વિનવી=સમજાવી

નિર્જળ=(નિર+જળ) પાણીવગરના

નવાણુ=પાણીની જગાઓ (જેવા
કે કુવા, વાવ, તળાવ વગેરે)

તીર=ઓવારા

સઘ=તરતજ

ધોંગી=મોટી જખરી

રચો=ખનાવો

નખળાં=કમજોર; માંદા

ચણાવો=મંધાવો

ભલીભાત=સારી તરેહની

આદરવી=શરૂ કરવી

ઔષધાલય=(ઔષધ + આલય)

ઇસ્પતાક્ષો; દવાખાનાં

જત=શરીર

કુખાળા=રોગી

ભાળી=જો

ભાખો=ખોસો

ઉઠાવ=જમાવ

ગળેલા=ગળી ગએલા; શક્તિહીન

થએલા

અંધા=આંધળા

ધારી શકે નહી=કરી શકે નહિ

પાલણુ=પોષણ, ગુખરો

ઉંધારો=ખરચો

સંપી=હળીમળીને

સુધારી=સુધારો કરી

શિરતો=રિવાજ; રીઠી

જમાવો=ફેલાવો; સારી રીતે ચલાવો

ધરો=રાખો

કાવ્યકળા=(કાવ્ય=કવિતા+કળા=

હુનર) કવિતાનો હુનર એટલે

નવી કવિતા કરાવવી તે

ધીર=ધીરજવાન

જુગોજુગ=ધણા કાળ સુધી

ધરાવો=રાખો

શુભ=સારો

લા'વો=ઓરીઓ

સમજુતી—ખરા દેશીઓ હું તમને અરજ કરું છું કે તમારામાં

જે પૈસાદાર હોય તે ગરીબ માણસોને માટે ખૂબ ધ્યાન આપો, ધણી ઘરડાં, આંધળાં પાંગળાં માણસો છે તેની અને બધા રોગીની તમારે ખખર લેવી. (૧) નજીકના વહાલાંનાં કામ કરો અને પારકા માણસોનાં દુઃખ જોઈ તેમને મદદ કરો. તમે મહેનત લઈને તેમના શરીર અને મનના ધણા અધરા રોગો મટાડો. (૨) ધૂજતા શરીરના અને ધીમી નાડીના, તેમજ મુંગા પ્રાણી, દરદનું દુઃખ શી રીતે વેઠી શકે? તેમને જોઈને હૈયામાં વજ્ર છાતીવાળા માણસને લાગણી પેદા થશે તો તમે ધર્મના કામમાં ધણી દયા રાખો. (૩) દુઃખી અને આશ્રય વગરનાને પાળવા એ આપણી કરજ છે એમ સમજવું આટલીજ સમજણ દેખાય છે. તો મંડ્યા રહીને દુઃખ દૂર કરવા એજ દેશીનું અભિમાન છે. (૪) આપણે મરી જઈશું ત્યારે પૈસો આપણી સાથે આવવાનો નથી, પણ ધર્મ આવવાનો છે, માટે પાપનો નાશ કરી પૈસો પુણ્યના કામમાં ખરચો જેથી કરીને આ દુનિયામાં આખર મેળવીએ અને મરી ગયા પછી મોક્ષ પામીએ. (૫) તમે નાત જમાડવાના રિવાજ છોડી દેજો, અને વરઘોડાની શોભાને છોડી દો, જે આખર મેળવવા માટે અભિમાન રાખતા હોય તો, ધુતારાને આપવું નહિ અને તે પૈસાથી ગરીબોને પોષવા. (૬) વહેમને જડમાંથી કાઢી નાખજો અને સુધારવાને માટે ધણી કાળજી રાખજો. ગરીબોનાં દુઃખો મટાડો અને પુણ્ય કરવાની જુદીને અગળ લાવો. (૭) ગરીબ અને લાયકને દાન આપવું, તેના જેવી બીજી સારી સમજ નથી. નર્મદાશંકર કવિ તમને નમન-તાઈથી કહે છે કે ગરીબોને મદદ આપીને પછી તમે મોજમજા ભોગવો. (૮)

સમજુતી-પાણી વગરના-પાણીની તંગીવાળા-ગામોમાં, પાણીની

જગાઓ ગાળી કઢાવો અને જુના વાવ, કુવા, નદી, તળાવ, ઓવારા વગેરે હોય તેને શોધીને તરત સમરાવો, એ ફરજ છે! પૈસાદાર માણસો તમારી છે. (૧) મોટી જખરી ધર્મશાળા બંધાવો, કે જ્યાં માંદા સ્ત્રીપુરુષો રહે. તે માણસના શરીરનાં દુઃખ મટાડો એ ફરજ છે! પૈસાદાર માણસો તમારી છે. (૨) ચોકખી મોટી ધણા બાળક માય એવી નિશાળ બંધાવો અને બાળકોને તરેહ તરેહની વિદ્યા ભણાવો કે જેથી આખી ઉંમર સુધી ઉપકારો રહેશે. એ ફરજ છે! પૈસાદાર માણસો તમારી છે, (૩) મોટાં દવાખાનાં બંધાવી ચલાવો કે જેથી શરીરના દુઃખી માણસ પોતાનું દુઃખ મટાડે અને બિચારો રોગી બાળક ત્યાં રહી સુખ લે, એ ફરજ છે! પૈસાદાર માણસો તમારી છે. (૪) ભિખારીને જોઈને તેમની સાથે દયા લાવી બોલાવો, અને રોટલી આપીને પાછો ભીખ માંગતો રાખો નહિ. પણ તેને ધંધે રોજગારે વળગાડો કે જેથી તેને ફરીથી ભીખ માગવી ન પડે. ઉઠાવ હોય એવા હજારો ઉદ્યોગ કરો. એ ફરજ છે! પૈસાદાર માણસો તમારી છે. (૫) શરીરે ગળાઈ ગએલા, દાઝેલા અને આંધળાં હિંમત રાખીને રોજગાર કરી શકે નહીં એવા માણસના ગુજરાન માટે તમારી દોલત ખર્ચો. એ ફરજ છે! પૈસાદાર માણસો તમારી છે. દરેક રિવાજ હળીમળીને સુધારો ને બધાના ખપનો સામાન બહુ સસ્તો કરો અને હંમેશાં નઠારો વિચાર કરો નહીં, એ ફરજ છે! પૈસાદાર માણસો તમારી છે. (૭) પારકે દેશ જઈને દુકાન સારી રીતે ચલાવો અને બીજા લોકોના લાખો જાતના હુન્નરો શીખી લાવો. ઉમંગ રાખો અને હિંમત છોડી દો નહીં. એ ફરજ છે! પૈસાદાર માણસો તમારી છે. (૮) કવિની પાસે કવિતાનો હુન્નર કરાવો! મતલબ કે નવી કવિતા બનાવરાવો, અને ધણા કાલ સુધી ધીરજવાન

એવું નામ રાખો, અરે ! માણસ આવી પૈસાદાર સ્થિતિ ફરીને
મળશે નહિ. માટે દલપતરામ કવિ કહે છે કે તમે આ સારો
ઓરીઓ લઈ લો. (૯)

પાઠ ૫૧.

સ્વરૂપ=(સ્વ+રૂપ) અસલ રૂપ
પ્રવાહ=વહેણ
ગંજવર=જાગરા; મોટાં
ખંધ આંધ્યો=દરીઆનું પાણી ફરી
વળતું અટકાવવા લીંત ચણી.
ચુરજ=દિવાલને ટેકા આપનાર જે
ચણતર હોય તે
ખળભળાટ=તોફાન
મહાભારત=ખુબ મોટું ને અધરું
રોગિષ્ટ=(રોગ+ઈષ્ટ) રોગ ઉત્પન્ન
કરે એવા
સંરક્ષણ=(સમ=સંપૂર્ણ + રક્ષણ)
પુરેપુરી જળવણી
આડ=અંતરાય; આડી વાડ
સ્વિટ્ઝર્લાંડ=એ યુરોપના સઘળા
દેશ કરતાં વધારે પહાડી દેશ છે
ચિલી=દક્ષિણ અમેરિકામાં દેશ છે
જર્મન સમુદ્ર=ઉત્તર સમુદ્ર ઈંગ્લાંડ
જર્મની અને ડેન્માર્કની વચ્ચે છે

ખિસ્કે=ક્રાંસની પશ્ચિમે ઉપસાગર છે
કસ=સત્વ
કૃત્રિમ=મનાવરી; નવા કરેલા
રૂપાંતર=ફેરફાર; જુદાં જુદાં રૂપ
સંયોગીભૂમિ=(સંયોગ+ધ્મ+ભૂમિ)
ખે મોટા જમીનના ભાગને જોડ-
નારો જમીનનો નાનો ભાગ
સામુદ્રધુની=ખે મોટા પાણીના ભાગને
સાંધનારો પાણીનો નાનો ભાગ

પાઠ ૫૨

દ્વેષ=ખાર; કીનો
અવગુણ=(અવ=નીચો+ગુણ) નદારો
ગુણ; દોષ
પેટમાં ડાઘ રાખીને=મનમાં વાત
રાખીને
ગૂંદી નાખવું=ઉછળતા લીલા મોઢને
વાઢી નાખવો
કુંદવા=ધાસની ગંજીઓ
ગંજી=ધાસનો ઢગ
એક મોટી પ્રજા ચર્ચ શક્તી નથી=

સંપ રાખી શકતા નથી
મજ્જુત=સખળ
અવધિ વગરનો=પાર વગરનો
હૃદયાર=હૃદ ઉપરાંત; ધણોજ
રહેણી=રીતભાત
વેનિસ=ઈટાલીમાં બંદર છે
સુકુમાર=સુકોમળ; નાજુક
દેશનિકાલ=દેશપાર; કાળાપાણી
વાટખરચી=રસ્તા ખરચ
કાળાપાણી=દેશનિકાલ
પજવણી=દુઃખ; હેરાનગતિ
વિરોધી=દુશ્મન; શત્રુ
સતાવણી કરે છે=દુઃખ દે છે
રિદ્ધિ=દોલત; ધન
સિદ્ધિ=મોટાઈ
રિદ્ધિસિદ્ધિ=દોલત ને મોટાઈ

પાઠ ૫૩.

દીવાદાંડી=સંસ્કૃત દીપદંડ ઉપરથી
(દીપ=દીવો+દંડ=થાંભલો) દીવો
મૂકવાનો થાંભલો
સહીસલામત=નિર્ભયપણે
દીપમાળ=દીવો મૂકવાને બાંધેલો
અણુતરનો થાંભલો

મિનારો=પથર કે લાકડાની ઉભા
થાંભલા જેવી ઈમારત; હજીરો
ખરાબો=પાણીથી ઢંકાયેલો ખડક
ખડક=પાણીમાં રહેલા કુંગરા
ખાર્=નદીનું મુખ કે જ્યાં નદી
સમુદ્રને મળે તે જગો; સમુદ્રમાંથી
ઉતરવાનું ઢંકાણું
હજીરો=મિનારો; (તાપી નદી જ્યાં
આગળ દરીઆને મળે છે તે
જગા. અહીંની હવા ધણી સારી
છે. અહીં દીવાદાંડી પણ છે.)
ખાકસ=સાહેબનું નામ છે એ
હજીરો તેણે બંધાવ્યો હતો.
કરામત=યુક્તિ; ગોઠવણ
ઝરખો=ખારીથી આગળ કાઢેલો ગોખ
સહાયતા=મદદ
તખક=માળ

પાઠ ૫૪

સાજ=સામાન
ગાવે=ગાય
જશ=આખર
હામ=હિંમત
ન્યારા=કોઈ જુદી જ તરહના

ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક ૧ લાના અર્થની નોટ ચાર આના [૯૯

પાતાળ=પૃથ્વી નીચેનો ભાગ
 પોપડા=જમીનનું ઉપલું પડ
 ઉદ્ભિજ્જ=ઉદ્ = બહાર + બિદ્ =
 બેદવું) વનસ્પતિ
 સૃષ્ટિ=કૃત્રિયા
 અદ્વાઈ=ફેરવાઈ
 ક્રમે=એક પછી એક
 મંડાઈ=સ્થપાઈ
 નમુનો=કંઈકે ભાગ
 નિશાની=પત્તો; એધાણી
 ભૂચર=(ભૂ+ચર) જમીન પર વસનાર
 પ્રાણીઓ
 સુનું=સોનું
 દ્વિલદાઝ=(દ્વિલ+દાઝ) મનની લાગણી
 કષ્ટ હરનારાં=દુઃખ લઈ લેનારા
 લંડાર=જથો; ખજનો
 ચાર=વહાલા
 રાજે=શોભે
 રજનીરાજ=(રજની+રાજ) રાતના
 નખેતર=નક્ષત્ર [રાજ; ચંદ્ર
 સ્થિરતા=શાંતિ
 છાજે=શોભે
 રાશી=સૂર્ય ચંદ્રને ફરવાનો માર્ગ
 સોહાએ=શોભે

અધર=આધાર વગર; અતરંગી
 ગોલ=ગોળાઓ; ગ્રહો
 પોલ=આકાશ; પોલાણ
 જગદાધાર=(જગત+આધાર)પરમેશ્વર
 ખટઝતુ (ખટ=છ) છ ઝતુ (હિમંત,
 શિશિર, વસંત, ગ્રીષ્મ, વર્ષા ને શરદ)
 ધારા=કાચદા; નિયમો
 હાટ=ખજર; ચોટાં
 લતા=વેલી
 પાપાણુ=પત્થર
 સાથ=જથો; સમૂહ
 રહોયે=શોભે
 ગાને=ગાયનથી
 કલ=ખેલ
 નગ=(ન+ગ) પર્વત
 રઢિઆળાં=શોભિતાં; દેખાવડાં
 સલુણું=મધુરં
 ધટધટમાં=દરેક સ્થળે
 અગાધ=ધણીજ
 લીલાવાડી=કૃત્રિયારૂપી વાડી; સોંદર્ભ
 રૂપી વાડી
 ક્ષેમ=કુશળ
 લલિત=સુંદર
 ઉપવન=નાનું વન; વાડી; બાગ

હાડતી=વહાણ કરતી
સજી=પહેરી
ટેક=કાળજી
સર=(સ+અ) સરોવર
રમ્યપણું=સુંદરતા
અગોતપણું=પક્ષીઓનું

શુદ્ધ=પાપ વગરના; પવિત્ર
સુસ્વરૂં=(સુ+સ્વર) સારા સ્વરવાળું
પાપ હરનારા=પાપ બાળનાર
લીલામૃતધારા=(લીલા=ક્રીડા+અમૃત
+ધારા) સૌંદર્યરૂપી અમૃતનો પ્રવાહ.
લીલા=સૌંદર્ય

સમજીતી—હે ! જગતના ધણી પરમેશ્વર, આ કેવી શોભા !
અને કેવો સામાન બનાવ્યો છે ! તારા ગુણ ગાવામાં કવિ અને ભક્તો
હિંમત હારી ગયા, એવાં તારાં કામ ધણાં અદ્ભુત છે—હું પાતાળની
બનાવટ શી કહું ! તેમાં પડો, ઢોળાવો અને જીદી જીદી જતની
જમીન, જેમાં ધણી જીની વસ્તીઓ, ધણી જીદી તરેહની વનસ્પતિ
અને ધણી જાતના જીવ છે, ધણી દુનિયા અનુક્રમે બદલાઈ ગઈ અને
વળી પાછી સ્થપાઈ એ વાતો ખોટી નથી, કારણ કે તેની નિશાનીઓ
અને નમુનાઓ હમણા પણ છેજ—મટોડીનાં જાતજાતનાં પડો અને
વળી કાંકરાના જાતજાતનાં પડો અને ચુનાના ને મથરના જાત-
જાતનાં પડો અહીંઆ અનુક્રમે નથી, અને પૃથ્વીપર ચાલનારાં—વસનારાં
અને જળમાં રહેનારાં પ્રાણીઓનાં નિર્જીવ ખોખાં પથ્થર રૂપ થએલાં
હોય છે. ઘેર ઘેરના બધા લોક લોહું અને સોનું વાપરે છે. તે એ
બધું હે ! દુઃખને લઈ લેનાર પ્રજા તેં મનમાં દયા લાવીને માણસોને
માટે બનાવ્યું છે. હે ! વહાલા પ્રભુ તારાં ડહાપણનો ભંડાર પાર
વિનાનો છે. (૧) આકાશની રચના શું કહું ! બધા ગ્રહોમાં સૂર્યનો
પ્રકાશ વધારે દીપે છે, તે (પ્રકાશ) વનસ્પતિ અને પ્રાણીઓને માટે જમી-
નને ગરમી આપે છે, વળી રાત્રે ચંદ્રમા નક્ષત્રના સાહિત્ય સાથે દીપે

છે. અને વાયુની ધીમે ધીમે આવતી લહેરોથી શાંતિ ફેલાઈ રહી છે. સૂર્ય ચંદ્રને ફરવાના માર્ગો રાશીઓ કહેવાય છે. ચંદ્રની કળા સૂદમાં વધે છે ને વદમાં ઘટે છે તે, અને આકાશમાંનું ચાંદરણું જોઈને મન ખૂશ થાય છે. અને વાદળના ઘણા રંગો તરેહ તરેહ રીતે શોભે છે. આકાશનું પોલાણ મોટું છે, તેમાં બધા ગોળા, ત્રણ અંધર પણ રહેલા છે. તું જગતનો આધાર છે, પેલા પોલમાં અદ્ધર રહેલાઓનો તુંજ આધાર છે. તેં છએ ઋતુઓના ધારા નિયમિત કર્યા છે. (ટેક) (૨) આ સૃષ્ટિની શોભા કેવી છે! ઘણે ઠેકાણે શોભિતાં ચાટાં, પાણીવાળી જગાઓ અને પથરવાળી જગાઓ, ઝાડ અને વેલાથી ભરપૂર દેખાય છે. પશુઓનો, પંખીઓનો ને માણસ જાતનો સમૂહ એવો મંચો રહ્યો છે કે જાણે તે નાટકોના જેવો લાગે છે (કવિ કલ્પના કરે છે કે આ વિશ્વ એક નાટ્યસ્થળ છે, અને તેમાં પશુઓના, પંખીઓના અને માનવ જાતના એવા જુદા જુદા સમૂહ નાટક મંડળી રૂપે છે, તેઓ એકજ રંગ ભૂમિપર એકત્ર થયેલા છે) તે રૂપે, રંગે અને ગુણથી શોભે છે ને ગાયનથી મનનો મોહ પમાડે છે. બધા ખેતરોનો ઉભો પાક હાલીને ચમકાર કરે છે. અને પક્ષીઓના મધુર પ્યારા શબ્દ દુઃખ ભૂલાવે છે, સમી સાંજે સિંધુ, નદી અને નાળા લહેરે દોપે છે. તેમજ પર્વત, વન ઉપવન, મેદાન અને રાત પણ સુંદર શોભે છે. આવી રીતે બ્રહ્મ સાદું અને સુંદર છે તોપણ હે! બનાવનાર પ્રભુ બહુ અત્યારાધનું કામ જણાય છે. સર્વે સ્થળે ધણી શક્તિ અને બહુ સારો બોધ દેવા લાયક છે. (ટેક) (૩) સાંધ્યરૂપી વાડીની શોભાનું હું વર્ણન કરું. તે સુંદર, કુશળતા ભરેલી, હોંસથી લાડ કરતી, દરેક ઠેકાણે ખૂબ નાચે છે અને પ્રીત ઉપજાવે છે. તે નિશ્ચયથી સુંદર સાડી પહેરીને બહુ

૮૨] ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક ૪થાના અર્થની નોટ સાત આના.

કાળજી રાખીને હેતથી હસાવે છે, અને હંમેશાં મધુરાં ગીત ગાય છે, તેથી તે સર્વને ગમે છે. તેં દયા લાવીને સરોવર, દરીઓ અને નદીમાં પાણી આપ્યું છે. જંગલ, વનરપતિ અને પર્વતોની સુંદરતા આપી ઘણાં પક્ષીઓનું મધુર ગાયન સંભળાવ્યું છે, વળી ધર્મ દેખાડીને અમારી કંને ઘન કરાવ્યું. હે પાપને બાળનાર પરમેશ્વર! અમને બધાને ધણી બુદ્ધિ આપીને પવિત્ર બનાવો! પ્રભુ વધારે શું વખાણુ કરે! તમારી સૌદર્ય રૂપી અમૃતની ધારાને ધન્ય છે. (૪) (ટક)

પાઠ પપ.

સુધારાની ટોચ પર હતો=ધણોજ
સુધરેલો હતો.
તત્ત્વગ્ઝાન=(તત્ત્વ+ગ્ઝાન) કાર્ય કારણ
શાસ્ત્ર; ક્ષિલસોરી
લોકોકિત=(લોક+ઉકિત) લોકોનું
બોલવું; લોકવાયકા
સોનાનો વરસાદ વરસી રહ્યો છે=
પુષ્કળ પૈસાની આવક થઈ રહી છે
ગોદી=આંધેલી ખાડી
ભૂરચના=(ભૂ+રચના) જમીનની
બનાવટ
આબોહવા=(આખ+હવા)હવાપાણી
રાજ્યખંધારણુ=રાજ્ય ગોઠવણુ
સાહિત્ય=સામાન
ગ્રેટબ્રિટન=ઈંગ્લાંડ, વેલ્સ અને સ્કોટ-
લાંડ મળીને થયેલો ખેટ

જોગવાઈ=સગવડ; અનુકૂળતા
ખારકસો=વહાણો; જહાજો
ખનીજ=ખાણમાંથી ઉત્પન્ન થયેલાં
શહેનશાહત=રાજ્ય
નામના=ખ્યાતિ; આખર
પ્રીતિ=ભાવ
હિતચિંતક=(હિત=ભલું + ચિંતન=
વિચાર) ભલાનાં વિચાર
સ્વાર્થત્યાગ=(સ્વાર્થ+ત્યાગ) પોતાનો
લાભ છોડી દેવો તે
તરંગી=મનમાં ધુટાવાળો; ખોટા
વિચારવાળો
ફરજની લાગણી=કર્તવ્યની છાપ
નૌકાસેનાપતિ=(નૌકા+સેના+પતિ)
વહાણના લશ્કરનો ઉપરી
શ્રેષ્ઠતા=ખોટાપણું; ખોટાઈ

ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક ૫ માના અર્થની નોટ આઠ આના. [૮૩]

સ્વતંત્રતા=આપ અખત્યારી
મોકળા મનથી=ખુલ્લા દીવથી
સંમતિ=સલાહ
સ્વાભિમાન=(સ્વ+અભિમાન) સ્વ-
માન; ટેક

સ્વાશ્રય=(સ્વ+આશ્રય) પોતાની જાત
ઉપર ભરોસો રાખવો તે
સ્વાભાવિક=કુદરતી; ધર્મશ્રી
પ્રતાપ=તેજ; મોટાઈ
સમૃદ્ધિ દોલત

પાઠ ૫૬.

પૌત્ર=કોકરાનો છોકરો
વિકળ=દીકાં; દોહરાં
ક્ષણભંગુર=(ક્ષણ+ભંગુર) થોડી-
વારમાં નાશ પામનાર
ઉપયોગ=ભોગવટો; મુખવિલાસ
એળે=ફોકટ; નકામી
છાવણી=લશ્કરનો પડાવ
ભયભીત=(ભય+ભીત) ભયથી ખીધેલો
મમગીન=(મમ+ગીન) દીવગીર
વૃત્તિ=લક્ષણ
ધનસાન=આદમી; માણસ
આલીશાં=(અલી+શાન=પ્રતિષ્ઠા) ધણું
જર્જર=છેકજ જીનું [મોઢું

જીર્ણોદ્ધાર=(જીર્ણ+ઉદ્ધાર) જીનને
સમરાવવું તે
કાબેલ=હોશિયાર; માહિતગાર
બાહોશ=ચાલાક
સાંકડા મનનો=અખીલ
રોમ રોમ=રૂંઢે રૂંઢા
પાયમાલ=ખરાબ હાલત
નિષ્ફળ=ફોકટ; નકામી
જજીઆનો કર=માથા દીઠ વેરો
નામની=ઉપલક્ષ; કહેવા માત્રની
સંધિ=સલાહ

તખ્ત=ગાદી; રાજ્ય
સ્વતંત્ર=આપ અખત્યારી
કાવતરું=દગો; પ્રપંચ
શિરચ્છેદ=(શિર+છેદ) માથું કાપવું તે
સર=તાબે
વ્યર્થ=ફોકટ; નકામી
અલોપ=(અ+લોપ) જતાં રહેવું
ઝનુન=જુરસો
ચોથ=ખંડીઆ રાજ પાસે ઉપજ-
નો ચોથો ભાગ લેવો તે

પાઠ ૫૭.

કળા=તેજ; આખાદી
ફતેહમંદી=(ફતેહ+મંદ=વાણી)જીતવાળી

૮૪] ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક ૬ ફૂના અર્થની નોટ નવ આના.

યશસ્વી=કીર્તિમંત; યશવાળી
 ઉધરાત=ઉધરાવવું તે; વસુલાત
 મરણીઆ=મરવા તૈયાર
 સુરક્ષિત=(સુન્નરક્ષિત) સારી રીતે
 રક્ષણ કરેલા
 કટો=ખારીલો; જખરો
 વિગ્રહ=લગાઈ; જુદા
 દરમિયાન=વચલા વખતમાં
 કારકીર્દી=અમલ
 વિસ્તાર=ફેલાવો
 પગપેસારો=દાખલ થવું તે
 ધર પુટવાનો=માહો માંહે લગાઈ
 થવાનો
 સમયસૂચકતા=વખત વિચારી ચાલ-
 વાનો ગુણ; ઘટતો ઉપાય જલદી
 સુઝે એવી જુદી
 પ્રસંગોપાત=વખતો વખત
 જાહોજલાલી=આખાદી
 અનુપમ=(અન્+ઉપમા) જેની સર-
 ખામણી ન થાય એવી
 આણુ=દુવાઈ; હુકમ
 અંધાધુંધી=ગેર મદોખસ્ત; અવ્યવસ્થા
 પ્રવર્તાવનાર=ફેલાવનાર
 ડોલાખી=કમજોર કરી

અભિષેક=ગાદીએ બેસનાર નવા
 રાજા ઉપર પાણી દૂધ વગેરેની
 જે ધારા કરવી તે

પાઠ ૫૮.

કલાધવ=ઈસ્ટ ઈડિઆ કંપની તરફ-
 નો અંગ્રેજ સરદાર અને પછી
 ગયર્નર જનરલ
 પ્લાસી=મંગાળામાં શહેર છે; (એ
 ઠેકાણે અકબરના વખતમાં પલાસ
 [ખાખરનું વન] હતું તે પરથી
 એ નામ પડ્યું છે)

હયાત=જીવતો

સંભવ=આશા

કોડી=વખાર; ગોદામ

વિષ=ઝેર

કારાગ્રહ=કેદખાનું

નૌકાધિપતિ=(નૌક + અધિપતિ)

દરિયાઈ લશ્કરનો સેનાપતિ

સમર્થ=જોરવાર

ધડો=વિચાર

જલદ=તીખો; ગુસ્સાવાળો

આવેશ=જુસ્સો; અનુન

સલામતી=કાયમપણું

કાસળી=જડમૂળ

ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક ૭ માના અર્થની નોટ હસ આના. [૮૫

પરિચય=સહવાસ; ઓળખાણ
તરકટ=કાવતરં
રતાવેજ=લેખ
દૂય=મુકામ ઉઠાવી આગળ ચાલવું તે
મેટો=મેળાપ
વધાદાર=તીમકહલાલ; રાજભક્ત
વસારો=હલ્લો; ચઢાઈ
પાંખ=ખાળુ
મોરચો=લશ્કરના જે ભાગમાં તોપ
ગોડવેલી હોય તે જગો
પાટનગર=રાજધાનીનું શહેર
ફરમાન=હુકમ.

પાઠ પદ.

કાઉ-સીત્ત=કારભારી મંડળ
જમીન=કબુલાત આપનાર
રેસિડન્ટ=મોટા દેશી રાજ્ય પર
દેખરેખ રાખવા અંગ્રેજ સરકાર
તરફનો અમલદાર
આડતીઆ=એજન્ટ
પરવાનો=રજા ચિઠ્ઠી; પાસ; સનદ
સોસવું=વેલું; ખમવું
સમાધાન=નિવેડો; વોડ
પરાભવ=હાર

ઉઘાડો સ્વાર્થ=ખુલ્લી મતલબ
નિમૂળ=(નિર્+મૂળ) બંધ; સમાપ્ત
વેરાગી=વેપધારી રખડતા સાધુ
ચાંચીઆ=દરિઆઈ લૂટારા
ઈલકાબ=પદવી; ખીતાબ
જનરલ=મેટો
દુરંદેશીપણું=દીર્ઘદષ્ટિ; લાંબો વિચાર
તલ=સલાહનો દરાવ
વિધ્ન=હરકત
ડોલમડોલ=કમજોર
મમલત=છુપો વિચાર
વાલી=રક્ષક; હિમાયતી
ચીરીને=ઓળંગીને
નામોશી=કલંક
ખુશકી=જમીન માર્ગ
જખરદસ્તી=જોરજુલમ
ગંભીર=મોટો
રખર=સનમુખ; સામે
સદર દિવાની કોરટ=હાઇ કોરટ
અદાલત=કચેરી; કોર્ટ
પાડશાળા=ઉચું તાન આપનારી
શાળા
ઉત્તેજન=મદદ

પાઠ ૬૦.

અમલી=સત્તા

ધુસરા=ખોળ

પ્રતિષ્ઠા=આખર

સન્નિધિ=પાસે; નજીક

સગર્ભા=(સ+ગર્ભ+આ) દલાડાવાળી

પ્રતિષ્ઠિત=માન પામેલા

મંત્રી=સલાહ આપનાર

દહ=કાયમ; અચળ

ઉદ્ધાર=તારણ; ઉચી સ્થિતિ

ભરમાવે=ભોળાવે; ખોટું સમજાવે

સનંદ=પરવાનો

સમારંભ=મોટા કામની ઠાઠમાઠથી

કરેલી શરૂઆત

દબ્બખો=મામ; ધામધુમ

ખિલત=ભેટ; સરપાવ

નજર=નજરાણું; ભેટ

આભૂષણ=કીમતી ધરેણું

સામ્રાજ્ય=મોટું રાજ્ય

સિધાવી=માન સાથે પધારી

વંશપરંપરા=એકજ કુળમાં ઉતરી

આવેલા

પ્રતિનિધિ=ખીજાને બદલે કામ કરવા

નિમાયકો માણસ; એજન્ટ

ઈનાયત કર્યો=ભેટ કર્યો

પૂર્વજ્ઞે=(પૂર્વ=પહેલાં+જ્ઞ=જ્ઞાન-મેલાં)

પહેલાં જન્મેલાં તે; ધરડાંવરડાં

પદવી=દરજા

સ્મરણ કરાવી=યાદ દેવડાવી

પગરખાં=(રખાં એ રક્ષા ઉપરથી)

પગનું રક્ષણ કરનાર; જોડા

કારકીર્દી=જ્યાં સુધી કારભાર ટકે

ત્યાં સુધીનો વખત; અમલ

ટીકા કરવી=ગુણદોષ દેખાડવા તે

નજીવી=(ન+જીવ+ધ) જીવ વગરની;

હલકી

પતરાજી=શેખી; બડાઈ

નામોશી હીણપત; શરમ

અધમ=નબળી

અશ્વસોસ=પસ્તાવો

જાગીર=રાજ્યની મોટી સેવા

ખજાન્યા બદલ રાજ તરફથી જે

જમીન ગામ કે વર્ષાસન મળે તે

વકીલે મુતલક=સ્વતંત્ર એલચી

ડોલી=હાલી; નરમ પડી

ધોકો=હરકત; નુકસાન

રાજ્યદારી=રાજ્ય કારભારી

પાઠ ૬૧.

પલટણુ=લશ્કરની ટુકડી
 નામના=આખર; ખ્યાતિ
 અલગ=અગળું; આધું
 તહ=સલાહનો કરાર
 વિષ્ટિ=સલાહનો કરાર
 ઝઝુમતાં=વીંટાઈ વળતાં
 કવાયતી=ફૂલથી કેળવાયેલું
 પાયદળ=પગે ચાલનારું લશ્કર
 રસાલો=ધોડેરવાર પલટણુ
 મહાસમર્થ=ધણો જામરો
 કુશળ=જામરો
 જળાશયો=(જળ+આશય) પાણીનાં
 સ્થળો
 લાગણી=મરજા
 પ્રખળ=જોરાવર
 જગર=દિલ
 અહૈતર=કલ્યાણ; ભલું
 નામાંકિત=(નામ+અંકિત) નામીયો
 ખિતાબો=ઈલકામ
 સમયસૂઝ=સમય સૂચકતા

પાઠ ૬૨.

પહોંચ=દીર્ઘદષ્ટિ

સંધિ=સલાહ
 અંધાધુંધી=અંધેર; ગેરવ્યવસ્થા
 જુમો=જોખમ; જવાબદારી
 ગુપ્ત મસજત=છુપા વિચાર
 દલાડો વળવો=ઉંચી સ્થિતિ થવી
 આગ્રહ=અતિશય કહેવું તે; કાલાવાલા
 ઉત્તેજન=ઉત્કેરણી; પુષ્ટિ
 વ્યર્થ=ફેાકટ; નકામું
 રાહ=વાટ
 વિપમ=તરેલવાર; ગભરામણવાળા
 તક્ષણુ=તરતજ; તેજ વખત
 ઉદ્ધત=મેઅદમ; ત્રિવેક વગરનો
 પેન્શન=નોકરી ઉપરથી છૂટા થાય
 પછી ગુજરાનને માટે નાણું
 આપ્યા કરવું તે
 નજરકેદ=મેડી વગેરેનું બંધન નહિ
 પણ મુકરર કરેલી જગાએથી
 ખસાય નહિ તેવી રીતની કેદ

પાઠ ૬૩.

મહંત=મોટો પુરુષ; મહાત્મા
 વચનામૃત=(વચન+અમૃત)વાણી રૂપી
 અમૃત; બોધના શબ્દો
 પ્રતિષ્ઠા=સ્થાપના

માંસાહારી=(માંસ+આહાર=ખોરાક

+ધ) માંસ ખાનાર

મંડાણ=પાયો; શરૂઆત

શિરચ્છેદ=(શિર=માથું+છેદ=છિદ્ધ

ધાતુ, કાપવું) માથું કાપવું તે

દૃઢતા=અડગપણું

ગુરમંત્ર=કામ પાર પાડવા માટે

કરેલા યુક્તિવાળા વિચાર

ઉપવાસના=ઉપવોષણના

અજીત=(અ+જીત) જીતાય નહિ એવો

જેર કરવું=તાબે કરવું

આણુ=દુવાઈ; હુકમ

પાંખ=પક્ષ; આશ્રય

પ્રખળ=વિશેષ બળ

અભિપ્રાય=વિચાર; તર્ક

પ્રત્યક્ષ=(પ્રતિ=સામે+અક્ષ=આંખ)

આંખની સામે; નજરોનજર

ખેવકા=(કા) (ખે=વિના+વકા=ભલું

ચલાવું) ભલું નહિ ચાલનાર

કેર=જીવલમ

રણક્ષેત્ર=લડાઈનું મેદાન

પીછો=પૂંડ; પીઠ

પાઠ ૬૪.

ખાલસા કરવું=જે જમીન કે ગામની

પેદાસના વસુલ લેનાર માલીક

સરકારે થવું તે

અસંતોષ=ધીરજ નહિ તે

ભાથું=ભાથું; મુસાફરી ખરચ

પ્રદ્રોષ=ગુરસો

એપ=અસર; લાગણી

સિમાડો=સરહદ

તપ્તનશીન=ગાદીએ બેસવું તે

ઓથ=આધાર

સરંજામ=સામાન

પગરવ=પગલાનો અવાજ (પગ+
રવ=અવાજ)

મોખરો=આગળનો ભાગ

ડોળી=ધાયલ માણસને હિંચકી લઈ

જવાની ઝુલતી માચી

જંગ=મોટી લડાઈ

અખળા=(અ+ખળ+આ=નારી જાતિ-

નો પ્રત્યય) જેર વગરની; સ્ત્રી

પાઠ ૬૫.

દતક=દીકરા વગરનો માણસ ખીજના

દીકરાને લઈ પોતાનો વારસ ઠરાવે તે

સુરક્ષિત=(સુ+રક્ષ+ઇત) સારી રીતે

બચાવ કરેલો

તગાવી=ખેડુત પાસે ખેતી કરવાનું
સાધન ન હોવાથી સરકારે તેની
પાસે ખત લખાવી નાણું અથવા
સાધન આગળથી ધીરવું તે

સમગ્ર=ખંધી બાખતનો

દુખળાં=ખગ વગરનાં; દુકાળીઆં

(સંસ્કૃત દુર્બળ ઉપરથી)

દાઈ=સોયાણી; નર્સ

રકોલરશિપ=વિદ્યાર્થીની નાણાંની

મદદ આપવી તે

વરિષ્ઠ=મોટી .

ભરતી થવી=વધારો થવો

ફિલસુફી=તત્ત્વજ્ઞાન

અગ્રણી=આગેવાન

પાઠ ૬૬.

ભૂસ્તરવિદ્યા=(ભૂ+સ્તર=પડ+વિદ્યા)

પૃથ્વીનાં પડ ઓળખવાની વિદ્યા

વેતા=(વિદ્+ત્ નો તા) જાણનાર

સમાવેશ=સમાસ

ઉદ્ભિજ્જ=વનસ્પતિ

કવચ=ઢાંકણ

પોપડો=બિપરનું પડ

અનુમાન=અટકળ; ધારણા

પૃષ્ઠ=ઉપરનું પડ; બાજુ

પાઠ ૬૭.

સુએઝ=રાતા સમુદ્ર ને ભૂમધ્ય સમુદ્ર
વચ્ચે નહેર છે (એ સંયોગી-
ભૂમિની નહેર સને ૧૮૬૯માં
ખુલ્લી મુકાઈ)

ટાયર અને સીડન=એશિઆઈ તુર્ક-
સ્તાનમાં શહેર હતાં (જેમાં પ્રથમ
કાચ બન્યો હતો.)

પાલેસ્ટાઈન=એશિઆઈ તુર્કસ્તાનનો
નૈર્ઋત્ય ભાગ (એ ખ્રિસ્તી લોકોનું
પવિત્ર સ્થાન છે.)

પોટો=પીઠપર માલ ભરેલા બળદો-
નાં ટોળાં

રૂમી=રોમના રહેવાસી

અલેક્ઝાંદ્રિયા=મિસરમાં ખંદર છે.

રમનાં=એશિઆઈ તુર્કસ્તાનમાં એ-
શિઆમાઈનરનું મુખ્ય શહેર છે.

બસરા=એશિઆઈ તુર્કસ્તાનમાં યુફ્રે-
ટિસ નદીને કાંઠે ખંદર છે.

ટ્રેબિઝાંડ=કાળાસમુદ્રને કાંઠે મોટું
ખંદર છે. (એમાં સુતરાઉ કાપડ
પર રાતો રંગ સારો ચઢાવે છે.)

જીનીવા=છટાલીમાં જીનીવા નામના

અખાત ઉપર અંદર છે.

ધાટ=પર્વતમાંથી જવા આવવાના
રસ્તા

સફળ થયા=પાર પડ્યા; ફાવ્યા

પાઠ ૬૮.

પ્રસંગ=જાગ; વખત

કેરો=નીલ નદીને કાંઠે મિસરનું
શહેર છે.

ખેદીવ=મિસરનો રાજા

સવાલ—મુંબઈથી એડન જળ માર્ગે કેટલા માઈલ દૂર છે ? એ
શહેર અંગ્રેજ સરકારના તાબામાં ક્યા સનમાં આવ્યું ? એડનથી
સુએજ અંદર કેટલા માઈલ દૂર છે ? એ નહેર કાણે બાંધવા માંડી અને
તે ક્યારે પુરી થઈ ? એ નહેર બાંધતાં કેટલો ખર્ચ થયો ? એ નહેરની
લંબાઈ પહોળાઈ કેટલી છે ?

પાઠ ૬૯.

પોર્ટ=અંદર

જોગવાઈ=વખત; તક

પ્રિન્સિપલ=છટાલીમાં અંદર છે.

માસેલ્સ=ફ્રાન્સમાં ભૂમધ્ય સમુદ્ર
પર અંદર છે.

વમળ=પાણીમાં થતાં ટુંડાળાં, ભમરા

સાર્ડીનિયા=છટાલીમાં બેટ છે

કોર્સિકા=છટાલીમાં બેટ છે.

બોનીફેશીઓ=છટાલીમાં સાર્ડીનિયા

ને કોર્સિકા વચ્ચે સામુદ્રધુની છે

કેલે=ફ્રાન્સમાં અંદર છે

જીપ્રાટર=જીપ્રાટરની સામુદ્રધુની

પર મોટા કિલ્લો છે (ધ. સ.

૧૭૦૪માં અંગ્રેજ સરકારના
તાબામાં આવ્યો.)

બેએની=અસુખ; આરામ વગરનું

પ્લિમથ=ઈંગ્લાંડમાં અંદર છે (જેમાં
નૌકાસૈન્ય રહે છે.)

બીચીહેડ=એ ઈંગ્લાંડમાં ભૂશિર છે.

ડોવર=ઈંગ્લાંડમાં અંદર છે.

ટેમ્સ=ઈંગ્લાંડમાં નદી છે. (જેના
પર લંડન શહેર છે.)

વિલાયત જવાના રસ્તા—(૧) પહેલાં પોર્ટુગીઝ, અંગ્રેજ, ફ્રેંચ વગેરે આટલાંટિક મહાસાગરમાં થઈ કેપ ઓફ ગુડ હોપ ઓળંગી હિંદી મહાસાગરમાં થઈ હિંદુસ્તાન જતા હતા. આ રસ્તે વિલાયતથી હિંદુસ્તાન આવતાં ત્રણ મહીના લાગતા; લાઝમાં એ સિવાયના ચાર રસ્તા નીકળ્યા છે. (૨) મુંબઈથી આગમોટમાં બેસી અરબી સમુદ્રમાં થઈ એડન ઉતરે છે, ત્યાંથી લાઝ સમુદ્રમાં થઈ સુએજની સામુદ્રધુની આગળ મિસરમાં અલેક્ઝાંડ્રિયા બંદરે ઉતરે છે. અલેક્ઝાંડ્રિયાથી ચાર રસ્તે જવાય છે, (૧) અલેક્ઝાંડ્રિયાથી આગમોટમાં બેસી ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં માલ્ટા બેટ આગળ થઈ જીબ્રાલ્ટરની સામુદ્રધુનીમાં જાય. પછી આટલાંટિકમાંથી પોર્ટુગાલ, સ્પેન, અને ફ્રાન્સને કિનારે ચાલી ઈંગ્લિશ ચેનલમાં સાધામ્પટન બંદરે ઉતરે. એ રસ્તે જતાં ૧૬ દિવસ લાગે છે. (૨) અલેક્ઝાંડ્રિયાથી માલ્ટા બેટ આગળ થઈ ફ્રાન્સના માર્સેલ્સ બંદરે ઉતરે ને ત્યાંથી આગગાડીમાં બેસી ડોવર જાય એ રસ્તે જતાં ૨૧ દિવસ લાગે છે. (૩) અલેક્ઝાંડ્રિયાથી ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં અને ત્યાંથી આફ્રિ-આટિક સમુદ્રમાં થઈ વેનિસ બંદરે ઉતરે ત્યાંથી આગગાડીમાં બેસી ઇટાલી સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડ, જર્મનીમાં થઈ ફ્રાન્સના કેલે બંદરે ઉતરે અથવા બેલજીયમના બ્રુક્સેલ્સ બંદરે ઉતરે અને ત્યાંથી આગગાડીમાં બેસી ડોવર કે લંડન જાય. એ રીતે જતાં ૧૯ દિવસ લાગે છે. (૪) અલેક્ઝાંડ્રિયાથી ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં થઈ ઇટાલીને પૂર્વ કાંઠે ટ્રિનિડિસ બંદરે ઉતરે અને ત્યાંથી આગગાડીમાં બેસી બોલોના, મિલાન અને સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડમાં થઈ ફ્રાન્સમાં કેલે બંદરે અથવા બેલજીયમમાં બ્રુક્સેલ્સ બંદરે ઉતરે; પછી ત્યાંથી આગમોટમાં બેસી ડોવર કે લંડન જાય આ રસ્તે જતાં ૨૬ દિવસ લાગે છે. વિલાયતની ટપાલ તથા ધણા ખરા ઉતાડ્યો આ રસ્તે જાય છે.

૬૨] ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક દફાના અર્થની નોટ નવ આના.

પાઠ ૭૦.

આફ=દરીઆનું મુખ; અંદર
ખિન્ન=પૂલ
ખ્રિટિશ બેટ=ગ્રેટબ્રીટન અને
આયર્લેન્ડના ટાપુ
સમૃદ્ધિ=દોલત
ચોડા=પહોળા
પીલા=ફળુગા
હિંસારી=હિંસા કરનાર; હિંસક
માવજત=મંભાળ; ખરદાસ
આનિટ=એક જાતનો દાણાદાર પથર
સુધડતા=ચોકખાઈ

પાઠ ૭૧.

રાજપદ્ધતિ=રાજ ચલાવવાની રીત
પાર્લામેન્ટ=ઈંગ્લાંડની રાજકીય સભા

ઉપયોગી સમજ—કોમન્સની સભામાં મુખ્ય બે પક્ષ છે, (૧)

લીબરલ=રૈયતના લાભમાં રહેનાર, કોન્ઝરવેટીવ=રાજ્યના લાભમાં રહેનાર
તે ઉપરાંત એક ત્રીજો પક્ષ છે જે લેબર પાર્ટી તરીકે ઓળખાય છે.
એમાં જે પક્ષના વધારે મત આવે તે પક્ષનો વડો પ્રધાનપદ ધારણ
કરે છે. પ્રથમ કોઈ કાયદો કરવો હોય તે રૈયતની સભામાં મૂકાય છે.
તે ત્યાં ત્રણ વાર પસાર થઈ અમીરોની સભામાંથી કેબીનેટમાં જાય છે
તે કેબીનેટવાળા પછી રાજની સહી માટે મોકલે છે, પાર્લામેન્ટમાં
કોમન્સની સભાનું જોર વધારે છે. વિધાયતમાં કાયદાનું માન ધણુંજ
છે. રાજ પણ કાયદા વિરુદ્ધ ચાલે તો શિક્ષાપાત્ર ગણાય છે. આગળ

(સાધારણ લોકોની, અમીરોની
અને રાજની સભા મળીને
પાર્લામેન્ટ કહેવાય છે)

ઉમરાવ=લૉર્ડઝ

ઉમરાવની સભા=હાઉસ ઓફ લૉર્ડઝ
હાઉસ=સભા

રૈયત સભા=હાઉસ ઓફ કોમન્સ
ધર્માધ્યક્ષ=(ધર્મ + અધિ + અક્ષ=
આંખ) ધર્મ ગુરુ; અંગ્રેજોમાં ખીશપ
અને મોટા ગુરુને આર્ય ખીશપ
કહે છે)

હસ્તક=હાથમાં; તાબામાં

પ્રિવિકાઉન્સિલ=એ નામની ઈંગ્લાંડમાં
સૌથી મોટી કોર્ટ છે.

મંત્રીમંડળ=પ્રધાન મંડળ; કેબીનેટ

૬ વા. પુસ્તક ૭ માના અર્થની નોટ દસ આના. [૯૩

૧૬૪૯માં પહેલાં ચાર્લ્સને તથા બીજા જેમ્સ રાજાને ૧૬૮૮માં વિરુદ્ધ વર્તવાથી સજા ખમવી પડી હતી. અંગ્રેજી કાયદામાં હાલ કહેવત ચાલે છે કે 'રાજા કદી ગુનો કરતોજ નથી' એની મતલબ નના હુકમથી કોઈ એ કાંઈ ખોટું કામ કર્યું હોય તો તેની સજા તરફનો હુકમ માનનાર અમલદારને થાય છે. પણ રાજા તે જોખમદાર નથી, કારણ કે રાજાનું કહેવું કાયદા વિરુદ્ધ છે, કે છે, તે અમલદારે સમજવું જોઈએ. આવા સારા કાયદાને લીધે તે કાયદો બીજા દેશ કરતાં વખણાય છે એથી લોકોના જન-ખરાખર રક્ષણ થાય છે. લોકોની આખાદી વધે છે, કોઈનાથી થતો નથી અને ચંદતી હાથતમાં આવે છે.

પાઠ ૭૨.

=યુરોપમાં દેશ છે

=થોડા ઉંડા

=વધારે ઘીચ

=રસાળ

આંખા, આમલી વગેરેના ફૂલ

ગ્રાટ=ખહેક ખહેક

સ=રહોન ને સોન નદીના

પર શહેર છે

રાન્સ દેશનો પોણા રૂપીઆની

તનો રૂપાનો સિક્કો

=જે અપૂર્ણાંકના છેદ દસ,

હજાર એમ દસના દસ

હોય તે

સેનેટ=સ્વતંત્ર રાજકીય સભા

ડાયુટી=મદદગાર

પ્રેસિડન્ટ=અધ્યક્ષ; પ્રમુખ

સંમતિ=(સં+મતિ) સલાહ

અરમાર=વડાઈના વહાણનો કારકો

પાઠ ૭૩.

અગ્રેર=ભયંકર; બિહામણા

કતલ=જે પાણીવાળી જગામાં

પગ ઉંડા ઉતરી જાય છે તે

સરાસરી=સરેરાસ

કવાથ=જળ, મધ અને મીઠું

મેળવીને તેનું પાણી કરે છે તે

પેટ્રોગેડ=નીવા નદી પર રસિઆની

રાજધાનીનું શહેર છે

પ્લાટિનમ=એક જાતની ધાતુ | ધાતીનું શહેર નીવા નદી પર હતું.
સેન્ટપીટસબર્ગ=રશિયાની રાજ- | બોલ્શેવિકઝમ=સમાનવાદ જેવું

સવાલ—ક્ષેત્રફળના પ્રમાણમાં પહેલા, બીજા અને ત્રીજા નંબરનું રાજ્ય ગણાવો. વસ્તીના પ્રમાણમાં પહેલા, બીજા અને ત્રીજા નંબરનું રાજ્ય ગણાવો. રશિયાના રાજ્યના મુખ્ય કેટલા ને ક્યાં ક્યાં ભાગ છે? યુરોપખંડમાં સૌથી મોટામાં મોટી નદી, મોટામાં મોટું મીઠા પાણીનું સરોવર અને મોટામાં મોટું ખારા પાણીનું સરોવર કયું છે? એશિયાઈ રશિયાના ભાગ ગણાવો. રશિયામાં કયા કયા પર્વતો છે અને તેમાં શેની શેની ખાણો છે? કેરોસીન તેલ ક્યાંથી નીકળે છે? બાકુથી બાતુમ કેરોસીન લઈ જવા માટે શી ગોઠવણ કરી છે? રશિયાની હાલની રાજધાનીનું શહેર કયું છે, અને જુની રાજધાનીનું શહેર કયું હતું? રશિયાના રાજ્યને શું કહે છે? રશિયાના રાજ્યના ઇતિહાસનો આરંભ ક્યારથી થયો? હાલ રશિયામાં કેવું રાજ છે?

પાઠ ૭૪.

બાબીલન=એશિયાઈ તુર્કસ્તાનમાં
શહેર

ઉદય પામી=ચઢતીમાં આવી
અસ્ત થયાં=નાશ પામ્યાં [વાસી
આર્મિનીઅન=આર્મિનીઆના રહે-
કોન્સ્ટંટીનોપલ=ઈસ્તંબુલ
લાદીને=નાંખીને
એદાના=એક જાતની ઔષધી
કમાવેલાં=પકવેલાં

સર્વોપરિ=(સર્વ+ઉપરી) અધાર્થી
ચઢિઆવું

ઉરુમિઆ=ઈરાનમાં સરોવર છે
સંત=સાધુ; ત્યાગી; વેરાગી
પરસેપોલીસ=પારસીપુરી
શિરાજ=ઈરાનમાં શહેર છે
આયાત=પરદેશથી આવતો માલ
નિકાસ=પરદેશ જતો માલ
તહેરાન=ઈરાનનું મુખ્ય શહેર
ઝરથોસ્થ=પારસી ધર્મ સ્થાપનાર

ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક ૧ લાના અર્થની નોટ ચાર આના [૯૫

પાઠ ૭૫.

ક્ષેત્રદ્વળ=ક્ષેત્રનો વિસ્તાર

ખોડા=ઝાડપાન વગરના

પુરાં=પુરતાં; જોઈએ તેટલાં

જમાનો=જુગ

ધાધરો=ધેરવાળો ચણીઓ

ભૂપણુ=શણુગાર

પેકીન=ચીનનું મખ્ય શહેર

ધરડા વરડા=પૂર્વજો; આપદાદા

કોરીઆ=ચીનમાં દ્વીપકલ્પ

નવાસવા=અનુભવા

પંકિત=વર્ગ

નિપુણુ=હોશિયાર

ટાકિઓ=જાપાનનું મુખ્ય શહેર

પાઠ ૭૬.

દ્રવ્ય=પદાર્થ

વાસ્તવિક=ખરેખર

સ્પષ્ટ=ખરાખર

અવકાશ=ખાલી જગા; પોલાણુ

સિદ્ધ=સાબીત

સંબંધાકર્ષણુ=(સંબંધ+આકર્ષણુ)

પદાર્થના પરમાણુ એક બીજાને

ખેંચી રાખે છે તે.

સવાલ—દુનિયાની વસ્તુઓ જોતાં તેનાં કેટલા મોટા વર્ગ

પાડી શકાય અને તે કયા કયા? દ્રવ્યના ત્રણ વર્ગ શાને લીધે પડ્યા?

દ્રવ્યના ત્રણ રૂપમાં ફેર પડવાનું કારણ સમજવો.

પાઠ ૭૭.

છત્તાછલ=માથામથ; ટંકોટંક

અભેદપણું=જુદા ન પડનાપણું

જુદું=ટીપું

પરમાણુ=કોઈપણ વસ્તુનો અત્યંત

ઝીણો ભાગ

છિદ્રાણુ=(છિદ્ર+આણુ) કાણુંવાળું

સંકોચન=સંકોચાઈ જવું તે

જડ=ચેતન વગરનું

અદૃશ્ય=નહિ દેખાવું તે; ગુપ્ત

બાબપ=આક; વરાળ

જડત્વ=જડપણું; પોતાની મેળે હાલે

નહિ તેવું

સ્થિતિસ્થાપક=(સ્થિતિ=હાલત=

અસલ રૂપ+સ્થાપક=સ્થાપનાર)

અગાઉની સ્થિતિમાં આવનાર

૯૬। ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક રજના અર્થની નોટ પાંચ આના.

સવાલ—પદાર્થમાં સાત સામાન્ય ગુણો છે તે કયા કયા ?

પાઠ ૭૮.	ઉપાધિ-કારણ
સમતોલપણું=(સમ+તોલ=તુલ+અ)	વિકાર=ફેરફાર
સરખા વજનપણું	ખાલ્ય=ખાલારની
સ્થળાંતર=(સ્થળ+અંતર) જગામાં	ગતિમાન=ગતિવાળું; ગતિમાં હોય.
ફેરફાર	અવસ્થા=હાલત [તેવું
સ્થિરતા=કાયમપણું	વક્ષણ=ધ્રુવ

સવાલ—બળનું સમતોલપણું દાખલો આપી સમજાવો. પદાર્થો સ્થળાંતર થવાનું કારણ સમજાવો.

પાઠ ૭૯.	ટોટો=ખોટ
ઢાળ=ઢોળાવ; સરખીઢાળપડતીસપાટી	સાદું=મદલો; અવેગ
અર્થાત=મતલબ કે	યાંત્રિક=ચંત્રની

સવાલ—દાદરો, સીડીઓ અને ડુંગરના રસ્તા એ કયા ચંત્રના સાદા રૂપાંતર છે ? ઢાળ શી રીતે બને છે ? ઢાળમાં ઉંચાઈ વધે તેમ લાલ ઓછો થાય કે વધારે ? ઢાળમાં ફેટલી રીતે બળ લગાડાય છે અને કઈ કઈ ? (જૉ બે રીતે લગાડાય છે. (૧) ઢાળની સમાંતર દિશામાં (૨) પાયાની સમાંતર દિશામાં બળમાં લાલ ક્યારે વધારે અને ક્યારે ઓછો થાય ? ઢાળ વિષે કયો નિયમ યાદ રાખવા જોવો છે ?

પાઠ ૮૦.	વકાસ=ફાટ
ફાયર=પાયા આગળ નેડાઈગએલો	ગોદી=બાંધેલી ખાડી; વહાણ
બે ઢાળવાળો કકડો	સમારવાની જગા
પેચ=ફેર; રફૂ	મરોડી=ફેર
સ્થાયી=કાયમ	આંસ=ધરી

ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક ઉજાના અર્થની નોટ છ આના. [૬૭

દુમકલાસ=થાંભલા વિગેરે ઉચકવા-
નું યંત્ર
પસિઆરું=ખીલી ધાલવાનું નાકું
નર=ખીલીના દોરા
વા=અથવા

સાર—બધી યાંત્રિક શક્તિઓમાં
આ નિયમ ખાસ યાદ રાખવાનો
છે કે “અંતરમાં જેટલો ટોટો
થાય છે તેટલો બળમાં લાભ
મળે છે.”

ફાયર વિષે સમજ—પાયા આગળ જોડાઈ ગએલા બે ઢાળને
ફાયર કહે છે. એમાં બે ઢાળ એકઠા હોય છે. ફાયરની લંબાઈ તે
ઢાળનો પાયો છે. સુથાર, લાકડા ફાડનાર વગેરે વાંસજો, કુહાડી અને
છીણી વગેરે વાપરે છે તે ફાયર છે. તેનાપર ખેંચાણ કે દબાણ
કરવાથી બળ લાગતું નથી. પણ ઉંચેથી ધા માર્યાથી બળ લાગે છે.
એવા આકારથી પાણી કાપવું સહેલું પડે છે તેથીજ હોડી, વહાણ
પક્ષીની પાંખ, માછલાં વગેરેનો આકાર ફાયર જેવો કરેલો છે.

પેચ વિષે વિશેષ સમજ—પાયાને સમાંતર બળ લગાડેલા
ઢાળને પેચ અથવા ફેર કહે છે; અંગ્રેજીમાં એને સ્ક્રૂ કહે છે. પેચ
ચોપડીઓ, ગાંસડીઓ વગેરે દાખવાના ઉપયોગમાં આવે છે.

પાઠ ૮૧.

ગુરુત્વાકર્ષણ=(ગુરુત્વા=ભારેપણું +
આકર્ષણ=ખેંચાણ) પૃથ્વી ભારના
પ્રમાણમાં બધા પદાર્થોને ખેંચે છે તે
આકર્ષણ=ખેંચાણ (આ=મર્યાદા +
કૃષ=ખેંચવું+અન) ખેંચવું તે;
ખેંચાણ. (આકર્ષણ પાંચ જાતનાં
છે—૧. ગુરુત્વાકર્ષણ, ૨. સ્નેહાકર્ષણ,

૩. ક્રેશાકર્ષણ, ૪. લોહચુંબાકર્ષણ,
૫ વિદ્યુતાકર્ષણ.)
ક્રેશાકર્ષણ લુગડાંની કોર પાણીમાં
બોળીએ છીએ ત્યારે ઉંચે પણ
લુગડું ભિંજાય છે તે
નિરીક્ષા=ધારીને જોવું તે
ચાંપનો કાંટો=કાટલાં વગર તોળા
શકાય એવો કાંટો

૬૮] ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક ૪થાના અર્થની નોટ સાત આના.

ઉપયોગી સમજ—મધી વસ્તુઓને આકર્ષણ એ પ્રમાણમાં લાગે છે. ૧. રજકણના પ્રમાણમાં, ૨. અંતરના પ્રમાણમાં. રજકણનું સમ પ્રમાણ એટલે રજકણ ઓછા તેમ આકર્ષણ ઓછું; અને અંતરનું વ્યસ્ત પ્રમાણ એટલે અંતર વધારે તેમ આકર્ષણ ઓછું. ને અંતર થોડું તેમ આકર્ષણ વધારે. ધુમાડો વરાળ વગેરે ગુરુત્વાકર્ષણ તોડીને ઉપર ચઢે છે તેનું કારણ એ છે, કે હવાપર વધારે આકર્ષણ થવાથી તે ચારે તરફ દબાણ કરી નીચે આવે છે, ને ધુમાડો વરાળ વગેરે હલકાં હોવાથી તેના પર તરે છે. મતલબ કે હવા તેને ટેકવી રાખે છે. જો હવા ન હોય તો ધુમાડો, વરાળ વગેરે નીચેજ પડે. ઉપર ગુરુત્વાકર્ષણનો નિયમ કહ્યો છે તે ન હોય તો પૃથ્વીના પૃષ્ઠ ઉપર મનુષ્યો, પ્રાણીઓ, પત્થરા, ધરો, નદીઓ, સરોવરો અને મહાસાગર હોઈ શકતજ નહિ. પૃથ્વી પણ ગુરુત્વાકર્ષણના નિયમને લીધેજ પોતાની સ્થિતિમાં રહેલી છે. આકર્ષણની શોધ સર આઈઝેક ન્યૂટન નામના એક વિદ્વાને કરી છે. એ વિદ્વાન ઇ. સ. ૧૬૪૧ થી ૧૭૨૭માં થઈ ગયો.

પાઠ ૮૨.

ગુરુત્વમધ્યમિદુ=હરકોઈ પદાર્થ જે
ઠેકાણે ટેકો દીધાથી બરાબર તોળાય
તે ઠેકાણાને ગુરુત્વમધ્યમિદુ કહે છે
ગુરુત્વરેખા=પદાર્થના મધ્યમિદુથી
પૃથ્વીના મધ્યમિદુ સુધી દોરેલી
જે લીટી તે

સમતોલ=સરખો ભાર

સાર—ગુરુત્વમધ્યમિદુ પદાર્થની
વચ્ચેજ હોય છે એમ નથી, પણ

ભારની વચ્ચે હોય છે. પદાર્થના
સ્થિર રહેવાનો અને પડવાનો
આધાર ગુરુત્વરેખા પર રચેલો છે
જો ગુરુત્વરેખા પાયામાંથી ખસી
જાય તો પદાર્થ પડી જાય છે,
તે પાયાની વચ્ચે હોય ત્યાં સુધી
પડતો નથી. કુસ્તી કરનારા પગ
પહોળા રાખે છે તેનું કારણ એજ
છે કે ગુરુત્વરેખા પાયાની વચ્ચે
રહે.

ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક પાના અર્થની નોટ આઠ પાના. [૬૬

પાઠ ૮૩.

ધ્વનિ=અવાજ; નાદ

ઈન્દ્રિય બોધ=ઈન્દ્રિયને જ્ઞાન

લોચક=લટકણુ

બેશક=(બે+શક) નક્કી

પડધો=સામો અવાજ; પ્રતિધ્વનિ

તરંગો=મોજાં

ગુંચવણુ=અવધડ; અગવડ

સવાલ—અવાજ એટલે શું તે સમજાવો. મોજા શી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે. તે દાખલો આપી સમજાવો. અવાજ બધી દિશામાં સંભળાવાનું કારણ શું ? અવાજને ગતિ કોણુ આપે છે ? અવાજ દર સેકંડે કેટલા ડુટ ચાલે છે ? અવાજ કોને શા કારણથી સંભળાય છે ?

પાઠ ૮૪.

ઉષ્ણતા=(ઉપ=ઉનું થવું+તા) ગરમી

ધ્વિર=ધ્વણો ઠંડો અને પાતળો વાયુ

રૂપી પદાર્થ

ઘટ=જડો

પ્રકાશિત=(પ્રકાશ+ઇત) તેજસ્વી

ત્વરા=ઝડપ

પ્રત્યેક=(પ્રતિ+એક) દરેક

મોજાં=તરંગો

ગતિ=ગળ; શક્તિ

અવકાશ=એ જગા વચ્ચેનું છેદું

પસરે=ફેલાય

સહજ=થોડી મહેનતે

પ્રતિસારક=છૂટું પાડનાર [કારક

મનોરંજક=(મનસૂ+રંજક) આનંદ-

વિરંગી=(વિ+રંગ+ઈ) તરેલ તરેહના

રંગવાળું

ન્યોત=દીવાની સળગતી વાટ

પાઠ ૮૫.

વાહક=સર્ધ જનાર; લેનાર

મંદવાહક=(મંદ=ધીમું+વાહક=લેનાર)

ધીમે ધીમે ગરમી લઈ જનાર

મહાર્ક=(મઘ+અર્ક) દારૂનો અર્ક

મંસર્ગ=સંબંધ

ભ્રમણુ=લટકવાપણું

ઉષ્ણતાનયન=રજકણોને સાથે થઈને

ગરમીનું પસાર થવું તે

ઉષ્ણતાવહન=રજકણોમાં થઈને

ગરમીનું પસાર થવું તે

આંદોલન=(આંદોલ=ડોલાવવું+અન)

૧૦૦] ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક ૬ ઠાના અર્થની નોટ નવ આના.

=હાથા કરવું તે; ગતિ કરવી

પાઠ ૮૬.

દ્રાવણુ=ઓગાળવું

દ્રાવણુખિંદુ=ઓગાળવાની હદનું ખિંદુ

આંદોલી=હાલી

કૃતિમ=અનાવડી

અભ્યાસ=મનન; અધ્યયન

ઉષ્ણતાખિંદુ=ગરમીનું ખિંદુ

નિકટ=પાસે

કોસોનવોટર=એક અંગ્રેજી દવા

સવાલ—સેંટિગ્રેડ ઉષ્ણતામાપક યંત્રમાં અરફ, સીસું, રૂપું તથા સોનું કેટલે અંશે ઓગળે છે ? અરફનું પાણી થતી વખતે ઉષ્ણતા-માપક યંત્ર પર ગરમીની અસર શા માટે જણાતી નથી ? તે ગરમી કયા કામમાં ખપે છે અને તેને કેવી ગરમી કહે છે ? વરાળની છુપી ગરમી સમજાવો. પાણીને સો અંશ ગરમ કરવાનો સહેલો પ્રયોગ કહો. કૃતિમ ઠંડી ઉત્પન્ન કરી પાણીનું અરફ કયા નિયમે અનાવવામાં આવે છે તે કહો. માથું દુખતું હોય ત્યારે કોસોનવોટરના અથવા ઠંડા પાણીનાં પોતા શા માટે મૂકે છે ? કુખમાંનું પાણી શા કારણથી ઠંડું રહે છે ?

પાઠ ૮૭.

સ્વપ્રકાશક+(સ્વ+પ્રકાશક) પોતાની
મેળે પ્રકાશે તે (જેવા કે સૂર્ય
દીવો, વગેરે)

પરપ્રકાશક=(પર+પ્રકાશક) બીજાના
તેજથી પ્રકાશનાર (જેવા કે
ચંદ્રમા; કાચ; વગેરે)

પરાવર્તન પામી=(પરા=પાછું+વર્તન

વળવું=અન) પાછો ફેંકાઈ

ત્વચા=ચામડી

જ્ઞાનતંતુ=(જ્ઞાન+તંતુ) શરીરમાં

ગ્રીણા તાર જેવી મગજને ખબર

પહોંચાડનારી નસો; જ્ઞાનરજ્જુ

કિરણુ=સીધી લીટીમાં પડતો પ્રકાશ

તેજસ્વી=પ્રકાશિત

ભેદીને=અંદર=પેસીને

સવાલ—અજવાળા ને ગરમીનું મોટું મૂળ કયું ? આંધળાં

ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક ૭ માના અર્થની નોટ હસ આના. [૧૦૧

માણસ શા માટે દેખી શકતા નથી ? હરકોઈ પદાર્થ જોવા માટે કઈ કઈ ત્રણ ચીજો જોઈએ ? (જ. પદાર્થ, અજવાળું ને આંખ.) સ્વ-પ્રકાશક અને પરપ્રકાશક પદાર્થો ગણાવો. પ્રકાશ શાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? પ્રકાશનાં કિરણો સીધી લીટીમાં જાય છે એવાત પ્રયોગથી સાબીત કરો. અપારદર્શક પદાર્થનો ઓળો શા માટે પડે છે તે સમજાવો છાંયડામાં અને આપણા ઘરમાં પ્રકાશ જોઈ શકીએ છીએ તેનું કારણ સમજાવો.

પાઠ ૮૮.

ઘાડાઈ=જડાપણું; જડાઈ
અસમાનતા=(અ+સમાન+તા) સર-
ખાપણું નહિ તે
અનિયમિત=(અ + નિયમ + ઇત)
નિયમ વગર
વક્રીભવન=(વક્રી=વાકું+ભવ=થવું+
અન્) એક જાતના પારદર્શક
પદાર્થમાંથી બીજી જાતના પાર-
દર્શક પદાર્થમાં જતા પ્રકાશના

કિરણ વાંકા વળે છે તે

પ્રમાણ=માપ

બેશ=સારી

પ્રતિબિંબ=(પ્રતિ = સામું + બિંબ=

આકાર) સામે આકાર

ઉંધી=અવળી; સામી

અસ્થિર=(અ+સ્થિર) સ્થિર નહિ તે

અસમાન=(અ+સમાન=સરખી)

સરખી નહિ તે

સવાલ—આરસી સુરજની સામી ધરવાથી આપણી મરજ પ્રમાણે કિરણો હરકોઈ દિશામાં શા કારણથી ફેરવી શકીએ છીએ ? આરસીમાંથી કિરણો શા માટે પરાવર્તન પામે છે ? અપારદર્શક પદાર્થનું પ્રતિબિંબ શા કારણથી પડતું નથી ? આરસીની સામે સીસાપેનની અણી ધરી પ્રતિબિંબ તરફ નજર કરીએ તો શું માલમ પડશે ?

પાઠ ૮૯.

રેખા=લીટી

ક્ષિતિજ=પૃથ્વી ને આકાશ મળી

ગએલું ખતાવનાર લીટી

વસ્તુતઃ=ખરી રીતે

પાઠ ૮૭, ૮૮, ૮૯ની ઉપયોગી સમજ—અનવાળા તથા ગરમીનું મૂળ સુરજ છે. પ્રકાશના કિરણ વસ્તુઓ પર પડે છે, તે ત્યાંથી પાછા ફેંકાઈ આપણી આંખમાં પેસે છે, તેથી હરેક વસ્તુઓ આપણે જોઈ શકીએ છીએ. હરકોઈ પદાર્થ જોવાને માટે તે પદાર્થ, અનવાળું અને આંખ એ ત્રણ જોઈએ. પ્રકાશનાં કિરણના ગુણ—

(૧) પ્રકાશનાં કિરણ પરાવર્તન પામે છે, જે પદાર્થનાં પૃષ્ઠ ચળકતાં છે તે ઉપરથી પરાવર્તન ઘણું થાય છે ને આંખ પદાર્થ પરથી પરાવર્તન થોડું થાય છે (૨) પાણી અને કાચ જેવા પારદર્શક પદાર્થમાંથી પ્રકાશ આરપાર જઈ શકે છે. પણ અપારદર્શક પદાર્થમાંથી તેમ થતું નથી, કેમકે ત્યાંથી કિરણો પાછા ફેંકાઈ બીજે રસ્તે ચાલ્યાં જાય છે. પ્રકાશના કિરણ દબાતા જાય તેમ સામેના પદાર્થનો ઓળો પડે છે. (૩) પ્રકાશના કિરણ એક જગાએથી બીજી જગાએ બહુ ઝડપથી જાય છે. પ્રકાશ એક સેકન્ડમાં એક લાખ છયાસી હજાર માઈલ ચાલે છે. સૂર્યથી પ્રકાશને આવતાં ૮ મિનિટ લાગે છે. એની શોધ રીમર નામે ડેન્માર્કના ખગોળવેત્તાએ ઇ. સ. ૧૬૩૫માં કરી.

(૪) હીરા વગેરે ચળકતા પદાર્થોમાં પોતાનું તેજ નથી, પણ બીજાનું તેજ તેમના ઉપર પડીને તે બધું પરાવર્તન પામે છે; તેથી તે વધારે ચળકતા જણાય છે. પ્રકાશના કિરણ આપણા મોં ઉપર પડીને ત્યાંથી પરાવર્તન પામી આરસીપર પડે છે ને ત્યાંથી પાછા પરાવર્તન પામી આંખમાં પેસે છે. તેથી આરસીમાં આપણું મોં દેખાય છે. પ્રકાશના કિરણનો (પતન કોણ)=પડતી વખતે ખુણો અને (પરાવર્તન કોણ)=પાછા ફેંકતી વખતે જે ખુણો થાય છે તે બરાબર હોય છે. (૫) પ્રકાશનાં કિરણ ત્રાંસી લીટીમાં જવાથી તેનો આકાર સામેના પદાર્થ પર ઊંધો

દેખાય છે, તેને લીધેજ પાણીમાં ઝાડની ટોચ નીચે અને થડ ઉચે જણાય છે, અથવા આરસીમાં જોઈએ તો ડાબો ભાગ જમણી તરફ અને જમણો ભાગ ડાબી તરફ દેખાય છે. ખીજું પરાવર્તન પામવાથી પદાર્થ મોટાં દેખાય છે. (૬) પ્રકાશનાં કિરણ વક્રીભવન પામે છે. એટલે એક જાતના પારદર્શક પદાર્થમાંથી ખીજી જાતના પારદર્શક પદાર્થમાં જતાં પ્રકાશનાં કિરણ વાંકા વળે છે. એજ કારણથી દીવાના કોડીઆમાં મૂકેલી સળી તથા પાણીમાં મૂકેલી લાકડી વાંકી જણાય છે. કારણ કે કોડીઆમાં જે સળી મૂકેલી છે, તેમાંથી નીકળતાં કિરણ દીવેલની બહાર સીધી લીટીમાં જતાં નથી પણ મરડાય છે, તેથી સળી વાંકી જણાય છે. વક્રીભવનથી નાના પદાર્થ મોટાં દેખાય છે તેથી આધેના પદાર્થ પાસે જણાય છે. સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રમાં અથવા દૂરબીનમાંથી જોતાં પદાર્થ મોટાં તથા પાસે દેખાય છે. વક્રીભવન થવાથી અજવાળાના કિરણનું પૃથક્કરણ થાય છે ને તેથી તેના સાતે રંગ જુદા જણાય છે.

પાઠ ૯૦.

ગર=અંદરનો માવો; ગર્ભ

ધર્પણ વીજળી=એ પદાર્થોને ધસવાથી

ઉત્પન્ન થતી વીજળી

આકર્ષાય=ખેંચાય

સવાલ—ધર્પણ વીજળી એટલે શું તે પ્રયોગ કરી સમજાવો. કયા કયા પદાર્થમાં વિદ્યુત શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ શકે? કાચમાં વિદ્યુત વહેતી નથી તે પ્રયોગથી સાબીત કરો. વિરુદ્ધ ગુણવાળી વિદ્યુત ઉત્પન્ન કરી બતાવો. વિદ્યુતનો ઉપયોગ કહો.

પાઠ ૯૧.

હો=પતંગની વચ્ચેની ઉભી ઘાંટી

ધનધોર=અંધારાએણું

ભંગ=નાશ

વિદ્યુતવાહક=(વિદ્યુત+વાહક) જેમાં

થઈને વીજળી ઝટ વહી શકે તે

૧૦૪| ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક રજના અર્થની નોટ પાંચ આના.

સર્પાકાર=(સર્પ+આકાર) સાપના
જેવો ધાટ

ધારણુ=અટકળ; અનુમાન

ધ્વનિ=અવાજ

સાર—વીજળી કોઈ પદાર્થ પર
પડી તુકસાન કરે છે તેમ એનાથી
લાભ પણ ધણા છે. (૧.) હલકી
ધાતુપર કીમતી ધાતુ ચઢાવી
શકાય છે. (૨.) આગખોટ ચાલે છે.

(૩.) ભાંગેલા વહાણના ખોખાં
દરીઆમાંથી ઉઠાવી દે છે. (૪.)

પહાડ ફાડી રસ્તા બનાવે છે.

(૫.) લાખો ગાઉની ખબર ટુંક

વખતમાં પહોંચાડે છે. (૬.) આગ-

ગાડી ચાલે છે. (૭.) છબી પડે

છે. (૮.) દીવા થાય છે. (૯.)

સંચાઓ એની મદદથી ચલાવાય

છે. (૧૦.) વગેરે વગેરે.

સવાલ—વાદળાંમાંથી વીજળીને નીચે ઉતારવા માટે ટ્રેંકલીને
શી યોજના કરી? વાતાવરણમાં વીજળી ક્યારે ક્યારે હોય છે એ
ખાખત કંઈ નિયમ છે? વીજળી ક્યારે પડે છે? મોટી ઈમારતોના
વીજળીથી ખચાવ કરવાને શી ગોઠવણ કરેલી હોય છે? કેવા પદાર્થ
પર વીજળી પડવાનો સંભવ વધારે છે? વીજળીનો ચમકારો પહેલો
થાય છે ને ગર્જના મોટી સંભળાય છે તેનું કારણ શું?

પાઠ ૯૨.

વહાણવટી

નાવિક=(નાવ = વહાણ + ઇક)

સુકાની=ટુંડેલ

અન્વય—(લોહ) ચુંબક લોહને નચવે છે (અને) ઉત્તર દિશામાં
રાખે છે; નાવિક હોકાયંત્રથી ખરેખર આશિષ દે છે.

સમજાવટી—લોહચુંબક લોહને નચવે છે અને (હોકાયંત્રની
સાથને) ઉત્તર દિશામાં રાખે છે; માટે હોકાયંત્રથી વહાણવાળા
ખરેખર આશિષ દે છે.

લોહકાંત=લોહને ખેંચનાર; લોહચુંબક

મળી ગએલું લોહું

ચમક્યાણુ=એક જાતનું મટોડી સાથે

આકર્ષણ શક્તિ=ખેંચાણુ શક્તિ

ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક ઉભના અર્થની નોટ છ આના. [૧૦૫]

ધુમરી=ચકરી

માલમ=કપ્તાનના હાથ નીચેનો

અમલદાર

ધર=હરકોઈ વસ્તુ મૂકવા માટે

અંદરથી પોલી જે વસ્તુ તે;

ખોખું

સવાલ—લોહાને ખેંચવાનો ગુણ શેમાં હોય છે ? લોહાને આપણે એવો ગુણ આપી શકીએ છીએ તે પ્રયોગથી સાબીત કરો. લોહચુંબકના કયા ભાગપર ચુંબક ગુણ હોય છે ? લોહચુંબકનો ગુણ કઈ દિશા તરફ વળી રહેવાનો છે ? એ પ્રયોગથી સાબીત કરી બતાવો. હોકાયંત્રની શોધ આજથી કેટલા વર્ષ પર થઈ અને જ્યારે એ યંત્ર ન હતું ત્યારે શી શી હરકતો પડતી હતી ? હોકાયંત્રની રચના સમજાવો, જમીન પર વાપરવાનું હોકાયંત્ર અને દરીઆમાં વાપરવાનું હોકાયંત્ર એ બેમાં શું ફેર હોય છે ?

પાઠ ૯૩.

ઘટના=ખનાવ

અદ્વિશ્ય=દેખાય નહિ તેવું; ગુપ્ત

વહેર=ઝીણા ભૂકે

કિંચિત્=જરા જેટલો; થોડો

દહન=સળગવું તે; બળવું તે

સેદ્રિય=(સન્ધ્રિય) ઇન્દ્રિયવાળા

અંશ-ભાગ

સવાલ—હવામાં ઑક્સિજન શા પ્રમાણમાં છે ? હવામાં ઑક્સિજન પાંચમાં ભાગ જેટલો છે તે પ્રયોગથી સાબીત કરી બતાવો. હવામાં ખીજું કયું મુખ્ય તત્ત્વ છે ? નાઈટ્રોજનનો ગુણ કહો. હવા કયા કયા મુખ્ય તત્ત્વના સંયોગથી બનેલી છે ? હવામાં એ તત્ત્વ સિવાય ખીજા કયા કયા પદાર્થો છે ? પાણીની વરાળ શા પ્રમાણમાં છે ? કાર્બોનિક ઑસિડ ગ્યાસ શા પ્રમાણમાં છે ?

પાઠ ૯૪.

ઘટકાવયવ=(ઘટક=તત્ત્વ+અવયવ=

ભાગ) તત્ત્વનો ભાગ

પેશી=ઝીણા તંતુ

તેજન=ઑસિડ

સોડાવોટર=(સોડા+વોટર=પાણી)

સોડાવાળું પાણી

ઉચ્છવાસ=(ઉત્=ઉચ્ચો+આસ) દમ

કાઢવો તે; દમ મૂકવો તે

પૂર્તિ=પૂરણી

ઉત્કૃષ્ટ=વધુ સારું; શ્રેષ્ઠ

સવાલ—ઑક્સિજનના ગુણ તથા ઉપયોગ કહો. નાઈટ્રોજનના ગુણ તથા ઉપયોગ ગણવો. કાર્બોનિક ઑસિડ આસ શું શું મળીને બનેલો છે ? કાર્બોનિક ઑસિડ વાયુ હવા કરતાં ભારે છે તે તમે શાથી જાણ્યું ? કાર્બોનિક ઑસિડ આસ કોને ફાયદો કરતાં છે ? પ્રાણીઓ આસમાં હવામાં શું લે છે ને શું બહાર કાઢે છે ?

ઉપયોગી સમજ—શીશીમાં દીવો બાળવાથી કાર્બોનિક ઑસિડ આસ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે, એજ શીશીમાં જે આપણે દીવો મૂકીએ તો તે હોલવાઈ જાય છે. કાર્બોનિક ઑસિડ આસ એ ઝેરી હવા છે. પ્રાણીઓ જે વાયુ લે છે તે ઑક્સિજન. ઑક્સિજન વગર પ્રાણીઓ જીવી શકે નહિ, માટે એને પ્રાણુવાયુ પણ કહે છે, જે આપણે ખર-ણીમાં ફેરફારસ બાળીશું તો તેમાં ફેરફારસ ઑસિડ બનશે અને તેમાંની હવામાંનો નાઈટ્રોજન તેમાં રહેશે. એ દહન ક્રિયાને મદદ કરતો નથી, અને એ જીવતાં પ્રાણીને ઉપયોગી નથી. વળી તેમાં ઉદ્દેશ મુકવાથી તેઓ તરત મરી જાય છે. એમાં સ્વાદ અને વાસ નથી. ઑક્સિજન વાયુ એકલો લેવાથી નુકશાન થાય છે કારણ તે બહુ જલદ છે, માટે તેને મંદ કરવાને નાઈટ્રોજન ઉપયોગી છે, જે તમે સ્કેટ પર ઉચ્છવાસ મૂકશો તો તે બીની થશે. એ ઉપરથી જણાય છે કે હવામાં પાણીની વરાળ છે. જે હવામાં પાણીની વરાળ ન હોય તો સઘળી વનસ્પતિ

ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક ૫ માના અર્થની મોટ આઠ આના. [૧૦૭]

સુકાઈ જાય અને પ્રાણીઓ મરી જાય. એને લીધેજ વનસ્પતિ લીલી રહે છે. યુનામાં નવસાર મેળવવાથી એમોનીઆ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. વાતાવરણ (હવામાં) ઓક્સિજન, નાઈટ્રોજન, કાર્બોનિક એસિડ ગ્રાસ પાણીની વરાળ ને એમોનીઆ હોય છે, ૧૦૦ ભાગ વાતાવરણ (હવા)માં ૨૧ ભાગ ઓક્સિજન. ૭૮૧/૪ ભાગ નાઈટ્રોજન અને ૧/૪ ભાગ કાર્બોનિક એસિડ ગ્રાસ; પાણીની વરાળ, એમોનીઆ, અને ગ્રીણી રજ વગેરે હોય છે.

પાઠ ૯૫.

કાળજી=કલેજી; પેટમાંનું જમણી

તરફનું એક અંગ

બરોળ=પેટમાંની ડાબી બાજુની

ગાંઠ; તલ્લી; પ્લીહા

મૂત્રપિંડ=ગુરદા પેડુમાંની પિસા-
બની ગાંઠ

ઉદર=પેટ

પ્રત્યક્ષ=ખુલ્લી

પરોક્ષ=અદૃશ્ય; ગુપ્ત

પિતાશય=(પિત્ત+આશય=ઠેકાણું)

પિત્તને રહેવાનું ઠેકાણું; કાળજી

યકૃત=કાળજી

આંતરકું=પેટના ડાબા છેડાથી માંડની

કુલ્લી સુધીની મળ નળી; જેમાંથી

નર્ક નીચે ઉતરે છે તે.

સ્તુમડો=રતાશ પડતો

કોષો=શરીરમાં પાંચધર કલ્પ્યા છે.

અન્નમય, પ્રાણમય, મનોમય,

વિજ્ઞાનમય અને આનંદમય

માતબર=ધાકું ને મેલું

પિત્ત=કાળજીમાં લોહીથી ભરેલો

પડેલો પીળો પ્રવાહી પદાર્થ

દાર=આરણ્ય; રસ્તા; કાણું

માંસરસ=માંસગોળમાંથી નીકળેલો

રસ; જેમાંથી માંસ બને છે તે

શર્કરા=ખાંડ; સાકર

બેચેની=ઉદાસી; અસુખ

ગંભીર=ભયંકર

અંતર્ગોળ=માંહેથી ગોળ

ગુરકા=મૂત્ર પિંડો

રમસીઆ=સાંભો વખત પહોંચે એવા

૧૦૮] ત્રિવેદિ વા. પુસ્તક ૬ ફાંના અર્થની નોટ નવ આના.

પાઠ ૯૬.

પ્રકાશમાન=(પ્રકાશ+માન) તેજસ્વી

પ્રકાશિત=તેજોમય

તેજવરણુ=(તેજ+આવરણુ=ઢાંકણુ)

પ્રકાશનું ઢાંકણુ

રંગાવરણુ=(રંગ+આવરણુ) રંગનું ઢાંકણુ

મુકુટાવરણુ=(મુકુટ+આવરણુ) કિરણોનું ઢાંકણુ

વિલક્ષણુ=નવાઈ જેવા

સવાલ—પૃથ્વીથી સુરજ કેટલો આઘો છે ? પૃથ્વીથી સુરજ કેટલા ગણો મોટો છે ? પૃથ્વીથી સુરજ જેટલા ઘણો મોટો છે તેટલા ગણો ભારે છે કે નહિ ? અને નહિ તો તેનું કારણ શું ? સૂર્ય પોતાની ધરીનો એક ફેરો કેટલા વખતમાં ફરી વળે છે ? તેજવરણુ સિવાય ખીજા આવરણુ છે કે નહિ અને છે તો કયા કયા ? રંગાવરણુ શેનું બનેલું હોય છે ? મુકુટાવરણુ શેનું બનેલું છે ? એ આવરણો દેખાતાં કેમ નથી ? એ આવરણો ક્યારે દેખી શકાય છે ?

પાઠ ૯૭.

કળા=ચંદ્રબિંબનો ૧૬મો ભાગ; તેજ.

સૂર્યગ્રહણુ-જ્યારે સૂર્ય અને પૃથ્વી

એ બેની વચ્ચે ચંદ્ર આવે છે.

ત્યારે ચંદ્રની છાયા પૃથ્વી ઉપર

પડવાથી પૃથ્વીના કોકોને સૂર્ય

દેખાતો નથી. (એ અમાસે થાય

છે) કેમકે તેજ દિવસે સૂર્ય

અને પૃથ્વી એ ત્રણે સીધી

લીટીમાં આવે છે. સૂર્યગ્રહણુ ત્રણ

જાતનું થાય છે (૧) ખગ્રાસ,

(૨) કંકણાકાર, (૩) ખંડિત.

ગ્રહણુ=(ગ્રહ=લેવું+અન=ક્રિયા બ-

તાવનાર પ્રત્યય) આકાશમાં એક

પદાર્થનો છાયો ખીજા પદાર્થપર

પડે છે ત્યારે તે ખીજા પદાર્થનું

ગ્રહણુ થયું કહેવાય છે.

ધુમકેતુ=પુછડીએ! તારો

પચ્છાંશ (પચ્છ=છ+અંશ) છઠો ભાગ

નિરીક્ષક=ધારી ધારીને જોનાર

નિરીક્ષણુ=ધારી ધારીને જોવું તે

સેંટિગ્રેડ=સો અંશનું ગરમીમાપક મંત્ર

અમાસ=સંસ્કૃત અમાવાસ્યા ઉપરથી

(અમા=સાથે+વસ=રહેવું)

સવાલ—ચંદ્રને પૃથ્વીનો ગ્રહ શા માટે કહે છે? ચંદ્ર પૃથ્વીની આસપાસ કેટલા દિવસમાં એક ફેરા ફરી વળે છે? ચંદ્રનો અર્ધાંશ ભાગ આપણને શા માટે દેખાય છે? ચંદ્રની કળા સમજાવવા માટે શો પ્રયોગ કરશો? એ પ્રયોગ કરી બતાવો. સૂર્યગ્રહણ અને ચંદ્ર-ગ્રહણ થવાનાં કારણો કહો. ચંદ્ર પૃથ્વીથી કેટલે અંતરે છે? ચંદ્રમાં કરતાં પૃથ્વીનું વજન કેટલા ગણું છે? પૃથ્વી પર જે પદાર્થનું વજન એક શેર થાય તેજ પદાર્થ ચંદ્રમાં લઈ જવાથી તેનું કેટલું વજન થશે અને શા કારણથી? ચંદ્રને દુરબીનમાંથી જોવાથી તેમાં શું શું દેખાય છે? ચંદ્રમાં કેટલા દિવસનો દહાડો ને કેટલા દિવસની રાત હોય છે? આપણા જોવામાં જેવા પ્રાણી અને વનસ્પતિ આવે છે તેવાં પ્રાણી અને વનસ્પતિ ચંદ્રમાં કેમ જીવી શકતા નથી?

પાઠ ૯૮.

કક્ષા=સૂર્યની આસપાસ પૃથ્વીને ફરવાના માર્ગ
મુખ્યગ્રહ=સૂર્યની આસપાસ ફરનાર આઠ ગ્રહ; (૧) પૃથ્વી. (૨) બુધ. (૩) શુક્ર. (૪) મંગળ. (૫) બૃહસ્પતિ (૬) શનિ (૭) યુરનેસ.

(૮) નેપ્ચ્યુન.

ખગોળવેત્તા=(ખ=આકાશ+ગોળ=ગોળા+વિદ્=જાણવું+તા=પણું)
આકાશ સંગંધી જ્ઞાન ધરાવનાર
અવગણના=(અવ+ગણના=ગણતરી)
તિરસ્કાર

સવાલ—સૂર્યની આસપાસ કયા કયા ગ્રહો ફરે છે? અંદરના ને બહારના ગ્રહોનાં નામ દો. કયા બે ગ્રહો દેખાતા નથી અને શા કારણથી? કયા દેશમાં બુધને જોવાનું અધરૂં છે? બુધ અને શુક્ર સૂર્યથી કેટલે દૂર છે અને તેઓ સૂર્યની આસપાસ કેટલા વખતમાં ફરી રહે છે? બુધનો અને શુક્રનો દિવસ કેટલા કલાકનો છે?

આપણી પૃથ્વીથી શુક્ર વધારેમાં વધારે ને ઓછામાં ઓછો કેટલો દૂર છે? આપણે ત્યાંની સાધારણ હવા કરતાં શુક્રની હવા શા કારણથી વધારે ગરમ હોવી જોઈએ? આપણી પૃથ્વી પર જેમ ઋતુ ભેદ થાય છે તેમ શુક્ર પર થતાં હશે કે નહિ?

મેસર્સ કાંતિલાલ ને સોમેશ્વર કૃત પુસ્તકો

*ના. સરકારે તથા xપશ્ચિમ હિંદ એજન્સિએ મંજૂર કરેલાં

*નવીન બાળનામું ... ધો. ૪થા માટે ... ૦-૨-૧

*ઘરતું નામું ... કન્યા વ. ફા. માટે... ૦-૪-૧

*નામાની કળા ... ઉપલાં ઘોરણો માટે... ૦-૮-૧

નવીન

*બાળ ભૂમિતિ { ધો. ૪થું ... ૦-૪-૧
ધો. ૩જું તથા ૨જું (દરેક) ૦-૨-૧
ધો. ૧જું તથા બાળવર્ગ (દરેકના) ૦-૨-૧
(સચિત્ર)

નવીન

*બાળ મુખગણિત { ધો. ૫મું તથા ૪થું (દરેકના) ૦-૪-૧
ધો. ૩જું તથા ૨જું (દરેકના) ૦-૩-૧
ધો. ૧જું ને બાળવર્ગ (બેમાં) ૦-૨-૧
(સચિત્ર)

નવીન

*બાળ આકૃતિ જ્ઞાન { બાળવર્ગ ને પહેલું (બેમાં) ૦-૩-૦
ધો. ૨જું-૩જું-૪થું (બેમાં) ૦-૩-૦

બાળબાની સહિત

કુદરતનો અભ્યાસ { ધો. ૫મું ... ૦-૬-૦

ને

પદાર્થપાઠો. { ધો. ૪થું ... ૦-૫-૦

બાળબાની ને કુદરતનો અભ્યાસ કન્યા વ. ફા. માટે ૦-૮-૦

પ્રાયોગિક વિજ્ઞાન { ધો. ૬જું ... ૦-૬-૦

આરોગ્યવિજ્ઞાનની માર્ગદર્શિકા: કન્યા વ. ફા. અં. ધો. ૩-૪-૫ ૦-૪-૦

જગતની ભૂગોળની { મેટ્રિક અને વ. ફા. માટે ૦-૧૧-૦

પ્રશ્નોત્તરમાળા { હાકરીઓની વ. ફા. માટે ૦-૮-૦

પ્રશ્નોત્તરરૂપે ભૂગોળની { ધો. ૬જું ... ૦-૬-૦

માર્ગદર્શિકા { ધો. ૫મું ... ૦-૪-૦

માર્ગદર્શિકા { ધો. ૪થું ... ૦-૪-૦

લખો:—ઈશ્વરલાલ મગનલાલ શાહ. શાહપોર-મુરત.

